

1999. 2. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (*főszerkesztő*)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
TARDOS RÓBERT

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

Tördelés és sokszorosítás: Osiris Kft.

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

- Horányi Özséb: GONDOLATOK A NYILVÁNOSSÁGRÓL
ÉS A KÖZVÉLEMÉNYRŐL ANGELUSZ RÓBERT OPTIKAI CSALÓDÁSOK
CÍMŰ KÖNYVE KAPCSÁN 3

MÉDIA

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert: ÚTBAN AZ INTERNET-GALAXIS FELÉ?
TÁJKÉP AZ ÚJ TECHNIKÁK HAZAI EXPANZIÓJÁRÓL 33
- Tölgyesi János: BROADCAST INTERNET: ÚJ MÉDIA? 45
- Varga Barbara: MANUEL CASTELLS ÉS A McLUHAN-GALAXIS HALÁLA 59

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

- A NYELV MEGMENTŐI VAGY ÁRULÓI? (Gyórfy Miklós beszélgetése
Kontra Miklóssal) 75

MŰHELY

- Kende Anna–Kosztandinidisz Diana–Szilassy Eszter: ASSZIMILÁCIÓ
ÉS KISEBBSÉGI IDENTITÁS 79
- Szél Júlia: TÁRSKERESŐ HIRDETÉSEK NŐ- ÉS FÉRFIKÉPE 93

A JEL-KÉP-nek ez a száma a Soros Alapítvány, a GFK Hungária Kft. és az OTKA
(témaszám: 025096) támogatásával jelent meg.

Horányi Özséb

GONDOLATOK A NYILVÁNOSSÁGRÓL ÉS A KÖZVÉLEMÉNYRŐL ANGELUSZ RÓBERT OPTIKAI CSALÓDÁSOK CÍMŰ KÖNYVE KAPCSÁN

Angelusz Róbert könyve, az *Optikai csalódások* (Pesti Szalon, 1996) nagyon jó olvasmány. A „nagyon” most éppen azt jelenti, hogy ’sok szempontból’, de akár azt is, hogy ’minden szempontból’. Elmondható ez a szóban forgó kötettel lényegileg egyidejűleg megjelentetett (amúgy már több kiadást megért) korábbi könyvéről, a *Kommunikáló társadalomról* is. Aki nem olvasta még, annak érdemes elolvasnia, aki már túl van rajta, annak is érdemes újra kézbe venni, ha másért nem, hát azért, mert az *Optikai csalódásokban* sok minden nem érthető anélkül. Tény azonban az is, hogy Angelusz harmadik könyvét, a *Félig-meddig*-et (Budapest, Közgazdasági, 1989) sem szabad elmulasztani.

(1) Az *Optikai csalódások* fő erényének, szerintem, a konceptuális építkezés tekintendő. Éppen ezért a jelen bemutatásban nem vizsgálom a magyar viszonyokra vonatkozó leíró részeket, inkább csak úgy tekintek rájuk, mint olyan tényekre, amelyek alkalmat adnak a teória finomítására; jellegzetesen így van ez például az Angelusz nevével igencsak összekapcsolódott „latens közvélemény” kifejezéssel jelölt kategóriájával, amelynek tanulmányozására azok a társadalmak, amelyeknek jelentősek a demokratikus hagyományai, nem igazán kínálnak kiindulópontot, ellentétben a kelet-európai társadalmakkal, így köztük a magyarral (lásd *Optikai csalódások [OCs]* 16); ugyanezért nem mélyedek el Angelusz harmadik önálló kötetében sem, a *Félig-meddig*-ben, minthogy ebben a magyar gazdasági reformgondolkodás sorsát elemzi, és a tudomásulvételén túl nem foglalkozom a teoretikus megfontolások empirikus adatokkal való megerősítésével sem.

(2.1.1) Angelusz a *nyilvánosságról* szólva beszél ennek formai oldaláról, amely azt mutatja, hogy a közéletileg fontos és aktuális kérdésekből mi a megközelíthető, tartalmi oldala viszont arra is kiterjed, hogy mi az, ami egyáltalán nem kap publicitást. A nyilvánosság tartalmi megközelítése tehát a nyilvános kommunikáció tartalmainak az objektív valósághoz fűződő viszonyát is magába foglalja (*Kommunikáló társadalom [KT]* 25). Ezt a fogalmat voltaképpen a Habermas által forgalomba hozott „nyilvánosság” fogalom sajátos és – megítélesem szerint – szerencsés általánosításának lehet tekinteni.

Ez a nyilvánosság természetesen nem tagolatlan. Egyrészt van értelme *korlátozott nyilván-*

nosságról beszélni (OCs 29), másrészt pedig van értelme a nyilvánosság szintjeiről is beszélni (OCs 162) és ezen éppen azt kell érteni, hogy a nyilvánosságban egy adott tartalom mennyire nyilvános vagy nem az, azaz mennyire kiterjedt az adott tartalom nyilvánossága: ebből adódik a nyilvánosság szerkezetessége.

A közvélemény, magától értetődően, nem azonos a nyilvánossággal. Angelusz szavaival: közvéleményen a lakosság különböző rétegeinek közvetlenül vagy közvetve a kormányzati-hatalmi tevékenységre ható vagy visszaható, valamely konkrét kérdésre irányuló, különböző kommunikációs formákban megjelenő, eltérő állásfoglalásokat tartalmazó, tömegméretű megnyilatkozásait értjük (KT 66). A közvéleménynek voltaképpen három funkcionális típusa ismeretes: a támogató vagy konform (amikor a leggyakrabban előforduló vélemények megegyeznek a hivatalos állásponttal), a kritikai (amikor a döntéshozóknak számolniuk kell azzal, hogy a hivatalossal ellentétes vélemény az uralkodó) és a polarizált (amennyiben mind a hivatalossal megegyező, mind pedig azzal ellentétes álláspontok kiterjedtek) (OCs 25–27).

Angelusz szerint (aki ugyan másokra hivatkozva tekinti ezt kulcskérdésnek) a közvélemény meglétének egyenesen az a kritériuma a modern társadalmakban, hogy egy adott témára vonatkozóan legyen legalább két eltérő (vagy éppen polarizált) véleményáramlat (OCs 164). Ténylegesen a helyzet az, hogy az egyes véleményáramlatok – egymástól többkevesebb önállósággal rendelkezve – konkurálnak egymással: valamiféle szabad verseny alakítja ki a plurális közvéleményt (OCs 214–215).

Lehet azonban annál tágabban is gondolkozni a közvéleményről, mint hogy ez a társadalom kisebb vagy nagyobb részének a kormányzati-hatalmi tevékenységgel kapcsolatos vélekedése (vagy vélekedései), és mindazokkal a divatos témákkal kapcsolatos vélekedéseket a közvélemény részének tekinteni, amelyekről van közbeszéd (OCs 34).

Kétségtelen továbbá, hogy ugyanarra a témára (tárgyra) vonatkozóan több mint egy hiedelem (vélekedés) állhat fenn: az egyiket a közösség egyik csoportja vallja magáénak, míg egy másikat a közösség egy másik csoportja; vagyis lehetséges a véleményeknek a megosztásáról, ennek a megosztásnak a mintázatáról beszélni egy adott közösségen belül (természetesen ugyanarra a témára vonatkoztatva). Ezek a különböző hiedelmek, vélekedések, vagy ahogy nevezni szokás őket, *véleményáramlatok* (vagy a *közvélemény áramlatai*, például OCs 29), különböző kiterjedtségűek lehetnek egy adott közösségben. Ezek a véleményáramlatok további tagoltságot visznek a nyilvánosságra.

Talán nem hiba, ha a véleményáramlatok közé soroljuk azt a sajátos helyzetet is, amit Angelusz *véleménynélküliségnek* nevez (OCs 13). Sokféle oka lehet a véleménynélküliségnek, az adott téma (tárgy) iránti érdektelenségtől (netán apátiától) kezdve az olyan mértékű tájékoztatatlanságig, amely eleve lehetetlenné teszi a vélemények alakulását. A véleménynélküliségnek sajátos véleményáramlatként való felfogását pedig azzal lehet motiválni, ha emlékeztetünk például olyan társadalmi technikára, mint volt a kádári időszakban az „aki nincs ellenünk, az velünk van”: ez ugyanis elég sikeresen idézte elő a politikai semlegességet, a politikától való elfordulást vagy éppen a véleménynyilvánítástól való tartózkodást.

Sőt, sajátos módon ide kell számítanunk a *tabukat* is, vagyis azokat a témákat, amelyek nem lehetnek ugyan témái a közbeszédnek, de a róluk való vélekedések részei tudnak lenni a közvéleménynek, minthogy mindenki tudja, mint evidenciát (akár mint hivatalos álláspontot, politikai evidenciát, egy adott politikai rendszer működése szempontjából alapvetőnek tartott axiómákat: OCs, 23), ha nem is beszélnek arról (vagy éppen úgy vélik, hogy nem beszélhetnek arról), hogy miről nem beszélnek, és mit nem mondanak róla a többiek (még

ha ez utóbbiban igen könnyű tévedni – érvel majd emellett Angelusz szinte könyve minden lapján). A tabukat a közbeszélés sajátos alternatívájának kell tartanunk: ha az adott téma megjelenik a nyilvánosságban, megszűnik tabujellege.

De még az előzőeknél is továbbmehetünk, és vélekedhetünk úgy, hogy a közvélemény tárgya voltaképpen az aktualitással van kapcsolatban. Ez a megfontolás vezeti el Angeluszt az 1. táblázaton látható megkülönböztetésekhez (OCs 33), vagyis ahhoz a felismeréshez (bár ez sincs előzmény nélkül), hogy a közvéleménynek három eltérő kommunikációs szerkezete különböztethető meg.

1. táblázat

Közvéleménytípusok	Aktualitás foka	Nyilvánosság foka
Aktuális	+	+
Latens	+	–
Nyugvó	–	–

Ami *aktuális*, az közszájon forog, mondja Angelusz. Ez az aktuális közvéleménytípus a közvélemény *par excellence* formája.

Nyugvó közvéleményről akkor lehet beszélni egy adott téma esetén, ha csupán azért nincs benne a nyilvánosságban (főként magas fokon), mert a közérdeklődés elfordult a témától, ha kiment a divatból; ami – természetesen – azt is jelenti, hogy nincs akadálya annak sem, hogy meghatározott események hatására újra aktualizálódjon.

A *latens* közvéleményt (amely a kötet első érdemi fejezetének fő témája) bizonyos szempontból ellentmondásos feszültség jellemzi: egyrészt az aktualitás magas szintje, másrészt pedig a nyilvánosság alacsony foka. Ilyenkor senkinek sincs akár csak viszonylag is egzakt áttekintése a vélemények tényleges vagy várható eloszlásáról. Angelusz a latencia négy formáját különbözteti meg:

- a „latens” terminus alkalmazható a vélemények képződésének kezdeti állapotára, amikor a konkrét vélemények még nem alakultak ki, az irányultságok még nem öltötték magukra végleges alakzatukat, még mintegy predispozícióként léteznek;
- alkalmazható azonban az „alvó” vélemények esetében is: ekkor a vélemények már kialakultak, nem úgy, mint az előző esetben, a véleménynyilvánításnak nincsenek külső akadályai; a hallgatást ez esetben a motiválság hiánya, a téma iránti közömbösség okozza;
- a „latens” utalhat továbbá a vélemények rejtőzködő jellegére is; ilyenkor a vélemények bújtatása a kimondhatóság korlátaiban is kereshető: a vélemények azért maradnak rejtve vagy félhomályban, mert az emberek félnek véleménynyilvánításuk negatív pszichés vagy társadalmi következményeitől; akik ilyenkor vagy mellőzik a véleménynyilvánítást, vagy csak szűk körre, szelektált közönségre korlátozzák;
- a „latens” utalhat végül a véleménynyilvánítás jogi intézményesítésének hiányára is: ebben az értelemben minél közvetlenebbül hat egy vélemény a választói magatartásra, annál inkább aktiváltnak, minél kisebb mértékben vagy minél inkább közvetetten hat, annál inkább latensnek tekinthető (OCs 19).

A kötet elsősorban a (c)-ben bemutatott típuson belül koncipiálja a *latens közvéleményt*. A latens közvélemény ekkor mint Csipkerózsika-álom jelenik meg, ami ha aktiválódik, nem latens többé (OCs 16). A vélemények pedig azért maradnak latensek, mert a nyilván-

vános kommunikációnak akadályai vannak, avagy némiképpen árnyaltabban fogalmazva azért, mert a latens közvélemény háttérében egy piramisszerű szociológiai szerkezet körvonalazódik, amelyben a hatalmi központ olyan mértékben integrálja a gazdaság alapvető egységeit, a különböző munkáltatószervezeteket, valamint a véleménynyilvánítás és az érdekérvényesítés különböző intézményeit, amely a magánszféra szétzilálásához, az autonóm véleményformálás és -nyilvánítás egzisztenciális alapjainak megroppanásához vezet. Ilyen feltételek között a vélemények elrejtésének okai között nem annyira a pszichológiai elnyerés finom törekvése, mint inkább az egzisztenciális függőség, illetve a keményebb társadalmi konzekvenciáktól való félelem érzése húzódik meg” (OCs 21). A latencia tematikusan szelektív: egy adott esetben egy bizonyos témában a vélemények latenciája figyelhető meg, míg más témák esetében ez nincs így; avagy némiképpen precízebben fogalmazva, a vélemények egy adott esetben tematikusan elrendeződnek a szabad véleménynyilvánítás témái és a kötelező nézetek között feszülő dimenzióban (OCs 22–24); és „Legalább négy véleménynyilvánítási övezetet lehet megkülönböztetni, amelyekben az autonóm nézetformálás lehetőségei eltérők. Az egyes szintek különböző típusú szerepelvárásokkal és szankciókkal jellemezhetők, s ennek megfelelően övezetenként mások és mások a szuverén véleménynyilvánítás pszichológiai és egyéb társadalmi 'költségei'. A magas szabadságfokkal jellemezhető sávok felől az alacsonyabbak felé haladva rendszerint növekednek a ráfordítások, és a hivatalostól eltérő vélemények kendőzésének esélye egyre nagyobb. A központi hatalom túlsúlyával és a korlátozott nyilvánossággal jellemezhető társadalmakban nemcsak az specifikus, hogy viszonylag nagy a kötött, és csekély a szabad övezetek kiterjedése, hanem az is, hogy a társadalmi kontroll mechanizmusaihoz képest túlsúlyra jutnak a hatósági vagy kvázihatósági normák és szankciók. A négy eltérő szabadságfokkal jellemezhető szférát, a 'szabad', a 'kváziszabad', a 'preferált' és a 'kötelező' véleménykérdések tartományát elsősorban a hivatalos elvárások, valamint a hozzájuk kapcsolódó jutalmak és szankciók jellege felől célszerű megkülönböztetni” (OCs 22).

A latens közvéleménynek kétségkívül gyakori, bár nem feltétlen kísérőjelensége az ennek álcázását szolgáló deklarált vélemény, s ez összefügg a latens közvélemény megjelenésének egy másik sajátosságával, amelyet Angelusz szerint az „izolált” és a „kiterjedt” dimenzió mentén lehet koncipiálni. „Az izolált latens közvélemény rendszerint az erősen korlátozott nyilvánosság feltételei között jön létre. Az uralom kommunikációs mintáinak represszióra épülő, kizárólagosságra törő jelenléte sem a kritikai véleményt, sem a nyilvános véleménynyilvánítástól való elzárkózást nem tűri meg. Többirányú nyomás érvényesül a hivatalos politika támogatására, a vélemények demonstratív kinyilvánítására. Ezért viszonylag gyakori a véleménymegkettőződés egy olyan formája, amelyben a deklarált vélemények nem pusztán eltérnek a valódi véleményektől, hanem tartalmilag azok poláris ellentétei. [...] a kritikai vélemények valójában csak az intim szféra legmegbízhatóbb pályáin, a külső és avatatlan szemlélőtől védett zárványokban jelennek meg. E zárványok rendszerint egymástól elkülönülnek. Izolált alakzataikat csak igen ritkán és véletlenszerűen kapcsolják össze a különböző mikrocsoportok találkozási pontjain levő erős kötések vagy hídként jelentkező gyenge kötések, hiszen az ellenzéki álláspontok felszínre kerülése komoly fenyegetést jelent” (OCs 36). „A kiterjedt latens közvélemény számos ismerv tekintetében tér el [az izolálttól]. Ez a szelídebb diktatúrák kompromisszumkereső uralmi technikái és 'fél-nyilvános' kommunikációs rendszere mellett válik tipikussá. Az ellenzéki színezetű kritikai vélemények kendőzése – elsősorban a véleménynyilvánítás 'preferált' és 'kötelező' sávjai-ban – ilyen feltételek között is érvényesül, noha a nyilvános kommunikáció egészét valami-

vel nagyobb tolerancia jellemzi. A deklarált véleményeken keresztül történő álcázás nem olyan gyakori kommunikációs stratégia, mint az izolált latens közvélemény esetében. Kevésbé zord presszió alatt a kritikai vélemények hangoztatásának kisebb a kockázata. Ennek megfelelően – igaz, korlátozott mértékben – lehetőség nyílik szembehelyezkedő vélemény nyílt megfogalmazására a hatalom által relevánsnak tartott politikai témákban is. Az elrejtés módzatai is megváltoznak. Ritkábban fordul elő a kritikai vélemény 'túlálcazása'. A hivatalos vélemény tényleges elutasítását nem kíséri feltétlenül az ezzel ellentétes nyilvános deklaráció. A nézetek változatlanul fennálló kendőzése inkább a véleménynyilvánítástól való tartózkodáson keresztül érvényesül. Ha a valódi véleményeket továbbra is eltérő tartalmú vélemények takarják el, azok nem annyira a hivatalos véleményekhez, hanem inkább a kisebb kognitív disszonanciát kiváltó külső véleményekhez igazodnak. A közbülső vélemények széles körű elterjedtsége a represszió enyhülésének periódusaiban a latens közvélemény egyik jellegzetes tünete. Különösen az ellentétes irányú kimeneteket egyformán nagy eséllyel tartalmazó 'nyitott' helyzetekben válik tömegessé, hogy az emberek jelentős része nem fogalmazza meg sarkítottan saját álláspontját, s túllépve az intim szféra határain, inkább a kivárára építő, kockázatmentesebb közbülső véleményeket hangoztatja. A kisebb kognitív feszültség társaslélektani következményei lényegesen kisebb mértékben fenyegetők. Az izolált latens közvélemény represszióval átszőtt viszonyai között a valódi vélemény kimondhatatlansága, a kényszerű álcázási stratégiák az ellenérzések halmozódásához, a közhangulat megmérgezéséhez, egyfajta *ressentiment* kialakulásához vezetnek. Ez meghatározott feltételek között magában hordozza az elfojtott érzések váratlan orkánként való kitörését. A félnyilvánosság viszonyai között a kognitív feszültségek mérsékeltebbek, és lélektanilag részben feloldódnak. A közhangulat ugyan nem mentesül a tömegben tapasztalható nehezítés érzésétől, de kevésbé fenyeget az indulatok robbanásszerű kitörése.

A kiterjedt latens közvélemény kommunikációs szerkezetét tekintve is markáns ismérvekkel jellemezhető. A kritikai vélemények ugyan változatlanul kerülnek a nyilvános fórumokat, de az izolált latens közvéleményhez képest sokkal kiterjedtebb és intenzívebb véleménycserét mutatnak mind az erős, mind a gyenge kötésekben keresztül működésbe lépő kommunikációs pályák. Az erős kötések számos alkalommal hidat képeznek különböző mikrocsoportok között, s ezeken keresztül a kritikai álláspontok összeköttetésbe kerülnek egymással. (Az erősen korlátozott nyilvánosság érvényesülése esetén a híd-szerep, a kívülállókkal való kapcsolat eleve csökkenti a bizalmat, a kockázatosnak számító vélemények kendőzetlen megmutatását.) További jelentős különbség, hogy a hivatalos kontrollmechanizmusok lazulásával a kritikai vélemények egyre inkább megjelennek a gyenge kötésű kapcsolatok kommunikációs csatornáin is. Az emberek korábban titokban tartott, csak intim, megbízható milióban hangoztatott nézeteiket egyre inkább megfogalmazzák az ismerősök, a munkahelyi kollégák körében is. Nemcsak arról van szó, hogy szélesebb körben gyűrűznek tovább a kritikai vélemények, hanem arról is, hogy a kiterjedt latens közvélemény a véleményhordozók számára is láthatóvá válik, s ezáltal egy olyan küszöbhez érkezik el, amely kiindulópontot képez a latens közvélemény színre lépése számára" (OCs 39).

(2.1.2) Ha mármost az 1. táblázatot abból a szempontból tekintjük, hogy meg van-e benne jelenítve a táblázat oszlopait megnevező kategóriák valamennyi lehetséges kombinációja, akkor könnyen belátható, hogy hiányzik belőle még egy sor. Eerre a sorra a nyilvánosság magas, az aktualitásnak pedig alacsony foka volna jellemző. E kombináció interpretációja adódik annak a ténynek a számításbavételével, hogy a „nyilvánosság” és a „közvélemény”

ugyanannak a fogalmi mezőnek része, s talán az 1. táblázattal ez a fogalmi mező nincs teljesen lefedve: azoknak a témáknak ugyanis se szeri se száma, amelyek tartozhatnak ebbe a negyedik sorba, például „ $2 \times 2 = 4$ ”, vagy „Ha ma kedd van, akkor holnap szerda lesz”, vagy „Ha megcsókolták, akkor megérintették” és így tovább; de nemcsak a logikában szokásosan apodiktikusnak nevezett állításokban megjelenő témák lehetnek ilyenek, hanem például a „Minden vízbe mártott test a súlyából annyit vesz, amennyi az általa kiszorított víz súlya” is ilyen, vagyis – talán az egyszerűség kedvéért lehet így fogalmazni – a természettörvényekben leírtak is, sőt nagyon sok kontingens állítás témája is ide tartozik, mint például „A mohácsi vész 1526-ban volt”, vagy „Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén szavalta a *Nemzeti dal* 1848 március 15-én” és így tovább. Persze az is igaz, hogy ezek a témák, vagy éppen a rájuk vonatkozó tudások csak abban az értelemben nem aktuálisak, hogy nem csak most, hanem – kissé nagyvonalúan fogalmazva – mindig azok, minden időpillanatban aktuálisak, azaz voltaképpen *időtlen*.

Ha elfogadhatók ezek az esetek 'negyedik sor'-ként, mint idetartozó tematika, akkor az 1. táblázat átalakul olyanná, amilyen a 2. táblázat.

2. táblázat

Közvéleménytípusok	Aktualitás foka	Nyilvánosság foka
[A] aktuális	+	+
[L] latens	+	–
[G] nyugvó	–	–
[D] időtlen	–	+

Kétségtelen azonban, hogy az efféle *időtlen* tudásokra – Angelusz vélhető szándékai szerint – nem alkalmazható sem a „közvélemény”, sem pedig a „nyilvánosság” terminus; vagyis Angelusz terminushasználata szerint sem a „közvélemény”, sem pedig a „nyilvánosság” extenziójának nem elemei ezek az időtlen tudások, aminthogy attól is elzárkózik, hogy például szociálpszichológiai értelmet kapjon a terminus. Alighanem ugyanez igaz például Habermas vonatkozó fogalmai esetében is, de nem Chidls vagy E. Noelle-Neumann esetében. Avagy másként fogalmazva – az „időtlen” kategória felől tekintve a 2. táblázatra és a példákra –, kétségtelen, hogy az „időtlen” kategória nem alkot oppozíciót az Angelusz definíciója szerinti közvéleménytípusokkal.

Mindazonáltal mielőtt az időtlenséggel megjelenő problémákkal szembenéznénk, látni kell, hogy Angelusz 1. táblázata alapján semmi akadálya nincs annak, hogy a „közvélemény” fogalmát (intenzióját) mint a „nyilvánosság” fogalmának (intenziójának) részét értjük, amelyben a közvélemény minden témája témája a nyilvánosságnak is, de nem fordítva, vagyis a nyilvánosságnak van olyan témája, amely nem témája a közvéleménynek. Kétségtelen az is, hogy ehhez azonban Angelusz fogalmaitól (és főleg Habermas vonatkozó fogalmaitól) némiképp el kell térnünk. Ez az eltérés történhet például annak belátásával, hogy a nyilvánosságban olyan témák jelennek meg, amelyekre vonatkozó kollektív (de akár individuális) *propozicionális attitűdök* vagy a *tudással*, vagy a *hiedelemmel* írhatók le, míg a közvéleményben megjelenő témák csak a *hiedelem*típusú propozicionális attitűdöket igénylik. A pontosság kedvéért talán nem felesleges megemlíteni azt, hogy általában e két különböző típusú attitűd – legalábbis részben – különböző típusú témákhoz kapcsolódik: a $2 \times 2 = 4$ – józanul mérlegelve a modern társadalmi viszonyokat – sohasem lehet hiedelem tárgya, csakis

tudásé; és fordítva, az 1998-ban hatalomra került kormánykoalíció várható kormányzati teljesítménye semmi módon nem lehet valaki (de akár egy csoport kollektív) tudásának témája (tárgya), ezzel kapcsolatban ugyanis 1998-ban csak hiedelmek (vagy éppen vélekedések) lehetségesek, attól teljesen függetlenül, hogy az az – individuális vagy kollektív – ágens, akinek a vélekedéséről éppen szó van, lehet nézeteinek igazságában rendíthetetlenül meggyőződve, akár a $2 \times 2 = 4$ tudásának rendíthetetlenségével. Nem könnyű jellemezni az itt példázott különbséget, vagyis azt, hogy mi lehet csak tudás, mi lehet csak vélekedés (hiedelem) tárgya, és mi lehet adott esetben akár egyiké is, másiké is, vagyis mindkettőé. Az talán bizonyosan állítható, hogy a döntő különbség nem a jelenben fennálló, illetőleg csak a jövőben bekövetkező dolgokra vonatkozó állítások különbségében van, noha kétségtelen, hogy az esetlegesen bekövetkezőkről csak feltételezések lehetségesek, vagy ahogy a logikában mondani szokás, a *futurum contingent* – e tekintetben – csak vélekedésnek lehet tárgya. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy vannak olyan dolgok, amelyek igen bonyolultak, és ehhez a bonyolultsághoz nincs (esetleg nincs elérhetően) standard konceptualizáció, sőt az elérhető konceptualizációkra vonatkozó elérhető ismeretek nem eléggé biztosak, szóval a velük kapcsolatos állítások olyan komplexitásról árulkodnak, amely meghaladja a pillanatnyilag (vagy egyáltalán) elérhető biztos tudás lehetőségét, s csak vélekedések lehetségesek vele kapcsolatban. E vélekedések helyességéről (igazságáról) ágensük meg lehet győződve, mégsem zárja ki annak lehetőségét, hogy tévedjen vélekedésében (amit viszont kizár akkor, ha propozicionális attitűdje az adott tárggyal kapcsolatban a *tudásé*). Ugyanakkor talán igaz az is, hogy egy-egy komplex vélekedésre sok minden épül rá egy adott társadalomban, aminek „kétségbevonása” komoly instabilitások forrásává lehet: végeredményben az, hogy egy adott társadalmi helyzetben mi működik tudásként, s mi vélekedésként, deskriptív és így empirikus kérdés.

Ebből nyilvánvaló talán az, hogy egy adott témára (tárgyra) vonatkozó tudás csak egyféle lehet, bár előfordulhat az, hogy a közösség csak egy kisebb-nagyobb csoportjának áll rendelkezésére ez a tudás. Természetesen lehetséges, hogy egy adott témára (tárgyra) vonatkozó tudás a közösség egy csoportja rendelkezésére áll, míg egy másik témára (tárgyra) vonatkozó tudás egy másik csoportnak áll rendelkezésére (miközben a két csoport lehet részben vagy egészben egymást átfedő, és az is lehetséges, hogy nincs a közösségnek olyan tagja, amely mind a két csoportnak tagja volna). Az efféle csoport, mint az adott tudás (kollektív) ágense a közösség felől, elsősorban a szociológiából vett kategóriákkal írható le. Amikor a nyilvánosság szerkezetéről van szó, akkor éppen arról van szó, hogy bizonyos tudások hogyan vannak jelen a közösség tagjai (*individuális ágens*) vagy csoportjai (*kollektív ágens*) számára. A hiedelemmel (vélekedéssel) azonban más a helyzet: nemcsak az állhat fenn, hogy egy adott témára (tárgyra) vonatkozó hiedelem nem az egész közösség számára elérhető, hanem csak egy kisebb vagy nagyobb csoportja részére, de az is, hogy ugyanarra a témára (tárgyra) vonatkozóan több mint egy hiedelem (vélekedés) állhat fenn (miközben tehát az nem lehetséges, hogy ugyanarra a témára vonatkozóan egyszerre több különböző tudás legyen jelen a közösségben): az egyiket a közösség egyik csoportja vallja magáénak, míg egy másikat a közösség egy másik csoportja (ahol – természetesen – az is lehetséges, hogy van a közösségnek olyan tagja, aki mindkét véleményt magáénak vallja, és ezen belül az is lehetséges, hogy maguk a vélekedések egymást részben vagy egészben logikai értelemben kizáróak: ha ez tudatossá válik, azaz felszínre tör, szokásosan *kognitív disszonanciáról* beszélnek). Vagyis lehetséges a véleményeknek a megoszlásáról, ennek a megoszlásnak a mintázatáról beszélni egy adott közösségen belül (természetesen ugyanarra a témára vo-

natkoztatva). Ezek a különböző hiedelmek, *véleményáramlatok* különböző kiterjedtségűek lehetnek egy adott közösségben, miközben hasonló, vagyis eltérő áramlatok a tudásokkal kapcsolatban nem jelenhetnek meg. Ezek a véleményáramlatok további tagoltságot visznek a nyilvánosságba.

Ami most már a vélekedés és a közvélemény közti kategoriális különbséget illeti, a vélekedés individuális ágenszt „igényel”, míg a közvélemény kollektívét. Ez elvben lehet az egész (vizsgált) társadalom, de lehet ennek egyik vagy másik csoportja is. Amikor véleményáramlatokról van szó, mindig az a helyzet, hogy a különböző véleményeket különböző kollektív ágensek tudják magukénak. A latens közvélemény pedig olyan véleményáramlat, amelyet magáénak tartó kollektív ágens nem gondoskodik (vagy nem tud gondoskodni vagy éppen nem akar gondoskodni) a vélemény nyilvánosságáról, azaz nyilvános kommunikációjáról (avagy esetleg éppen az ellenkezőjét akarja).

Az előzőekből logikusan következik, hogy ha be akarjuk vezetni az *időilen* kategóriát (s ezt aligha lehet elkerülni), akkor a közvéleményen nem érthetjük egyszerűen – Angelusz szavait felidézve – „a lakosság különböző rétegeinek közvetlenül vagy közvetve a kormányzati-hatalmi tevékenységre ható vagy visszaható, valamely konkrét kérdésre irányuló, különböző kommunikációs formákban megjelenő, eltérő állásfoglalásokat tartalmazó, tömegméretű megnyilatkozásait”. Alighanem általánosabban kellene fogalmazni, azt mondván, hogy közvélemény és főként ennek latens formája (legyen az izolált vagy kiterjedt) olyan csoportokban (közösségekben) jelenik meg, amelyek bizonyos *zárttságot* mutatnak. Ez a zárt csoport azonban nemcsak a teljes társadalommal azonosítható, de ilyenek a társadalmi kommunikáció olyan színterei is, mint például a weberi szociológia fogalmai szerinti szervezetek, ahol a csoport kollektív – de akár tagjai individuális – viselkedésének meghatározására van elkülönült struktúra, vagyis a hatalomnak a szervezeten belül van elkülönült struktúrája, mint egy politikai pártban, mint egy egyházban, mint egy egyesületben és így tovább.

Amennyiben egy vélekedés kollektív ágense a zárt csoport maga, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy az adott vélekedés az adott csoport szempontjából objektív. És ugyanígy, ha egy adott tudás az egész (zárt) csoport számára, azaz minden tagja számára elérhető, vagyis nyilvános, akkor – Poppert követve – az adott csoport szempontjából beszélhetünk objektív (vagy éppen „tudó nélküli”) tudásról. Ha pedig egy adott tudás kollektív ágense a csoportnak csak egy részét foglalja magában, vagyis ha az adott tudás csak a csoport egy része számára elérhető, akkor korlátozott nyilvánosságról beszélünk az adott tudás vonatkozásában és az adott csoportban. A korlátozott nyilvánosság – természetesen – azt jelenti, hogy van a csoportnak olyan része (vagyis a zárt csoportnak az a része, amely éppen a korlátozott tudás tudóinak komplementere), amely számára az adott tudás nem érhető el, azaz privát; Angelusz szavaival: latens. Ezekben a csoportokban, vagy másként fogalmazva, a társadalmi kommunikáció ezen színterein nyilvánosságról (vagy akár belső nyilvánosságról) beszélni tehát ugyanúgy helyénvaló, mint a társadalom politikai közvélekedései esetén. Sőt, adott esetben például a latens nyilvánosságról nem beszélni egyenesen hiba, mert a társadalmi kommunikáció adott színtérének adekvát leírását teszi lehetetlenné.

Végeredményben tehát a 2. táblázat helyett (amely az 1. táblázatban foglaltak természetes kiegészítésének tekinthető) a 3. táblázatban volna célszerű gondolkodni.

Aktuális		Nem aktuális	
		Nyilvános	
		Nem nyilvános	
1	2	3	Tudás 4
5	6	7	Vélekedés 8

A 3. táblázatban az *aktuális*hoz tartozó mezők: {1, 2, 5, 6}, a többi *nem aktuális*; a *tudáshoz* tartozók: {1, 2, 3, 4}, a többi *nem tudás*, azaz *vélekedés*; a *nyilvános*hoz tartozó mezők: {1, 4, 5, 8}, a többi *nem nyilvános*. Érdekes azonban észrevenni, hogy a *nyilvánosság*hoz Angelusz értelmezésében csak az {1, 9} tartozna. A *közvélemény*hez tartozó mezők: {5, 6, 7, 8} és ezek éppen a korábban (az 1., illetőleg a 2. táblázatban) értelmezett típusokat jelentik: *aktuális*: {5}, *latens*: {6}, *nyugvó*: {7}, *időtlen*: {8}.

Talán ennyiből is látható, hogy a 3. táblázat kapacitása a kategorizálásban sokkal nagyobb, mint az 1. táblázaté (vagy a 2.-é). Nem tekinthető azonban a jelen diszkusszió feladatának e kapacitástöbblet teljes bemutatása. Arról nem is szólva, hogy a 3. táblázat sem tekinthető teljesnek, még az eddig itt diszkutáltak szempontjából sem, mert nem érvényesíti még a fontosabb megkülönböztetések mindegyikét sem, így például az érintett *apodiktikus* vs. *kontingens* differenciát sem. De azért sem, mert például az attitűdöket illetően is alighanem többről van szó, mint pusztán a diszkutált propozicionális attitűdökről. Van ugyanis legalább két olyan attitűdtípus, amely semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül és nem kognitív. Mindennapi tapasztalat az, hogy van, aki vonzónak találja a nyilvánosságot, és van olyan is, aki fenyegetőnek, vagyis a kognitív mellett még más attitűdöt is táplál az adott téma iránt vagy egyszerűen a teljes tematika iránt, vagyis a nyilvánosság iránt. Ezt a típust nevezhetjük talán *értékelő* attitűdnek. A másik attitűdtípus, amelyet hiba volna nem szóba hozni, az *emotív*. Mindazokhoz a témákhoz, amelyek részei a nyilvánosságnak, vagy van velük kapcsolatban közvélemény, egyúttal emotív attitűdjeinknek is tárgyai. Lehet, hogy van olyan eset, amikor ez éppen a közömbösség; és természetesen nagyon gyakori az is, amikor nem közömbösségről van szó, hanem a valódi emotív attitűd elleplezéséről, a közömbösség látszatának sikeres vagy sikertelen felkeltéséről (erre még visszatérek). Lehetséges azonban az is, hogy egy emotív attitűddel megjelenő téma (tárgy) voltaképpen azt a hiányt reprezentálja, hogy valami okból az adott témában az ágensnek nincs valamilyen pro-

pozicionális attitűdje, vagy ezzel összefüggésben nem ismer olyan véleményáramlatot, amely mellé leköthetné magát.

Végül a teljesség kedvéért talán nem haszontalan megemlíteni azt, hogy ha egy empiria környéki szociológiai diszkusszió esetén nem is látszik nagy jelentőségűnek lenni, a logikai (ismeretelméleti) vizsgálódásokkal ellentétben kétségkívül lehetséges az, hogy van, de legalábbis lehetséges olyan tudás akár individuális, akár pedig kollektív ágenssel, amely nem azért nincs benne a (teljesebb) társadalmi nyilvánosságban, mert ezt – például tudói – megakadályozták, hanem azért nem, mert nem kommunikálható, mert „elvi” (logikai) akadályba ütközik nyilvánosságra hozatala, vagy másként fogalmazva, nyilvánosságának nem faktuális, hanem abszolút akadályai vannak. Az is kétségtelen ugyanakkor, hogy efféle abszolút értelemben kommunikálhatatlan tartalom létét széles körben szokás vitatni, de nem ismeretes még minden kételyt végképp kizáró ellenérv, s így helyes, ha a leltárnak legalább az említés szintjén része.

(2.2.1.0) Világosan látnunk kell azonban azt, hogy még tovább kell lépni, mert egy dolog az, hogy mi van a nyilvánosságban, hogy miféle véleményáramlatok vannak, és más dolog az, hogy ezt (ezeket) miként észleli az, aki észleli; hogy mennyire s miként látható az, amit látni kellene. Vagyis a nyilvánoságnak és a közvéleménynek azt a tágabb kontextusát is vizsgálat alá kell venni, ami a *társadalmi láthatóság*.

A *társadalmi láthatóság* legfontosabb összetevője, Angelusz felfogásában, a nyilvánosság szerkezete (OCs 7). A láthatóság lehet kedvező és kedvezőtlen (OCs 162). Könnyen belátható, hogy minden olyan esetben, amikor a nyilvánosság vagy annak egy része korlátok közé szorított vagy szorult, vagy amikor latenssé válik, akkor az egyébként nyilvános tudások, vélemények (s így a közvélemény is) kevésbé elérhetőek a társadalom, s így a társadalom tagjai számára is, vagy ahogy ezt Angelusz nevezi, csökken ezek láthatósága, érzékelhetősége. Mindazonáltal a társadalmi láthatóság zavarai nem tekinthetők csupán a nyilvánosság strukturális következményeinek (OCs 7). „A modern társadalmakban sokféle formát ölthetnek a vélemények manifesztálódását akadályozó tényezők, az egyes véleményáramlatok láthatósága is különböző mértékű. A kiépült demokratikus intézményrendszerrel büszkélkedő országokban is léteznek olyan tendenciák, amelyek akadályozzák a közvélemény átláthatóságát. Közismert, hogy léteznek álláspontok, amelyeknek követői gyakran hallgatásba burkolóznak. Más véleményáramlatok viszont – különösen, ha széles körben elterjedtek, vagy lármás demonstratív erővel rendelkeznek – tényleges gyakoriságuknál kiterjedtebbeknek látszanak” (OCs 17). Ha pedig csökken a láthatóság, akkor nőhet a közvélemény és a percipiált közvélemény közti eltérés (OCs 190). Ezért nincs semmi meglepő abban, hogy ha csökken a láthatóság, csökken a társadalom áttekinthetősége is (OCs 128). „Az objektív láthatóság hiánya növeli a szubjektivitást, a vágyelvű gondolkodás esélyeit. A többséghez tartozás érzésének nagy a vonzereje, s aki többséginek látja saját álláspontját, annak nem kell szembesülnie a kisebbséghez tartozás pszichológiai következményeivel. Az ilyen típusú téves becslések, optikai csalódások természetesen nem csak individuális szinten értelmezhetők” (OCs 219). „A sokféle álláspont, a gyakran fontos részérdekeket és nézőpontokat felvillantó kisebbségi vélemények láthatóvá válása pozitív fejlemény az álláspontok társadalmi tudás, a szakszerű értékelés esélyei szempontjából. A hivatásos döntéshozók racionális cselekedeteit, az optimális megoldáshoz való közelítés természetesen segíti, ha csökken az ismeretlen és nő az ismert tényezők száma. Egyéni szinten azonban a véleményáramlatok sokasága rontja az áttekinthetőség feltételeit. Könnyen belátható: mennél több al-

ternatíva létezik, annál több véleményáramlat kerül kisebbségbe” (OCs 165). Tehát: „A nyilvánosság magas szintje kedvezőtlen látásviszonyokkal társul. (A két ismérv együttjárása a modern demokráciák egyik alapidilemmája.) Összekapcsolódásuk jelzi a probléma mélységét, hiszen azt sugallja, hogy a rossz társadalmi látásviszonyok nem pusztán a nyilvánosság strukturális fogyatékoságainak következményei” (OCs 162).

A percepció *helyesnek* számít – szigorúan alternatív válaszokat váró kérdések esetén –, ha a többségi véleményáramlat többségiként van észlelve, vagy ha a kisebbségi kisebbségiként. *Téves* a percepció, ha a többségi kisebbségiként van észlelve, ez az *alulbecslés* esete; vagy ha a kisebbségi többségiként van észlelve, ez pedig a *felülbecslés* esete. A téves percepció lehet alkalmi és lehet szisztematikus, s teljesen nyilvánvaló, hogy társadalmilag értelmezhető következményei vannak; ezekkel azonban ebben a diszkusszióban nem foglalkozom (lásd például OCs 165–166).

Nyilvánvaló, hogy teoretikus szempontból az utóbbinak van jelentősége. A percepciós tévedéseknek lehetnek természetesen olyan szisztematikus okai is, amelyek „beépítettek” ugyan, mint például a földrajzilag közeli személyek, tárgyak, történések, benyomások túlreprezentáltsága (OCs 216), de teoretikusan nem különösen érdekesek. A teoretikusan érdekes esetek abból adódnak, hogy egy adott társadalomban (vagy némiképpen általánosabban fogalmazva: zárt csoportban) a vélemények és ezek percepciója is hat egymásra, amely összefüggések megjelennek a szisztematikus tévedések okai között. Ezeket foglalja össze Angelusz – jelentősnek mondható szakirodalmi előzmények és saját empirikus vizsgálatai alapján – a közvéleményben *jelen levő azonos témára vonatkozó véleményáramlatok súlyuk szerinti* percepciójának lehetséges típusai című táblázatban (OCs 151), mely nálunk a 4-es sorszámot viseli.

4. táblázat

Percepciós típusok	A többségi vélemény percepciója	A kisebbségi vélemény percepciója
Tükörpercepció	többségi	többségi
Reális percepció	többségi	kisebbségi
Fordított percepció	kisebbségi	többségi
Párhuzamos alulbecslés	kisebbségi	kisebbségi

Reális percepcióról van szó akkor, „ha a többségben és a kisebbségben lévők helyesen érzékelik véleményük hovatarozását. A többség többsége többséginek, a kisebbség többsége kisebbséginek érzékeli saját felfogását. E megfogalmazásból következik, hogy a reális minősítést globális értelemben használjuk. Mindkét véleménytáborban kisebb-nagyobb arányban lehetnek olyanok, akik egyénileg tévesen percipálják a helyzetet. A reális percepció azonban – még a legrosszabb esetben is – feltételezi, hogy az abszolút többség egyénileg helyesen becsülte meg a tényállást” (OCs 174). „A reális percepció esetei erős hagyományokra visszanyúló, konszenzusra vagy a konszenzustól még alig eltávolodó helyzetre (kvázikonszenzusra) utalnak. Bizonyos fokig ezt jelzi az ellenvélemények viszonylag csekély száma, a véleménymegoszlás erős aszimmetriája. Az avantgárd vélemények nem elég erősek, a többségi vélemények pedig túl erősek ahhoz, hogy az emberek tévesen észleljék az arányokat. A konszenzus vagy a kvázikonszenzus feltételezi, hogy az uralkodó véleményáramlat mögött kevésbé erodálódott, széles körű érvényességgel bíró értékek álljanak. [...] Éppen azért jogosult legalábbis kvázikonszenzusról beszélni, mert az emberek nagy része a

vonatkozó értékek érvényessége miatt tisztában van a reális helyzettel, tudja, hogy a kisebbségi vélemény magán viseli a deviancia gyanúját” (OCs 152). A reális percepciónak igen sokféle egyéb feltétele van, vagy másként a percepció mikéntje igen sokféle tényezőtől függ, amelyek közül egyeseket alább még megemlítek, de részletesebben ebben a diszkusszióban nem vizsgállok (lásd például OCs 154–158).

Párhuzamos alulbecslés esetén „mind a többségi, mind a kisebbségi véleményáramlat követői kisebbséginek érzékelik saját pozíciójukat” (OCs 150). „E logikailag lehetséges, de empirikusan eddig nem azonosított típus hiánya feltehetően a következőkkel magyarázható. A szociálpszichológiai és szociológiai kutatások egyaránt kimutatták a konformitás jelenségének tömeges előfordulását. Az utánzás tehermentesítő jellege, a többséghez tartozás vonzereje, az izolálódástól való félelem, az emberek biztonságsszükséglete olyan irányban hatnak, hogy pszichológiailag kedvezőbb az egyének számára, ha saját véleményük azonos a többség álláspontjával. A konformitás ’egyetemessége’ önmagában is redukálja annak esélyét, hogy mindkét véleményáramlat követői kisebbségben érezzék magukat. A véleményáramlatok konkurenciáját feltételezve aligha lehet kétséges, hogy a különböző véleményáramlatokhoz tartozó csoportok percepciója nem független egymástól. Az ellentábor gyengeségének érzékelése pszichológiai szempontból regeneráló, önbizalom-növelő erőforrás. Valószínű tehát, hogy az ellentábor önbizalomvesztésének észlelése növeli a saját tábor erejébe vetett hitet. Ha e feltételezések helyesek, a párhuzamos alulbecslés esete valószínűleg csak viszonylag rövid provizórikus állapotként képzelhető el, ami jelentősen csökkenti előfordulásának esélyét” (OCs 175).

Fordított percepció „akkor áll fenn, ha a többségi véleményűek többsége kisebbséginek, a kisebbségi véleményűek többsége többséginek gondolja saját helyzetét” (OCs 174, 4. jegyzet). „Ez akkor következik be, ha a többségi, illetve a kisebbségi vélemények képviselői közül mindenki tévesen észleli saját véleményátáborának helyzetét. A téves percepciók aránya azonban a legkedvezőbb esetben is meghaladja az ötven százalékot” (OCs 174). „Elméletileg [...] a percepciónak ez a típusa előfordulhatna a közvélemény alakulásának olyan eseteiben, amikor a többségi vélemény – részben a másik véleményátábor erősödésének észlelése nyomán – kisebbségi véleménnyé alakul át. [Egy ide tartozó jegyzet: A megszorítást azért szükséges alkalmazni, mert mind a többségi vélemény erővesztésben, mind a kisebbségi vélemény térhódításban – bármilyen nagy legyen a véleményáramlatok percepciójának a fontossága – valószínűleg az események alakulása és azok percepciója sem játszik elhanyagolható szerepet.] A feltételes mód használata azért indokolt, mert korántsem szükségszerű egy ilyen állapot létrejötte. Elméletileg a kettős alulbecslés állapotán keresztül is létrejöhet az átalakulás, ha a többségi helyzetbe kerülők a fölényüket csak akkor észlelik, amikor már valóban többségben vannak” (OCs 153).

Tükörpercepció esetén „mindkét véleményátábor többsége úgy észleli, hogy többségben van. Noha ez kevésbé látszik abszurdnak, mint a fordított percepció, az egyik kritériuma, ti. hogy a kisebbség többsége többséginek látja helyzetét, azt sugallja, hogy előfordulása nem túlságosan gyakori. [...] A határeset akkor valósul meg, ha a kisebbségi és a többségi véleményátáborban mindenki úgy véli, hogy a saját véleménye a többségi vélemény” (OCs 174–175). „Ilyen túlsúlyos előfordulás esetén, bizonyos értelemben a kisebbségi csoport ’kollektív’ téves becslése ellenére ez tekinthető a közvélemény-percepció ’normális’ állapotának. A [...] másik] három változat – köztük a reális percepció is – a vizsgálatok fényében viszonylag ritkán előforduló jelenség. A kisebbségi percepció szinte rendszeresnek mondható felülbecslése következtében valóban széles körűnek látszik az a helyzetértékelés,

amelyet 'a többség úgy látja, mint én' elképzelése jellemez. Ez a csoportok szintjén (kollektíven) érvényesülő szindróma ugyan nem feltételezi azt, hogy tükörpercepció esetén a túlnyomó többség egyénileg is így gondolkozzék, azt azonban igen, hogy legalább az egyének abszolút többségénél érvényesüljön ez a mentalitás. [*Egy ide tartozó jegyzet:* Ez a helyzet a tükörpercepció szigorú értelmezésénél áll fenn, amikor mindkét csoport abszolút többsége túlsúlyban levőnek látja magát. (Kétalternatívás véleményeknél ez a követelmény mindig érvényesül.) Ebben az esetben könnyen belátható, hogy a helyzetüket többségének észlelők legalább két emberrel többen vannak a percipáló emberek felénél. A tükörpercepció ugyanis per definicionem feltételezi, hogy mindkét véleménytáborban legalább egy emberrel többen legyenek a saját helyzetüket többségiként érzékelők. Az így gondolkodók maximuma természetesen száz százalék, amikor mindenki (a kisebbségben és a többségben levők egyaránt) többségének érzékeli saját véleménye előfordulását.]” (OCs 154). „A demokratikus társadalmakban a tükörpercepció a jellemző. [...] Az egyik véleménytábor – a többségi – [...], helyesen észleli a saját pozícióját. A kisebbségi itt is tévesen azonosítja a helyzetét. Az összehasonlítás végeredménye mégis kedvező, hiszen leírható úgy, hogy ott a többség kisebbségben van, itt pedig senki sem érzi kisebbségben magát. Az egyéni helyzetészlelés szélső értékei is kedvezőbb képet mutatnak. A helyes percepciók száma [...] megközelítheti a 100 százalékot. (Ez akkor következik be, ha a kisebbség jelentéktelenné zsugorodik, a többségi táborban viszont mindenki helyesen azonosítja pozícióját.) Az összehasonlítás a hibák felől nézve is kedvező. A téves percepciónál a hibák lehetséges maximuma [...] meglehetősen magas (megközelítheti a 75 százalékot) [...] A 75 százalékos 'határ' eléréséhez három feltétel együttes érvényesülése szükséges: 1. A megoszlás közelít a fej fej melletti küzdelemhez, amikor a kisebbségi vélemény maximálisan megközelíti a többségét. 2. A nagyobbik véleménytáborban a téves percepció súrolja a lehetséges maximumot, a többség véleményének felét (ha ezt meghaladná, már a fordított percepció esete állna fenn). 3. A kisebbségi táborban mindenki többségi helyzetűnek észleli magát. A három feltétel együttes előfordulásának azonban kicsik a reális esélyei” (OCs 161). Angelusz saját vizsgálatai alapján azonban vitatja azt, hogy a tükörpercepció kialakulásában meghatározó a tömegkommunikáció hatása (lásd OCs 185), ami természetesen nem jelenti azt, hogy nincs hatása. „A kisebbségi vélemény szinte rendszeres túlbecsülése sokkal inkább indokolható az elsődleges csoportok, a projekció [*Hö. megjegyzése:* Angelusz szóhasználatában a projekció (vagy kivetítés): „[...] a hiányzó vélemények ismeretét – rendszerint becsléssel, a személyes környezetben tapasztalt attitűdök projekciójával helyettesítik. Saját nézeteiket kivetítve feltételezik, hogy mások is hasonlóképpen vélekednek, mint a látószögükön belül esők” (OCs 181; a jelenségről lásd még 156–157)] és a szelektív projekció hatásával [*Hö. megjegyzése:* a szelektív projekció helyett itt értelemszerűen szelektív percepció olvasandó, a szelektív percepcióról lásd 154–156, 163], mint a tömegkommunikáció torzító szerepével. A tükörpercepció tömeges előfordulása így inkább a tömegkommunikációs hatások korlátait jelzi” (OCs 187). Sőt, „a kisebbség téves percepciójának tendenciája akkor is gyakran érvényesül, ha a survey-felvételek által rendszeresen vizsgált és publikussá vált eredményekről van szó” (OCs 218). A tükörpercepció kialakulásában a projekción és a szelektív percepción kívül, harmadik tényezőként, Angelusz nagy jelentőséget tulajdonít a „*személyes minták*” torzító hatásának: „A közvéleményről viszonylag megbízható képet kapni csak reprezentatív minták segítségével lehet, amikor biztosítható, hogy minden véleménynyilvánítónak egyforma esélye legyen a mintába való bekerülésre. Az egyéneknek a mindennapi életben kialakuló spontán mintái természetesen nem tesznek eleget ennek a követelménynek. Ellenkezőleg, a

mindennapi élet ökonómiája és az individuális networkök (hálózatok) szerveződési sajátosságai kifejezetten a hibás minták, a társadalmi látásviszonyok rögzülése irányába hatnak. A 'lex minimi' elve, valamint az egyének társadalmi lehorgonyozottsága és korlátozott mozgási mezője szükségessé teszi a fizikai közelség túltreprezentációjának állandó hibáját. Még a fizikailag és társadalmilag legmobilibb emberek kontaktusait is lakóhelyi, munkahelyi és társasági környezetének térbeli egyoldalúsága jellemzi. A társadalmi kapcsolatok homofil jellege hasonlóképpen makacs mintahibákat eredményez. A személyes kapcsolathálózat tagjai rendszerint egymáshoz közel eső társadalmi státusú emberek. Az 'erős kötésű' kapcsolatoknál a homofília különös nyomatékkal érvényesül. A 'gyenge kötésű' lazább és futólagos kapcsolatok 'ereje' ugyan abban áll, hogy esetenként lehetővé teszi a más társadalmi rétegek erőforrásainak és életperspektíváinak megközelítését, felhasználását, mégis e kapcsolatok esetében is erős a tendencia a homofil kapcsolatok túlsúlyra jutására.

A személyes minták hibáit csak fokozza, hogy a mentalitásmódok és a nézetek tekintében is érvényesül a homofiliára való törekvés. A hasonló látásmódok és meggyőződéses kapcsolatok kialakulása, elmélyülése és erősödése irányába hatnak, míg a távol álló vagy elmentéses világlátások esetében kisebbek a kontaktusok létrejöttének és tartóssá válásának esélyei. A társadalom komplexitásához képest a személyes minták homogenitása szisztematikusan a saját irányultságok és attitűdök felülbecslése irányába hat. A hibás minták a személyes networkök sajátosságai szerint eltérő mértékű, de megszüntethetetlen velejárói az emberek mindennapi életének" (OCs 157–158). „[...] mindenki (vagy legalábbis az emberek jelentős része) többségének gondolja saját beállítódását. Az attitűdök eltérő irányzatait – azaz pluralizmust – feltételezve a téves becslések kisebb arányú előfordulása valószínűsíthető, mint a pluralizmus ignoranciájának [...] klasszikus eseténél. A többségi álláspont hívei ilyenkor megalapozottan látják úgy, hogy többségben vannak" (OCs 172). „Funkcionális szempontból kézenfekvőnek látszik, hogy a tükörpercepció jelentősége abban rejlik, hogy elősegíti a kisebbségi vélemények, s ezen keresztül a pluralizmus megőrzését. A háttérbe szoruló áramlat védelmének és későbbi megerősödésének esélyét javítja, ha nemcsak a fanatikus hívek, illetve a kisebbségi helyzet kedvelői (underground effect) tartanak ki mellette, hanem azok is, akik téves percepciójuk következtében nincsenek tisztában kisebbségi helyzetükkel" (OCs 219).

Ezekből az értelmezésekből nyilvánvalóan kitetszik, hogy az alulbecslés vagy a felülbecslés esetei valójában nem egyszerűen alulbecslések vagy felülbecslések, hanem saját helyzetekben szinte reálisnak tűnő percepciók (mint például a fordított percepció esetében, lásd OCs 159): szinte mondható, hogy ezek a percepciók valójában sajátos (társadalmi) logikát követnek. Ennek „irányát” a kommunikációkutatás – Allport nyomán – részben a *pluralizmus ignoranciájaként* kategorizálja, részben pedig – Angelusz terminusával – *optikai csalódásként*.

(2.2.1.1) A *pluralizmus ignoranciája* vagy a pluralizmus téves észlelése (a megnevezéssel kapcsolatban Angelusz nézetét lásd OCs 170, 1. jegyzet) – természetesen – azon alapszik, hogy „a megfigyelők, vagy azok egy jelentős csoportja, téves képet alkot a pluralizmusról, az attitűdök és vélemények tényleges megoszlásáról" (OCs 170). Mind az alulbecslés, mind pedig a felülbecslés esete fennállhat. Merton szerint a pluralizmus ignoranciájának két formája ismeretes: „az egyik az a megalapozatlan feltételezés, hogy saját attitűdjeimmel és elvárásaimmal a csoportomban egyedül vagyok, a másik az az alaptalan feltételezés, hogy mindenki osztja e nézeteket" (OCs 170), vagyis „a többség úgy gondolkozik, mint én”; leg-

gyakoribb megjelenési formája a tükörpercepció (lásd *OCs* 217), és főként a monolitikus társadalmakra jellemző (lásd *OCs* 159). A 4. táblázatot tekintve, a pluralizmus ignoranciájáról vagy akkor beszélünk, ha az (5&6) áll fenn, azaz a fordított percepció esetében (megnevezhetjük ezt akár a pluralizmus ignoranciája *első tételeként*, lásd *OCs* 174; vagy a pluralizmus *klasszikus* ignoranciájaként, lásd *OCs* 187), vagy pedig ha az (1&2) áll fenn, azaz a tükörpercepció esetében, amely a pluralizmus ignoranciája *második tételének* egyik esete (lásd *OCs* 175), és a pluralista, demokratikus társadalmakra jellemző (lásd *OCs* 160). Az alulbecslés határeseté nyilvánvalóan az, ha mindenki úgy hiszi, hogy rajta kívül mindenki más – egybehangzóan – tőle eltérően vélekedik. „A teljes ignorancia állapota [...] azért látszik képtelenségnek, mert logikailag csak két esetben fordulhat elő. Az egyik a maradéktalan titkosításé, amikor mind a magánjellegű, mind a nyilvános kommunikáció teljes hiánya valósul meg. A másik lehetőség a százszázalékos mimikri. Ez esetben létezik ugyan kommunikáció, de mindenki a valós nézeteivel ellentétes véleményeket hangoztat. [...] A tétel lazább megfogalmazása már a reális jelenségek, a társadalmi tények világához igazodik. Kétségtelen például, hogy vannak olyan társadalmi helyzetek, amikor az emberek abszolút vagy akár elsöprő többsége téves képet alkot az attitűdök eloszlásáról. Ilyenkor többé-kevésbé realizálódik a korábban említett feltételek valamelyike, a kommunikáció hiánya, illetve a valóságos nézetektől eltérő 'deklarált' vélemények megjelenése. Sőt – mivel e szimp-tómák nem függetlenek egymástól – számos esetben együttes előfordulásukat észlelhetjük” (*OCs* 139). „A közvélemény formálódásának folyamataiban ez úgy jelenik meg, hogy a véleménynyilvánítók egy számottevő része tévesen észleli a közvélemény megoszlását. A vélemények dinamikája szempontjából a helyes és a téves képzetek egyaránt valóságosak: a téves percepción alapuló megnyilatkozások – közvetlenül a megfelelő véleményáramlat erősítésével, közvetve pedig mások kvázistatisztikai percepciójának befolyásolásával – részét képezik a közvélemény-formálódás folyamatainak” (*OCs* 217). A pluralizmus ignoranciájának kiváltó okai, illetőleg lehetséges értelmezései, úgy látszik, igen számosan vannak, így például a kognitív disszonancia elkerülésére vonatkozó törekvés, a morális tabu megsértésének félelme (sőt egy téma tabuként kezelése önmagában is kiválthatja) vagy a népszerűtlenné válástól való félelem (e tekintetben különösen fontosnak tűnik, hogy a kockázattal terhes magatartást már hányan követik, lásd az úgynevezett küszöbelméleteket, *OCs* 170), a lemaradási effektus vagy éppen a valódi vélemény leplezése egyaránt szerepelhet ezek között.

(2.2.1.2) Ami pedig az *optikai csalódást* – vagy a *pluralizmus téves észlelését* (lásd *OCs* 172) – illeti, Angelusz szerint sokféle optikai csalódás létezik, a diszkutált kötetben azonban mindössze *kétfélét* elemez, minthogy „a pluralizmus ignoranciájának elmélete az optikai csalódások két jellegzetes típusára irányította a figyelmet. Az elnevezés azon alapszik, hogy mindkét esetben a *megfigyelők, vagy azok egy jelentős csoportja, téves képet alkot a pluralizmusról, az attitűdök és vélemények tényleges megoszlásáról*” (*OCs* 170, talán nem mellékes megemlíteni, hogy a kurzivált részt a pluralizmus ignoranciájának bevezetéseként már idéztem). Ezeknél az „[...] optikai csalódásoknál rendszerint nincs szó a valóságtól, az emberi realitásoktól való menekülésről. Noha a[*z optikai csalódás áldozatai ...*] bizonyos vonatkozásban valóban egy tévesen azonosított helyzetben mozognak, de tévedésük sokkal inkább a többséghez tartozás igényéből, konformizmusból ered. Hasonlóképpen nincs szó a valósággal való egyeztetés, a kontroll teljes hiányáról, hiszen mind a környezet véleményklímája, mind a közvélemény többségi áramlatával igyekeznek számot vetni. A közvéle-

mény percepciója során a szelektív percepció és a projekció jelenségei mellett a közvélemény spontán áttekinthetetlensége okozza a hibás észlelést” (OCs 184). A kis különbségek optikailag mindig kevésbé észlelhetők (lásd OCs 163). Az optikai csalódások kialakulásában jelentősnek látszik az iskolai végzettség, illetőleg az ismeretszint (lásd OCs 191–193), valamint az életkor (lásd OCs 194–195).

Az 1. számú optikai csalódás esetei típusosan a tükörpercepció eseteivel azonosak, amikor is a kisebbségi álláspont híveinek többsége úgy érzékeli, hogy saját nézete a többségi álláspont. Ez tehát „a kisebbségben levők többségének optikai csalódása” (OCs 177). „Az optikai csalódás – bizonyos esetekben talán nem alaptalan vakságról beszélni – a kisebbségi véleményen levőket jellemzi, akiknek olykor túlnyomó többsége még akkor is többséginek látja a helyzetét, ha csak egy törpe kisebbség álláspontját képviselik” (OCs 172). „[...] A] kisebbséghez tartozás felismerése nyugtalanító kognitív feszültségek kiindulópontja lehet. A kognitív disszonancia elkerülésének önvédelmi reflexe a többséghez tartozás illúziójának kiépítése” (OCs 193). „A kisebbségi nézetek megalapozatlan percepciójánál is érvényesül tehát az a társadalmi jelenségek széles mezőnyében megfigyelt tendencia, hogy a téves becslések, a 'nem tudás' számos esetben az intézmények fennmaradásának, működésének fontos pillérei. Az 1. számú optikai csalódás a kisebbségi áramlatok megerősítésén keresztül a demokrácia intézményrendszerét erősíti [...]” (OCs 248).

A 2. számú optikai csalódás esetei azonosak a fordított percepció eseteivel, vagyis a pluralizmus ignoranciájának klasszikus formájával, amikor is a többségi véleményáramlathoz tartozók tévesen kisebbségének érzékelik nézeteiket. „A 2. optikai csalódás [...] rendhagyónak látszik, mert eddigi tapasztalataink szerint a többségi álláspont híveinek túlnyomó többsége rendszerint helyesen érzékelték többségi álláspontját” – írja Angelusz (OCs 191). „A többséghez tartozás vonzereje (a konformizmus) olyan nagy erejűnek bizonyul [...], hogy az optikai csalódás másik típusával, a pluralizmus ignoranciájának klasszikus esetére utaló fordított percepcióval össztársadalmi szinten egyetlen alkalommal sem találkoztunk” – írja Angelusz (OCs 187). „Az egyéni optikai csalódások mértéke [azonban ...] igen tág határok között mozog” (OCs 174).

(2.2.2) Mindenekelőtt érdemes megállapítani, hogy az „optikai csalódás” jó kifejezés, átfogóbban használható, mint a „pluralizmus ignoranciája”. Azért használható átfogóbban, mert értéksemleges, miközben utal arra, hogy valami diszfunkcionálásról van szó (a reális percepcióhoz képest).

Az optikai csalódás azért is szerencsés kifejezés, mert utat nyit a látással kapcsolatos metaforarendszerhez. Azt sugallja, hogy a közvélemény olyan tünemény, amely elsősorban káprázni képes percepciókat igényli, s kevésbé a mérlegelő kognícióét, miközben nyilvánvaló, hogy ez a tünemény vagy éppen káprázat tudásként vagy hiedelemként csapódik le. Amúgy pedig sok más nyelvhez hasonlóan a magyar nyelv szemantikájának mélyebb rétegeiben is bizonyos mértékben érvényes, hogy a *lát* propozicionális attitűdöt fejez ki. Talán a magyarban kevésbé, mint például az angolban, de például ebben a mondatban: „Lehetetlen nem látni, miről folyik a vita”, vagy ebben: „Ebben az ellenség kezét látom”, érvényes ez a megállapítás, minthogy az első példában a *lát* kontextuális szinonimája lehet a *tud*, míg a másodikban viszont a *vél*.

Ezek után rendezzük át a 4. táblázatot úgy, hogy a benne levő logika világosabban ki-tűnjön (5. táblázat).

5. táblázat

Percepció típusok	$[p_i]$ A többségi vélemény percepciója a többségi vélemény követői által	$[p_j]$ A kisebbségi vélemény percepciója a kisebbségi vélemény követői által
$[R]$ reális percepció	$[1]$ többségiként	$[2]$ kisebbségiként
$[T]$ tükörpercepció	$[3]$ többségiként	$[4]$ többségiként
$[P]$ párhuzamos alulbecslés	$[5]$ kisebbségiként	$[6]$ kisebbségiként
$[F]$ fordított percepció	$[7]$ kisebbségiként	$[8]$ többségiként

Az 5. táblázat oszlopait adó p és p ugyanazon témára vonatkozó különböző vélemény-áramlatok leírásai. Az 5. táblázat nyilvánvalóan csak négy sort tartalmazhat a szigorúan alternatív válaszokat váró kérdések esetére tekintettel, ami a valóságos helyzeteket csak igen durván modellezi, minthogy legalább azt szinte minden esetben lehetne kalkulálni, hogy van harmadik (p_i), az alternatív vagy éppen poláris válaszok között közvetítő válaszlehetőség, mint véleményáramlat. Különösen az erősen polarizált válaszokat lehet egymás negáltjaiként ($p_i \equiv p_j$) tekinteni, míg az alternatívákról csak azt tesszük fel, hogy nem azonosak egymással ($p_i \neq p_j$).

Helyesnek számít így a percepció az 5. táblázatban az $\{1,2,3,6\}$ mezőkben, a többiben tévesnek, amelyek közül az $\{5,7\}$ alulbecslésnek számít, a $\{4,8\}$ pedig felülbecslésnek.

Az 5. táblázatot, természetesen, úgy kell érteni, hogy a p_i és a p_j oszlop egyidejűleg érvényes, vagyis az 1 és 2, vagy másként: (1&2), illetőleg a 3 és 4, vagy másként: (3&4), és így tovább. Ebben az esetben valóban 4 típus adódik, azaz a táblázatnak négy sora lehetséges.

Amennyiben az 5. táblázat egyes mezőinek tartalmát mint állításokat tekintjük, akkor ezek a szimbolikus logikában szokásos módon kiértékelhetők (6. táblázat).

6. táblázat

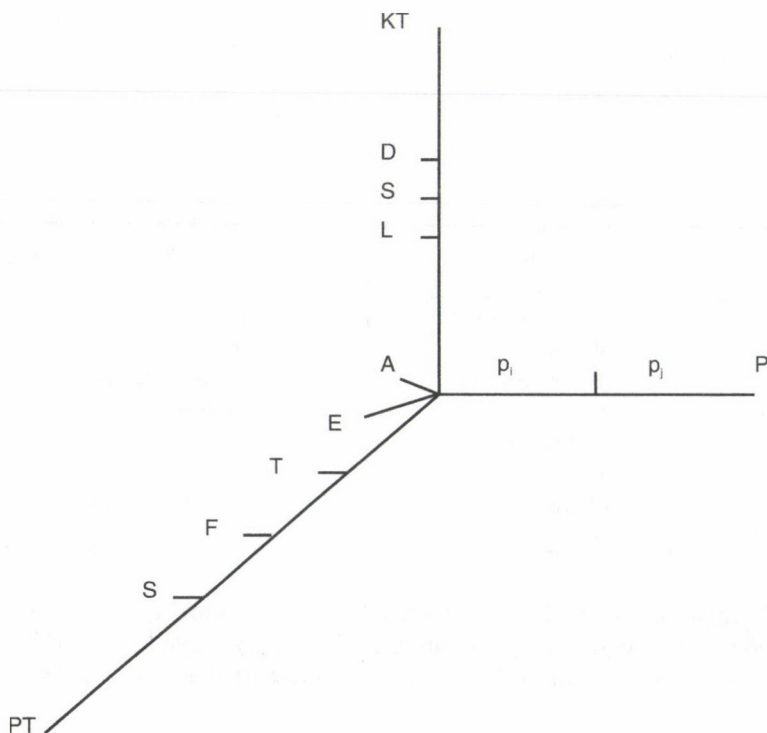
Percepció típusok	$[p_i]$ A többségi vélemény percepciója többségi vélemény követői által	$[p_j]$ A kisebbségi vélemény percepciója a kisebbségi vélemény követői által
$[E]$ reális percepció	$[1]$ többségiként i[gaz]	$[2]$ kisebbségiként i
$[T]$ tükörpercepció	$[3]$ többségiként i	$[4]$ többségiként h[amis]
$[S]$ párhuzamos alulbecslés	$[5]$ kisebbségiként h	$[6]$ kisebbségiként i
$[F]$ fordított percepció	$[7]$ kisebbségiként h	$[8]$ többségiként h

A (3&4) valamint az (5&6) konjunkciók hamis végeredményre vezetnek; ugyanígy hamis végeredményhez vezet a (7&8) konjunkció is. Igaznak egyedül az (1&2) konjunkció számít. A hamis állítások nyilvánvalóan téves percepciót írnak le, az igaz állítás pedig realitást.

Ha mármost erre rávetítjük a *pluralizmus ignoranciái* Angelusz által diszkutált típusait, akkor az 1. tételt a táblázatban az (7&8) valósítja meg, a 2. tételt pedig a (3&4). Mindkét konjunkció hamis, ezért nincs csodálkoznivaló azon sem, hogy ezeket Angelusz egyúttal *optikai csalódásoknak* is tekinti. Nem érthető azonban, hogy miért nem tekinti optikai csalódásnak (pontosabban: miért nem diszkutálja a kötetben mint optikai csalódást) az (5&6) konjunkciót is. Az sem világos, hogy miért számít a (7&8) a pluralizmus ignoranciájának, míg az (5&6) a kötet diszkussziója értelmében nem az; noha a (7&8) ténylegesen az (1&2) reciproka, azaz nincs szűkítő, más szóval ignoráló jellege; ellentétben az (5&6)-tal, amelynek – megítélésem szerint – van szűkítő jellege, s voltaképpen a (3&4) reciprokaként tekinthető. A 6. táblázat alapján tehát szerencsésebb volna a (3&4), az (5&6) és a (7&8) esetében egyaránt optikai csalódásról beszélni, míg a pluralizmus ignoranciáját a (3&4) és az (5&6) valósítja meg.

Végül két megjegyzés. Az egyik: megemlítem, de nem diszkutálom, hogy ebbe az 6. táblázatba voltaképpen beledolgozandó volna a 2. táblázat lényegét adó dimenzió; valahogy úgy kellene ezt elképzelnünk (lásd az 1. ábra), hogy a 6. táblázat két dimenziója (az egyik: *Edlis–Tükör – párhuzamoS–Fordított*, vagyis a *KT* közvéleménytípusok; a másik: $p_i - p_j$, vagyis a *P* téma) fölé egy harmadik dimenzióban a 2. táblázatból (*Aktuális – Latens–nyuGvó–iDőtlen*) összesen négy rétegben rendeződnek el a kategoriális lehetőségek (kombinációk). A 3. táblázatban a 2.-hoz képest finomabb vagy éppen adekvátabb tipizálás (felosztás) lehetőségét mutattam be. Ez természetesen most is érvényesíthető volna. Angelusz felfogásának lehetséges továbbgondolása szempontjából azonban elég talán az egyszerűbb, 2. táblázatban összefoglaltakat érvényesíteni.

1. ábra

Ez éppen azt jelenti, hogy kutatási kérdésként jelenik meg az, vajon egy adott esetben és adott témában a közvélemény percepciója ugyanazt a típust (*E* vagy *T* vagy *F* vagy *S*) mutatja-e függetlenül attól, hogy az adott téma aktuális (*A/P*) vagy latens (*L/P*) vagy nyugvó (*G/P*) vagy időtlen (*D/P*) közvéleménytípusnak számít, avagy nem. Az esetleges diszkusszióknak, nyilvánvalóan, egyik fő pontja volna e tényellentétes helyzet olyan operacionalizálása, hogy empirikusan vizsgálhatóvá váljon. A tényellentétes itt azt jelenti, hogy egy adott esetben és adott témára vonatkozó vélemény, ha aktuális, akkor sem nem latens, sem nem nyugvó, sem nem időtlen; vagyis a teljes rendszer vizsgálatához a tényleges, azaz az itt és most aktuális mellett a nem tényleges típusokat, azaz az itt és most latenst, nyugvót és időtlent is vizsgálni kell.

(2.3.1) Angelusz könyve – végeredményben – azt sugallja, hogy az *alámerülés* még az előző pontnál sem ér véget: egyrészt a nyilvánosságban nemcsak különböző véleményáramlatok vannak, de – másodszorra – a véleményáramlatok tényét és súlyát illetően igen gyakran optikai csalódások áldozatai vagyunk, amelynek oka – s ez az alámerülés harmadik fokozata – a nyilvánosságban megjelenő vélemények és a valódi vélemények egymástól való esetenkénti különbözőése.

A nyilvánosságban megjelenő vélemény és a valódi vélemény közti különbség leírásának egyik legalkalmasabb kerete a *mimikri*, amelyben a többségi véleményhez való, gyakran ösztönös *alkalmazkodásról*, vagy pedig *színteléről*, álcázó magatartásról van szó. Ez többnyire valamilyen külső nyomás (jutalmazás vagy büntetés) következménye (lásd *OCs* 78).

A mimikri megjelenésének egyik igen jellegzetes típusa az ugyanazon témára vonatkozó nyilvános vélemény és magánvélemény kettőssége. „[...] mennél inkább megközelíti egy téma a 'kötelező' vélemények, a tabuk zónáját, annál nagyobb a valószínűsége a magán- és a nyilvános attitűd kettéválásának, a valódi vélemény elrejtésének” (*OCs* 203). Az eltérés mértéke függhet társadalomtörténeti körülményektől (ezért nem meglepő, hogy például a kelet-európai országokban gyakori a kettős gondolkodás, sőt a kettős nevelés) és függ a környező kultúrától: vannak olyan kultúrák, amelyek ezt a kettősséget preferálják, mások inkább diszpreferálják (lásd *OCs* 5, 36, 81). Valójában úgy érdemes erre gondolni, hogy a nyilvánosságból kiszoruló (vagy éppen kiszorult) vélemények (véleményáramlatok) – többnyire a hivatalos véleménnyel ellentétesek, vagy másként, az egyetértést kifejező véleményekkel szemben a kritikát kifejezők – valójában csak visszaszorulnak az intímabb, azaz a nem nyilvános kommunikációs helyzetek védettséjébe (lásd *OCs* 32, 37).

Hiba volna azonban itt szigorúan kettősségekben látni a tényleges helyzetet. A tényleges helyzet ugyanis az, hogy a véleménynyilvánítás igen erőteljesen szituációérzékeny, s adott esetben az ágens szituációról szituációra egymástól többé-kevésbé eltérő véleményeket nyilvánít ki ugyanazon témában. Más szavakkal, a vélemény nyilvánosságának módjáról, s így a nyilvánosság korábban szóba hozott szerkezetéről a kommunikációs helyzetek, szituációk tipológiájának segítségével is beszélhetünk. „A véleménynyilvánítás konkrét szituációi rendkívül sokfélék. Csoportosításuknál szinte lehetetlen a szituáció valamennyi konkrét komponensének figyelembevétele. A kommunikáció privát vagy nyilvános jellegének, a kapcsolatok szorosságának, gyengeségének vagy ad hoc formájának szempontjait mérlegelve a politikai jelentőséggel bíró közvélemény formálódása szempontjából az alábbi szituációtípusok tűnnek a legfontosabbaknak: 1. Intim közösségekben folyó politikai témájú beszélgetések. 2. Szűkebb munkahelyi csoportban régi, megbízható vagy hasonló né-

zetű kollégák közötti spontán véleménycserék. 3. Futó ismerősökkel vagy ismeretlen emberekkel folytatott ad hoc jellegű politikai témájú eszmecsere. 4. Munkahelyi közegben, intézményes keretek között folyó politikai tartalmú megnyilatkozások. 5. Politikai fórumokon történő véleménynyilvánítások. 6. Tömegkommunikációs eszközökben megjelenő, a legszélesebb közönség által megközelíthető politikai jellegű állásfoglalások. [...] A felsorolt típusok olyan 'szituációs-specifikus' szerepelvárásokat és kontrollrendszereket hoznak mozgásba, amelyek különbözővé teszik az egyes szituációtípusokban kialakuló vélemények tartalmát és áramlásuk mechanizmusát. E szituációtípusokban mozgó vélemények speciális szabályrendszerei magyarázzák, hogy a közvélemény szerkezeti sajátosságainak egyik legjellemzőbb mutatója az, hogy az egyes közvéleménytémák milyen szituációkkal jellemezhetők, illetve milyen kommunikációs pályákon lépnek működésbe" (OCs 30–31, lásd még OCs 130–131).

Technikáját tekintve a mimikrinek – H. Grotiust idézve – két formájáról szokás beszélni. „A negatív fortélyok alkalmazásakor vagy mindent, vagy egy részét eltitkoljuk annak, amit tudunk, amint az a diplomatikus hallgatásban vagy a rendelkezésünkre álló információk bizonyos visszatartásával történik, amikor egyébként az igazat mondjuk. Ez a negatív fortély [*Hö.:* vagy] színlelés. A pozitív fortélyok vagy színlelések esetén nem beszélünk őszintén. Az orvos, aki nem mondja meg a betegének, hogy meg fog halni, holott ezzel számol, színlel, ha azt mondja a betegének, hogy élni fog, pozitív fortélyt alkalmaz" (OCs 78).

Nyilvánvaló, hogy a mimikri befolyásolja, pontosabban megnehezíti a különböző véleményáramlatok (társadalmi) láthatóságát, optikai csalódásokhoz vezet (lásd OCs 30). Más szavakkal: ha egy adott helyzetben feltehető a mimikri ténye, akkor az adatolható vélemények valóságára és így validitására kérdéssé tehető. Kimutatása, illetőleg mérése bonyolult (statisztikai) adatelemzés eredménye lehet (lásd OCs 202–212).

Az optikai csalódás lehetősége mimikri okán fokozottabban érvényes azokban az esetekben, amikor tabukról van szó, s vele együtt értékítéletekről. „A társadalmi kontextustól függetlenül mindig érvényesülő abszolút tabuk esetén a tilalommal szemben álló nézetek titokban maradnak, s így mások által nem észlelhetők. A viszonylag szabad véleményformálódás feltételrendszere ugyan nem szünteti meg a magán- és nyilvános vélemények kettősségét, de biztosít bizonyos terepet, sőt intézményeket a titkosított álláspontok kimondására. A kommunikációs tabuk így elsősorban a beszélgető partnerek körültekintő szelekcióján, a tiltott nézetek relatív titkosításán keresztül valósulnak meg. Mennél nyilvánvalóbb a szóban forgó álláspont kimondásának rizikója, annál nagyobb a téves percepciók és az optikai csalódások valószínűsége" (OCs 220).

Mimikri akkor lehet beszélni egyáltalán, ha az ágensben megvan a szereplési, véleménynyilvánítási hajlandóság. Amely azonban nincs meg mindig. Az esetleges optikai csalódás így a *szerepléstől* a *szerepléstől* való tartózkodásig, vagyis a *hallgatásig* tartó dimenzió mentén is lehorgonyozandó.

A *szereplés*, a véleménynyilvánítás voltaképpen a nyilvánosságban való részvétel formája, amely Angelusz bemutatásában vagy expresszív (ez kapcsolatteremtő önreprezentatív tudásstílusú) vagy pedig reprezentatív (ez viszont uralmi-reprezentatív tudásstílusú) (lásd OCs 118), és mindenképpen van tétje: a szereplési teljesítmény ugyanis egyaránt lehet siker- és kudarcforrás; a sikeres szereplés presztízsnövelő potenciál (a sikertelen pedig potenciálcsökkenő). A *szereplési hajlandóság* alapvetően az ágens szocializációs történetéből „levezethető” sajátosság (amely mindenekelőtt kontextusfüggő: megkülönböztethető például a társasági szereplési hajlandóságtól a politikai, lásd OCs 117–124; a szereplési hajlan-

dóság függ különböző felkészültségek meglététől vagy hiányától, így a nyelvtudástól, különböző lehet különböző társadalmi státusok – és a velük együtt járó erőforrások birtoklása – esetén, illetőleg a különböző státustudat mellett, így például függ a nemi szerep[felfogások]tól vagy az életkortól is, lásd *OCs* 96–102, 109, 118), miközben jelentős individuális eltérések is regisztrálhatók. A szereplésnek tehát egyaránt vannak pszichés és szociális „költéségei” és a szereplési hajlandóság – természetesen – a szereplésben kifejeződő vélemény státusától is függ (mint ezt korábban már bemutattam).

A *hallgatás*, vagyis a nyilvános szerepléstől, a véleménynyilvánítástól való tartózkodás, mint az alámerülés harmadik szakaszában feltalálható dimenziónak másik (szélső) értéke (vagyis a szereplés, a véleménynyilvánítás inverze), a mimikri egy formájaként is tekinthető (lásd *OCs* 76–88). Pontosabban, a hallgatás lehet a beleegyezés jele (akár alkalmazkodás hatására is) a tényleges egyetértés explicit kifejezése nélkül. Lehet azonban disszonanciakerülő magatartás is, vagyis a valódi vélemény kimondásával járó kognitív disszonancia redukciója (lásd *OCs* 13, 40, 77). Amennyiben a beleegyezés jeleként értelmezhető, akkor a hallgatás a szereplés egy sajátosan elfajuló esete, amennyiben azonban disszonancia-kerülésről van szó, akkor valóban tekinthető a mimikri egy esetének. Lehet oka továbbá a véleménynélküliség is: a véleménynélküliség pedig adódhat az ellenvélemény elleplezéséből is (lásd *OCs* 15).

A véleménynyilvánítástól való tartózkodás lehetősége vagy éppen szabadsága függvénye a társadalmi körülményeknek általában (amely természetesen inverze a vélemény kimondhatóságának, a véleménynyilvánítás szabadságának), és összefügg a társadalom „pillanatnyi” állapotával is, mert például a hallgatás nem fér meg az aktualitás magas fokával (lásd *OCs* 35).

(2.3.2) A diszkusszióknak ezen a pontján elkerülhetetlen föl nem tenni a kérdést: ki a véleménynyilvánítás ágense? Angelusz voltaképpen nem mond erről semmit. Legalábbis nem beszél róla. Mindazonáltal nem járunk messze a tényleges helyzettől, ha úgy véljük, hogy részben a megkérdendő individuumokat (az állampolgárokat) lehet ebben az ágensi pozícióban látni, illetőleg azoknak a csoportját, akik egy (de legalábbis megközelítően egy) véleményen vannak, és olyan entitást alkotnak, amely az adott véleményáramnak ágense, s akikről mint entitásról sok minden elmondható: alighanem empirikusan vizsgálható lehetőségei vannak a nyilvánosságban való részvételre vagy részt nem vételre, vagyis van státusuk, mozgástere a társadalmi kommunikációban; sőt szükségletük is van a nyilvánosságban való részvételre, vagyis van mozgástérszükségletük a társadalmi kommunikációban; van igénye az értékelésre és a cselekvésre, s így a helyzet alakítására; van információs szükségletük; van felkészültségük a nyilvánosságban való részvételre; törekvésük a nyilvánosságban való részvételre: azaz szereplési hajlandósága vagy éppen törekvése a hallgatásra; illetőleg vizsgálható tényleges részvételük a nyilvánosságban, vagyis maga a teljesítmény, a szereplés vagy hallgatás.

Nemcsak arról van azonban szó, hogy individuális ágensek mellett csoportok (például azonos közvélekedést vallók csoportjai) lehetnek a közvélemény szempontjából ágens szerepben, de formálisan is megszervezett kollektív ágensekről is lehet beszélni: szervezetekről, intézményekről és így tovább, amelyekkel kapcsolatban ugyancsak értelmes társadalmi státusról, a nyilvánosságban való részvételre való felkészültségről és a nyilvánosságban való részvételre vonatkozó teljesítményről beszélni, ezt empirikus módszerekkel vizsgálni.

A közvélemény éppen a kollektív ágensek megjelenésén keresztül válik a társadalmi

integráció eszközévé. És így a társadalom egésze is lehet egy-egy (köz)véleményáramlat ágense.

Két további megjegyzés kívánczik ide. Az egyik: a közvéleménynek mint szimbolikus konstruktumnak a megmutatkozása (explicitté tétele), s így a kollektív entitás megnyilvánulása a népszavazás vagy a közvélemény-kutatás keretében történik, noha a két eljárásnak a jogi (szimbolikus) státusa nem azonos. Explicitté teheti a közvéleményt a *vátesz* vagy a *próféta*, vagy éppen egy *uralkodóis*, vagyis – *par excellence* – a *véleményvezér*. Ugyanide tartozik igen sok esetben a közvélemény-kutató is mint szakértő. Lehet viszont, hogy ilyenkor az entitás kiterjedtsége, szociológiai kategóriákban való jellemezhetősége nem tud megtörténni.

A másik: Angelusz könyvében a *mimikriri*-ről bemutatott felfogás rejtetten abból indul ki, hogy az ágensnek van egy adott témával kapcsolatban véleménye, de azt ettől eltérőnek mutatja/tünteti fel. Jelentősen módosul a helyzet akkor, ha az ágens véleménye szituációról szituációra más és más, nem egyszerűen változik, és legfőképpen nem az változik, amit mutat belőle, hanem kontextusfüggő. Ez egy másik antropológia, amely az ember társadalomba szövvőtségét másként látja.

Ezek a megállapítások semmiben sem mondanak ellent Angelusznak a kötetből kiolvasható felfogásának. Explicitté tételük azonban hozzásegíthet ahhoz, hogy a szociológiai (de akár kulturális antropológiai) kategóriákban megragadható társadalmi makrostruktúra és a társadalom kommunikatív szerkezetének gyanított homológiája empirikusan vizsgálhatóvá váljon.

(2.4.1) Angelusz könyve – végül – azt is sugallja, hogy az *alámerülés* még az előző pontnál sem fejezhető be: a nyilvánosságban nemcsak különböző véleményáramlatok vannak, a véleményáramlatok tényét és súlyát illetően nemcsak optikai csalódások áldozatai lehetünk – aminek oka a nyilvánosságban megjelenő vélemények és a valódi vélemények egymástól való esetenkénti különbözőzése –, de a véleményáramlatoknak *dinamikája* is van: változnak, alakulnak, formálódnak. „A két véleményáramlattá kristályosodó közvélemény gyakori jelenség, sőt vannak szerzők, akik a bipolaritást meghatározó kritériumnak tartják. A közvélemény-formálódás folyamataiban azonban tipikus jelenség egy közbülső – rendszerint valamilyen kompromisszumot tartalmazó – véleményáramlat megjelenése is. A pluralista demokráciák természetes velejárója az elképzelések, az aspektusstruktúrák gazdag variációinak felbukkanása, az eltérő társadalmi helyzetekből adódó optikák sokasága. A közvélemény formálódásának korai szakaszaiban – de számos esetben a későbbi stádiumokban is – gyakori jelenség a több véleményáramlatból álló közvélemény” (OCs 164).

Lehet továbbá a véleményformálódás *sebességéről* is beszélni. Az érdeklődés – talán érthető okból – sokkal inkább a gyors változások iránt van meg, s csak igen kis mértékben a lassú, esetenként alig észrevehető véleményformálódások iránt. S természetesen vannak olyan véleményáramlatok is, amelyek szilárdak, vagyis nem változnak. E tekintetben a mozdulatlanság a változás sebességének egy lehetséges szélső értéke. A másik szélsőséget talán a „légnemű” vagy a „folyékony” véleményáramlatban célszerű látni, abban, amelyik folyamatosan formálódik, s az sem biztos, hogy iránya állandó (lásd OCs 214–215).

Mindennek az ad jelentőséget, hogy reális igény, sőt szükséglet van a társadalomban – különféle okokra visszavezethetően – a közvélemény változásának előrelátására, illetőleg előreláthatóságára (lásd – ennek korlátaival kapcsolatban is – OCs 10–12).

(2.4.1.1) A vélemények formálódásának (dinamikájának) struktúráját manapság leginkább a – szokásosan – *hallgatás spirálja* kifejezéssel jelölt koncepcióval azonosítják. Angelusz kötetének ez adja egyik fő témáját. A koncepciót Elisabeth Noelle-Neumann dolgozta ki lényegileg a hetvenes évek elején, és ettől kezdve fejleszti folyamatosan, igen jelentős szakirodalmi reflexiókat váltva ki vele. Az is igaz, hogy a koncepció kiindulópontját jelentő szindrómákat, mint a *vonatszerelvény-hatást* (amely abban áll, hogy a többségi véleménytáborhoz csatlakozás növeli a biztonság- és a komfortérzetet), a *pluralizmus ignoranciáját* (amelyről már volt szó) és az *önbeteljesítő jóslatot* (azt, hogy a közvélemény alakulásáról kialakult nézetek befolyásolják magának a közvéleménynek az alakulását) már sokkal korábban leírták (arról nem is szólva, hogy a tudománytörténeti előzmények akár Rousseau-ig vagy éppen Hume-ig is visszanyúlhatnak, pontosabban követhetők vissza), illetőleg azokat a kérdéseket, amelyekre ez a koncepció választ törekszik adni, a szakirodalomból már jóval korábban ismerni lehetett. Mindazonáltal a hallgatás spirálja olyan tudományszociológiai-lag értékelhető helyzetet teremtett, amelynek következtében manapság ez a keret adja a kommunikációkutatás egyik viszonyítási pontját (lásd *OCs* 50–52, 54, 61).

„A hallgatás spirálja úgy működik, hogy a kisebbségi véleményáramlat rendszerint csekélyebbnek, a domináns véleményáramlat pedig nagyobbnak tűnik valóságos méreteinél, hiszen a magukat kisebbségben levőnek tudók kevésbé, a többséghez tartozónak vélők pedig szívesebben nyilvánítják ki véleményüket” (*OCs* 20). Angelusz végeredményben négy feltételezést vél látni a koncepcióban: „1. az emberek nagy részének van valamilyen kvázi-statisztikai képzelet [percepciója?] a közvélemény alakulásáról. Ez a pillanatnyi, illetve a jövőbeli formálódása vonatkozásában egyaránt fennáll. 2. A közvélemény percepciója befolyásolja a véleménynyilvánítás aktusát és ezen keresztül a kommunikációs folyamatokat. Az a tábor, amely maga mögött látja a többség támogatását, bátrabb, magabiztosabb a hétköznapi kommunikáció folyamataiban. A másik, magát kisebbségi helyzetben érző tábor sokkal bizonytalanabb álláspontjának kifejtésében, a többségi támogatás hiányában jobban kerül a nyílt véleménykonfrontációkat. Az utóbbi álláspont hívei – elsősorban azok, akik nem tartoznak e tábor 'kemény nagjához' – inkább hallgatásba burkolóznak. 3. A megváltozott kommunikációs magatartás módosítja a percepció feltételeit. A visszahúzó, hallgatásba burkoló tábor kisebbnek, a magabiztosabb, véleményét intenzívebben képviselő tábor nagyobbnek látszik, mint amilyen a tényleges kiterjedése. Mindez sajátos kumulatív folyamatok kialakulásához vezet. A közvélemény percepciójának ez a téves optikája tovább növeli a két álláspont híveinek a véleménynyilvánításban eddig is észlelt különbségeit, ami megint csak kihat a közvélemény és várható alakulásának percepciójára stb. Az egyik oldalon a hallgatás spirálja, növekvő csoportok elnémulása, a másik oldalon a véleménynyilvánítás fokozódó spirálja figyelhető meg” (*OCs* 56–57). „Az elmélet negyedik [...] összetevője [...] szerint a véleménynyilvánítástól való tartózkodás egy meglehetősen univerzális okra, az izolálódástól való félelemre vezethető vissza. [...] Az izolálódástól való félelem látszik annak az erőnek, ami a hallgatás spirálját mozgásba hozza” (*OCs* 59, a koncepció bemutatásához lásd még *OCs* 50–62).

(2.4.1.2) Angelusz diszkusziójának a kiindulópontja az E. Noelle-Neumann-féle hallgatás spiráljával kapcsolatban e koncepció viszonya saját latensközvélemény-koncepciójához. Angelusz megítélése szerint miközben a hallgatás spiráljából következő azon tény, hogy a kisebbségi vélemények rendszerint tényleges elterjedésüknél kisebbnek látszanak, egybees a latens közvéleményről kialakított nézetével, a (kelet-európai) korlátozott nyilvános-

ság feltételei között a hallgatás spirálja mégsem alkalmas a közvélemény kommunikációs jelenségeinek leírására (lásd OCs 6).

„A különbségek eltérő társadalmi feltételrendszerét már az is valószínűsíti, hogy a latens közvélemény esetében [...] ellentétes tendenciák is előfordulnak. A ténylegesen többségben levők is kisebbségiként jelentkezhetnek, ha nagyon erős normák és elvárások hatnak a hivatalos vélemény elfogadására. Ennek megfelelően a kisebbség véleménye is többségiként jelenhet meg, ha mögötte áll a hatalom, a hivatalosság intézményesítő ereje és repressziós potenciálja. Még szembetűnőbb eltéréseket találunk, ha a két jelenség háttérében meghúzódó társadalomszerkezeti különbségekre és oksági összefüggésekre figyelünk. A hallgatás spirálja arra a csaknem egyetemesnek mondható viselkedésre épül, hogy az emberek félnek az izolálódástól, a pszichológiailag kényelmetlen szituációktól, s ezért szívesebben tartoznak a túlsúlyban levő véleményáramlathoz. Ha mégis a kisebbségi véleményhez állnak közel, akkor leginkább hallgatásba burkolóznak, hogy elkerüljék kisebbségi helyzetük kiderülését. A véleménydinamikának itt egy olyan, a többséghez vagy legalábbis a modális véleményhez igazodó konform mechanizmusáról van szó, amely a nyugati demokráciák politikai intézményrendszere mellett is érvényesül, sőt a dolog természeténél fogva tudományos eszközökkel elsősorban ezekben a társadalmakban mutatták ki működésüket. A latens közvéleményen viszont a közvélemény egy olyan megjelenési formáját értjük, amely a hatalom túlzott központi centralizációja, az intézményesült politikai pluralizmus hiánya, illetve a korlátozott nyilvánosság feltételei között válik dominánssá. Ez utóbbi típus esetében a hallgatás és a véleményálcázás motívuma nem egyszerűen a tömegmagatartási formák törvényszerűségeiben, hanem a véleménynyilvánítás strukturális feltételeiben, társadalomszerkezeti sajátosságaiban gyökerezik” (OCs 20–21).

Angelusz véleménye szerint a hallgatás spiráljával kapcsolatos 1. feltételezés igazolt állításnak tekinthető ugyan (lásd OCs 93), de a közvéleményt alkotó domináns áramlatok elterjedtségéről kialakított elképzelések forrását differenciáltabban kell látni. Voltaképpen az a kérdés, hogy milyen szerepet játszik a közvélemény (kvázistatisztikai) percepciójában a tömegkommunikáció mellett a közvetlen tapasztalat, illetőleg a személyközi kommunikációból származó tudás. Annyi bizonyos, hogy a percepció forrását egyetlen tényezőre redukálni nem lehet, mint ez E. Noelle-Neumann-nál lényegileg megtörténik a tömegkommunikáció javára, miközben itt nem részletezendő finomságok leírására is módot ad az elmélet, mint például a kettős véleményklíma hatásának jellemzésére. Angelusz véleménye szerint az 1. feltételezés mentén az elmélet mindenekelőtt a *kommunikációs hálózatok (struktúrák)* bekapcsolásával fejleszthető tovább (lásd OCs 62–76). A társadalomleírás hálózati koncepciója egyébként is Angelusz érdeklődésének fókuszában áll, mint jól jelzi ezt Tardos Róberttel együtt szerkesztett szöveggyűjteményük (*Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest, 1991.).

A hallgatás spiráljának 2. feltételezése Angelusz szerint igen problematikus, minthogy számos esetben – éppen a tükörpercepció miatt – nem érvényesül. Nem látszik bizonyítotttnak, hogy az önbizalom rendre a kommunikáció erősödésével járna, de az sem, hogy a kisebbség nagyobb hajlandóságot mutatna a hallgatásra: mindazonáltal ennek a feltételezésnek az elvetéséhez még további vizsgálatok szükségesek (OCs 83–87, 94). „A kvázistatisztikai percepció a hallgatásra, illetve véleménynyilvánításra kifejtett hatásán keresztül vezet a közvélemény megváltoztatásához. Az ellentétes véleményklíma érzékelése nyomán bekövetkező hallgatás, az egyik tábor véleménynyilvánításának korlátozása döntő tézise az elméletnek. Alapvető kérdés tehát, hogy valóban ilyen hatást vált-e ki az eltérő véleményűek túlsúlyos környezete. Két kérdés is felvetődik ezzel kapcsolatban: 1. Kedvezőtlen véle-

ményklíma, azaz az ellentétes vélemények túlsúlya esetén, nyilvános szituációkban valóban a hallgatás-e az alkalmazkodás egyetlen formája? 2. Mennyire mondható általánosnak ilyen helyzetekben a hallgatás, azaz mennyire jellemző a kisebbségi helyzet percipiálására a hallgatással való reagálás?” (OCs 76) „A pluralizmus téves becslése nem a közvélemény pusztá percipióját kérdőjelezi meg, hanem azt a feltételezést, hogy egy kisebbségi nézet téves túlbecslése esetén beszélhetünk-e egyáltalán a hallgatás spiráljáról. További vizsgálatokat igényel tehát, hogy a kisebbik tábor véleménynyilvánítása akkor is alábbhagy-e, ha a téves percipió következtében többségi helyzetben gondolja magát. Szigorúan az elmélet szelleme szerint legalábbis nehéz magyarázatot találni arra, hogy ha valaki kisebbségi helyzete ellenére többségi helyzetben érzi magát, miért reagálna hallgatással. E kérdés megválaszolására, a tükröppercepcióból adódó dilemmákkal való szembenézésre nem is találunk E. Noelle-Neumann-nál valódi erőfeszítéseket” (OCs 88).

A 3. feltételezés érvényessége mellett számos kutatási eredmény szól: a kommunikációs aktivitás – legalábbis a vélemény nélküli személyek, illetőleg a bizonytalanok befolyásolásán keresztül – általában növeli a nagyobbak látszó tábor híveinek arányát (lásd OCs 93).

Angelusz véleménye szerint a 4. feltételezés, az izolálódástól való félelem szerepe, noha reális jelenségekre mutat rá, eltúlozott (OCs 94). A három másik feltételezés „[...] összekapcsolása önmagában is elégséges magyarázatot ad a közvélemény dinamikájára. Ezek visszavetítése egy végső motívumra nem nélkülözi az ideológiai szempontokat. Látszólag talán növeli az elmélet egészének eleganciáját, eleget tesz a komplexitás redukciója csábításának, növeli a spirálmozgás szükségességének és egyetemeségének látszatát, mégis bizonyos antinómiák forrásává válhat” (OCs 89). Kétségtelen, hogy az izolálódástól való félelem, „[...] noha igen fontos attribútuma az ember társadalmi beágyazottságának, aligha alkalmas arra, hogy a hallgatás spirálja során érvényesülő percipációs mechanizmusokat, az élénkülő vagy lanyhuló véleménynyilvánítást kellően magyarázza” (OCs 89). Más tényezők mellett „az izolálódástól való félelem motívumának súlyát az is csökkenti, hogy a modern társadalmakban már inkább rezervátumoknak számítanak az univerzális – az emberi élet egészét kontrolláló nagyobb – közösségek. Az emberek olyan mikrocsoportok tucatjainak lehetnek tagjai, amelyek részleges funkciók ellátására irányulnak, és amelyek véleményklímái, illetve a véleménynyilvánítással kapcsolatos elvárásai eltérnek egymástól. Egy vélemény kimondása vagy megváltoztatása a legritkább esetben váltja ki a teljes mikrokörnyezet elutasítását. Különösen ritkán fordul ez elő polarizált véleménymegosztások esetén, amikor megszokottak, természetesekek a véleménykülönbségek. A vélemények erős megosztottsága – a többféle vélemény legitimitása – mellett a véleményváltozás nemcsak távolodást, bizonyos kötelek esetleges lazulását idézheti elő, hanem más csoportokhoz való közeledést, új kapcsolatok kialakulását vagy régebbiek megerősödését is” (OCs 91–92). Mindazonáltal E. Noelle-Neumann „[...] láthatólag a félelem az izolálódástól tételének exponálásában látja elméletének kvitesszenciáját. Újabb és újabb kérdésváltozatok, tesztek segítségével próbálja igazolni, megerősíteni a tételt. Közben némileg háttérbe szorul az a tény, hogy a szakkritika nem az izolálódástól való félelem létezését és társadalmi fontosságát kérdőjelezi meg, hanem azt, hogy ezen axiómából kielégítően magyarázható-e a hallgatás spirálja. Az alapgondolat védelme során ugyanakkor a szerző kénytelen az izolálódástól való félelmet egyre tágabban értelmezni” (OCs 92).

Angelusz szerint a hallgatás spiráljának elméleti pontosítása a pluralizmus téves becslésének fokozottabb figyelembevételétől, a hálózati elemzésnek a bekapcsolásától várható, valamint a közvéleményt kiváltó „indikátor-események” változásainak elemzésétől (lásd OCs 63, 94, 153–155).

(2.4.2) Való igaz, hogy a véleményformálódásnak lehet olyan nagy sebessége, ami az instabilitás benyomását keltheti, sőt keltheti azt az ellentmondó benyomást is a létezéssel kapcsolatban megszokotthoz képest, amelyet valamiféle stabilitás jellemez, hogy például egy adott témában nincs is közvélemény mint szimbolikus konstruktum. Ezért látszik fontosnak – a kategórielemzés szintjén mindenképpen – a véleményformálódás lehetséges dinamikájának minél finomabb leírása; ez segít ugyanis ahhoz, hogy az instabilitást, a káoszt, vagy ha tesszük: az anómiát leválasztani legyünk képesek a rendszerszerű, jelentésteli, ámde akár rejtett struktúráról, vagyis a konstituálódott véleményáramtól. A jelen diszkusszió ehhez a leíráshoz három megjegyzéssel törekszik hozzájárulni. Ezek a megjegyzések itt és most egymástól függetlenül lesznek bemutatva. Világosan látni kell azonban, hogy az a konceptuális elemzés, amelyet ebben a diszkusszióban is végzek, el kell hogy vezessen oda, hogy ezek egyetlen egységes modellbe integrálódjanak. Ez azonban most biztosan nem feladat.

Az első megjegyzés: az 1. ábra P dimenziója mentén az Angelusz által használt terminusok a „kisebbségiként”, illetőleg a „többségiként” olyan értékeket jelölő szavak, amelyek logikai rekonstrukciója *numerikus kvantifikáció*hoz vezet. Az egyes p_i vagy p_j leírásokban alkalmazandó numerikus kvantorok konkrét értékeit az egyes véleményáramlatokhoz tartozó statisztikai súlyok adják meg. E megjegyzés értéke csupán annyi, hogy az Angelusz által diszkutált dinamikában, a hallgatás spiráljában meghatározó szerepű súlyok bevonhatók egy logikailag is orientált leírásba.

A második megjegyzés: az 1. ábra közvéleménytípusok (KT) dimenziója mentén valamely P leírt témára vonatkoztatva a lehetséges dinamikák – s ezek lehetőségét Angelusz nem diszkutálja – részben olyanok, amelyek reverzibilitást mutatnak, részben pedig nem mutatnak reverzibilitást, vagyis irreverzibilisek. Reverzibilitás esetén egy állapotnak egy másikba való átalakulása mellett lehetséges a visszaalakulás. A reverzibilitás hiánya éppen azt jelenti, hogy az átalakulás csak egy irányban lehetséges.

A reverzibilitás fennáll a következőkben:

- $A(P) \rightarrow L(P)$, mert $L(P) \rightarrow A(P)$ is lehetséges;
- ugyanígy lehetséges $A(P) \rightarrow G(P)$ és $G(P) \rightarrow A(P)$;
- valamint $L(P) \rightarrow G(P)$ és $G(P) \rightarrow L(P)$,

ahol $a \rightarrow$ *jel bal oldalán álló formulával leírt helyzet a jobb oldalon álló formulával leírt helyzetté transzformálódik.*

Efféle reverzibilitás viszont az alábbi típusok esetén nincs:

- $A(P) \rightarrow D(P)$;
- $G(P) \rightarrow D(P)$;
- $L(P) \rightarrow D(P)$,

a D időtlenségéből eredően.

Az a megállapítás, hogy egyes típusok esetében fennáll a reverzibilitás, mások esetében nem, a konceptuális elemzésből következik. A tényleges helyzet vagy éppen az egyes típusként bemutatott átalakulások gyakorisága és így tovább, empirikus kérdés.

A harmadik megjegyzés: az 1. ábra percepciók típusok (PT) dimenziója mentén a 6. táblázat szerinti komplex leíró propozíciók sajátos, az algebrából ismerhető *Klein-struktúrát* alkotnak, amelynek talán az is ad jelentőséget, hogy Piaget a formális gondolkodás kialakulásának vizsgálatakor hasonló összefüggéseket állapított meg. A 7. táblázat mutatja az összefüggéseket. A P oszlop az egyes percepciók típusokhoz tartozó leíró propozíciók logikai formáját mutatja a 6. táblázatnak megfelelően. Az N (inverzió, vagyis a negáció kifejezése: ez a megfordíthatóság, a reverzibilitás első formája), az R (reciprocitás, vagyis a szim-

metria kifejezése: egyenlő értékű, de ellentétes irányú átalakítás, ez a reverzibilitás második formája), a C (duális vagy korrelatív, vagyis a negáció szimmetrikus átalakítása) és az I (identikus) operátorok, amelyek definícióit a megfelelő oszlopok adják.

7. táblázat

Percepció típusok	P	$N(P)$	$R(P)$	$C(P)$	$I(P)$
E	$p_i \& p_j$	$\sim p_i \vee \sim p_j$	$\sim p_i \& \sim p_j$	p_i	$p_i \& p_j$
T	$p_i \& \sim p_j$	$\sim p_i \vee p_j$	$\sim p_i \& p_j$	$p_i \vee \sim p_j$	$p_i \& \sim p_j$
S	$\sim p_i \& p_j$	$p_i \vee \sim p_j$	$p_i \& \sim p_j$	$\sim p_i \vee p_j$	$\sim p_i \& p_j$
F	$\sim p_i \& \sim p_j$	$p_i \vee p_j$	$p_i \& p_j$	$\sim p_i \sim p_j$	$\sim p_i \& \sim p_j$

A 7. táblázat szerint lehetséges dinamikákat az egyes cellák közti átmenet jelenti, így például

$$E \rightarrow R(E) \equiv F \rightarrow R(F) \equiv E,$$

avagy ugyanez a két lépés a P komplex propozíció logikai formájának felhasználásával:

$$p_i \& p_j \rightarrow \sim p_i \& \sim p_j \rightarrow p_i \& p_j$$

A 7. táblázat azonban a reverzibilitást nemcsak az értékek, de a műveletek szintjén is értelmezi, így például

$$S \rightarrow C(S) \rightarrow N(C(S)) \equiv T \rightarrow R(N(C(S)) \equiv R(T) \equiv S,$$

avagy ugyanez a három lépés a P komplex propozíció logikai formájának felhasználásával:

$$\sim p_i \& p_j \rightarrow \sim p_i \vee p_j \rightarrow p_i \& \sim p_j \rightarrow \sim p_i \& p_j$$

Az egyes operátorok (amelyek természetesen nem azonosak az extenzionális logikából ismert igazságfüggvényekkel) összefüggéseit az alábbi azonosságok jól mutatják:

$$C \equiv NR \equiv RN;$$

$$R \equiv CN \equiv NC;$$

$$N \equiv CR \equiv RC;$$

$$I \equiv CRN \equiv RCN,$$

vagyis például egy bizonyos P komplex propozícióra alkalmazni a C operátort ugyanaz, mint az N és az R együttesen alkalmazni sorrendjüktől függetlenül és így tovább.

(3) Az előző diszkusszió összefoglalásaként szükségesnek látszik még egyszer a figyelmet arra a tényre irányítani, hogy a bemutatott diszkusszió mindössze egy lehetséges perspektívából igyekezett vizsgálni Angelusz kötetét, méghozzá egy olyan perspektívából, amely érzékelhetően nem volt Angelusz érdeklődésének előterében, de amely perspektíva megjelenése a recenzens megítélése szerint a kommunikációkutatás jelene szempontjából mindenképpen jövőt építőnek mutatkozik. A recenzens célja e tekintetben az volt, hogy rámutasson néhány ponton (és távolról sem valamennyi lehetséges vonatkozásában) arra, hogy a *teljes* rendszerek vizsgálata az *empirikus kutatás* számára is kínál újként megjelenő és megválaszolandó kérdéseket.

(3.1) Az *Optikai csalódások* megértéséhez bizonyosan nem elegendő mindössze a *tömegkommunikációban* gondolkodni, hanem sokkal inkább egy olyasféle *társadalmi* kommunikáció pozíciójából érthető meg a szöveg, amelyben természetesen más jellegzetes kommu-

nikációs módok vagy színterek mellett a tömegkommunikáció is megjelenik (a közvetlen emberi kommunikáció eseteitől az intézményi kommunikáción keresztül akár a kulturális, illetőleg a kulturaközi kommunikációig terjed ez az ív).

Másrészt pedig magát a kommunikációt egyre kevésbé lehet, sőt talán semmiképpen sem lehet *tranzakcióként* vagy *interakcióként* felfogni, hanem – legalábbis a gerbneri értelemben – *kultivációként*, de még inkább a kommunikációs közösség sajátos *participációjaként* egy olyan közös tudásban, pontosabban tudásban és vélekedésben egyszerre; vagy – ha ezt a két tartományt összefoglalóan kívánnánk megnevezni – *felkészültségben*, amely épp az adott közösség számára adott nyilvánosság. Ebben a felkészültségben egyaránt vannak *mi* (a helyzet?) típusú, *hogyan* (kell megcsinálni?) típusú és *melyik* (a jobb?) típusú felkészültségelemek, illetőleg csak *lokálisan* vagy nem csak lokálisan érvényes felkészültségek. Maga a felkészültség pedig az individuális ágens esetében az ágens *szocializációs történetéből*, kollektív ágens esetében pedig a *társadalomtörténetből* érthető meg. S mindemögött a közösség (vagy éppen a közösség egy tagjának vagy csoportjának) problémamegoldási (konfliktuskezelési) szükséglete áll: maga a probléma jelenik meg az ágens számára mint kielégítendő, értsd megoldandó szükséglet; így a probléma megoldása nyilvánvalóan csak a megoldáshoz szükséges releváns felkészültség segítségével történhet. Amikor fellép egy adott szükséglet, aktuálissá válik a kielégítéséhez szükséges felkészültség (vagyis tudás, illetőleg vélekedés); és fordítva, ha nincs (vagy éppen megszűnt) a problémamegoldási szükséglet, a vele kapcsolatba hozható releváns felkészültség aktualitása is megváltozik.

A recenzens meggyőződése, hogy az *Optikai csalódások* voltaképpen a társadalom kommunikatív szerkezetének leírását kísérel megadni (avagy az ahhoz való hozzájárulást). A kommunikatív szerkezet a kommunikációnak, mint tudásnak a hozzáféréssel, illetőleg felhasználásával, összességében használatával van kapcsolatban. A nyilvánosság szerkezete pedig a participáció lehetőségének (az elérhetőségnek) a szerkezete egy (individuális vagy kollektív) ágens szempontjából; mind az ágens lehetőségei, mind a szükségletei (igényei), mind pedig felkészültségei szempontjából lehet beszélni a részvétel horizontjáról, amely lehet tágasabb, illetőleg szűkebb: elvileg lehetne korlátozatlan, de ténylegesen a nyilvánosságban való részvétel mindig korlátozott (vagyis az elérhetőség határán jóval belül van). Az ágens szereplési hajlandósága vagy éppen hallgatása a társadalmi kommunikáció szempontjából a társadalmat strukturáló tényező, amely tehát a társadalmi státus szerint mutatja a kommunikatív társadalomszerkezetet. A lehetőség, a szükséglet és a felkészültség egyaránt az elérhetőséget, mint az ágens számára a nyilvánosságnak bizonyos tartományát jelöli ki. Más szavakkal a nyilvánosságnak ez a szerkezete, voltaképpen a társadalom kommunikatív szerkezete, nem más, mint a társadalom szerkezete a társadalmi kommunikáció perspektívájából. Megint másként: az ágens társadalmi státusa voltaképpen az ágens problémamegoldó kapacitásával ekvivalens a problémamegoldásban szükséges tudás szempontjából. A participációban a nyilvánosságból az ágens számára hozzáférhető tudást *használja* problémamegoldásában, és így mindazok a tartalmak, pontosabban: kommunikátumok, amelyek a társadalmi kommunikáció okán válnak elérhetővé, a problémamegoldás *eszközeként* mutatkoznak meg, akár mutatnak olyan karaktert, amely a tömegkommunikáció szempontjából roppant érzékeny közszolgálatosság vonatkozásában releváns, akár nem; mert ez nem jelent mást, mint hogy különböző problémahelyzetekben különbözőek a szükséges felkészültségek (s így a tudások) is.

Az kérdés természetesen, hogyan korrelál ez a kommunikatív perspektívájú szerkeze-

tesség a társadalom más perspektívákból látszó szerkezetével, például a hatalmi viszonyokkal, a demográfiai mutatókban mutatkozó szerkezetekkel, általában a szokásosan nem kommunikátnak tekintett struktúrákkal.

Ezek a korrelációk jelenleg aligha közelíthetők meg másként, mint leíró jelleggel: létük, ha egyáltalán, jellemez egy sajátos társadalomszerkezet-típust és azon belül egy adott társadalmat; és van történetük. Így például vizsgálhatóvá tehető az információs társadalom mai jelenléte egy adott társadalomban ténylegesen.

Kérdés azonban, hogy maguk a megfelelések változóak-e, s ha igen, strukturálisan is, avagy csak faktuálisan (vagyis például az információs társadalom bontakozása jelent-e szerkezeti változást is vagy nem).

(3.2) Tény, bár érdekes tény, hogy az *Optikai csalódásokból* hiányoznak a sztárok; például lényegileg nincs J. Habermas-hivatkozás, vagy egyáltalán nincs N. Luhmannra utalás. A Gerbnerre hivatkozás lehetősége a 186. oldalon megvan, de még sincs! Annál érdekesebb ez, hogy a kötetben diszkutált problémák legtöbbször értelmezhető úgy is, mint egyik-másik szerzők által diszkutált probléma operacionalizálása: úgy néz ki ez a dolog, mintha Merton középszintű elméletekről szóló megfontolásai túlságosan is bővítkörbe vonták volna Angeluszt. (Nem így áll a helyzet az empirikus vizsgálatokkal: Angelusz saját eredményeit mindig a hasonló vizsgálatok kontrasztjában szemléli és értékeli.)

Nem hiszem, hogy az előző ténnyel lényegileg függ össze az, hogy Angelusz kategóriáinak voltaképpen bizonytalan a státusa. A szóhasználat alacsonyan formalizált, lényegileg nincsenek definíciók. Ez az esetek legnagyobb részében nem zavaró, nem zavaró különösen akkor, ha a kötetet ismeretterjesztő szándékot megvalósítónak tekintjük, de vet fel kérdéseket akkor, ha akadémiai kontextusban kell értékelnünk. De nem azt, hogy kiértékelhetők-e Angelusz fontosabb állításai (tézisei), mert ez mindenképpen megtehető, még akkor is, ha Angelusz téziseit a magyar társadalom leírásával kapcsolatban teszi meg, amelynek diszkutálását ez a recenzió nem tekinti saját feladatának; mindazonáltal Angelusz állításai jól megalapozottnak tűnnek. Akárhogy is van azonban a dolog, e tény – a recenzens meggyőződése szerint – rejt magában feladatot Angelusz részére.

Az most már megint más kérdés, hogy az előzőekben bemutatott sajátos perspektívájú diszkusszió szempontjából inkább előnyös Angelusz stílusa, könyvének mentalitása, mert így talán könnyebb volt találni olyan (mind a társadalomtudományokban – mindenekelőtt a szociológiában –, mind pedig a logikában) jól ismert pozíciót, amelyből e két tartomány, a nyilvánosság és a közvélemény részben egységesen leírható, részben pedig különbségeik is kezelhetők. A további részletek nyilván nem ide tartoznak.

Végezetül, Angelusz szövegének közelében maradva meg kell állapítani, hogy a fogalomtisztázásnak (vagy más szavakkal a probléma konceptualizációjának) ez a (logikai, ismeretelméleti) módja mindazonáltal egyszerűnek tűnik (bár aligha gondolható, hogy feleslegesnek is) az empirikus társadalomvizsgálat azon kérdésének megválaszolásához képest – és főként a megválaszolóhoz kidolgozott azon módszerek által felvetette kérdésekhez képest –, hogy például miként állapítható meg, a társadalom mely tagjai tartoznak bele az adott vélekedésnek vagy tudásnak a kollektív ágensébe, vagy a beletartozó tagokat miként (és miféle kategóriákkal) lehet adekvátan és relevánsan leírni a társadalomvizsgálat szempontjából. Ez azonban már megint más kérdés.

Angelusz Róbert –Tardos Róbert

ÚTBAN AZ INTERNET-GALAXIS FELÉ? TÁJKÉP AZ ÚJ TECHNIKÁK HAZAI EXPANZIÓJÁRÓL

A személyi számítógépek magyarországi elterjedése kb. másfél évtizedre tekint vissza. A hozzájutás két fő forrása a munkahelyek elektronizálása és a személyi számítógépeknek a magasabb anyagi státusú háztartásokban való meghonosodása volt. A számítógépek térhódítása leggyorsabban a tudomány területén, kutatóintézetekben, valamint az államigazgatás területén és a gazdasági élet modernebb szegmenseiben, a bankokban, pénzintézetekben ment végbe. A technikák meghonosodásában jelentős szerepet játszottak a kutató- és a műszaki értelmiség ilyen irányú kezdeményezései. A fiatalabb korosztályokban az oktatásügy terén végrehajtott akciók, az iskolák számára történő kedvezményes gépjuttatások és legutóbb a Sulinet-program járultak hozzá a viszonylag gyors diffúzióhoz.

Az elmúlt néhány évben az Internet elterjedése kulturális szempontból is minőségileg új mozzanatként tekinthető. Mind a magánéleti kommunikáció, mind a nyilvánosság, mind az állami-politikai szférákban az érintkezés új formáit hordozza magában. Egyes szerzők (például Castells 1996) egyenesen jelentős társadalmi struktúra és életforma-alakító szerepet tulajdonítanak az új kommunikációs eszköznek. Filozófiai megközelítések a gondolkodási struktúrák, magatartásmódok, habitusok átalakulását kapcsolják az új fejleményekhez (az információs társadalom és az új technikák fogalmaihoz kapcsolódó ilyen megközelítésekről lásd Webster 1995, Kasvio 1998). Még azok a szerzők is, akik nem fogadják el az előbbi megközelítésekben sokszor felbukkanó technikai determinizmust, jelentős gazdasági és társadalmi hatásokat (mint a nyilvánosság átalakulása, a tudásszakadék nyílása, virtuális kapcsolathálózatok létrejötte) tulajdonítanak a számítógép és az Internet terjedésének (például Angelusz 1998, Wellman 1999). Az is kétségtelen, hogy a számítógépen keresztül történő kommunikáció stílusjegyeiben mind a *face-to-face* személyes, mind az írásos, mind a hagyományos tömegkommunikáció jellegzetességeitől eltér, az utóbbiakhoz képest az informalitás nagyobb foka jellemzi. Ezek a stílusbeli eltolódások ugyanakkor a hétköznapi nyelvhasználat univerzumának egészét is egyre érezhetőbben befolyásolják (lásd Tölgyesi 1997). Számos szerző (így Gálik 1997) a hagyományos tömegkommunikáció átalakulásának és perspektíváinak kérdéseit is felveti az új technikák terjedése nyomán keletkező versenyszituációt elemezve.

A kifejezett nyelvi vonatkozásokban a kis országokban, a kis nyelvek hordozóiban még inkább ráirányították a figyelmet a szóban forgó diffúzió kifejezetten nyelvi vonatkozásaira. Már maga a számítógép elterjedése is az idegen nyelvek, elsősorban az angol nyelv szerepét állította előtérbe, mivel a technikai kifejezések (akár a *hardware*-rel, akár a *soft*-

ware-rel kapcsolatos technológiai műszavak) túlnyomó többsége az eredeti angol formában honosodott meg. Az Internet, illetve a számítógépen keresztül folyó e-mail-ezés még hangsúlyosabbá tette e nyelvi mozzanatot. A web-en keresztül történő „szörfölés” a kommunikációnak ebben a szférájában szinte kétnyelvűséget állított elő, akár megmaradt a szóban forgó kifejezések eredeti angol formája, akár félig-meddig megmagyarosodtak.

A SZÁMÍTÓGÉP ÉS AZ INTERNET TÁRSADALMI DIFFÚZIÓJA AZ ELMÚLT ÉVEKBEN

Az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportja két-három éve követi nyomon a számítógépes és Internetes kultúra hazai térhódítását. Ennek során részben a hozzájárulás mértékére és társadalmi különbségeire, részben a használat módjára, a számítógépben és az Internetben rejlő lehetőségek aktív kiaknázására fordítottunk elsősorban figyelmet. 1996-ban, mikor az Internet még csak igen szűk körben terjedt el Magyarországon, országos reprezentatív vizsgálat során mindössze arról érdeklődtünk, hogy a megkérdezettek egyáltalán hallottak-e az Internetről, illetve használták-e már valaha. Noha két és fél évvel ezelőtt a lakosságnak mintegy kétharmada hallott már az Internet létezéséről, még csak 3 százalék kapcsolódott be valamikor az azon keresztüli kommunikációba.

1997-ben és 1998-ban már részletesebb kérdőívblokk foglalkozott e kérdésekkel, s a megismétlés a változás ütemének felmérésére is módot ad. Az ugyancsak országos reprezentatív (1997-ben 1000, 1998-ban 800 fős) mintákon végzett felvételek mindenekelőtt az Internet gyors ütemű terjedéséről adtak számot. Az 1. táblázat részben az Internetezés elsődleges tárgyi feltételének, a számítógéphez való hozzájárulásnak, részben az Internet speciális felszereléseivel való ellátottságnak az 1997-es és 1998-as helyzetét tükrözi. Az elsőként közölt összefoglaló adatok a személyi számítógép esetében a saját, illetve a munkahelyi (iskolai) hozzájárutást, az Internet esetében e két forráson túl a terjedőben lévő közösségi és szórakozóhelyeken való szolgáltatás igénybevételét, illetve a ma még igen költséges saját forrással szemben a más személyeknél történő Internet-használatot foglalja magába.

1. táblázat

A személyi számítógéphez és az Internethez való hozzájárulás alakulása 1997-ről 1998-ra (százalékban)

	1997	1998
Személyi számítógéphez való hozzájárulás	25	30
Ezenbelül:		
saját háztartásban	16	17
munkahelyen	15	21
Az Internethez való hozzájárulás	10	15
Ezenbelül:		
saját számítógépen	1	2
munkahelyen (iskolában)	2	6
Internet-kávézóban (cybercafé)	4	6
Közösségi, művelődési házban (teleházban)	2	3
Barátnál, ismerősnél	6	7

Az adatok azt jelzik, hogy jelenleg a felnőtt népesség kb. negyede-harmada számára elérhető a személyi számítógép, saját háztartásában pedig ennek mintegy a fele rendelkezik ezzel a lehetőséggel. Az utóbbi évek viszonylag számottevő növekedése főleg a munkahelyi gépesítéssel kapcsolatos. Az aktív munkaviszonyban állók körében egy év alatt 30-ról 40 százalékra nőtt a munkahelyi számítógéppel való ellátottság, ami azt jelzi, hogy bizonyos munkakörökben a számítógép megléte lassan általánossá válik. (1998-re az aktív szellemi foglalkozásúak körében a hozzájutás egészében véve megközelítette a kétharmadot.)

Az Internet egyelőre kevésbé elterjedt, de a mindössze néhány éves múlthoz viszonyítva nem csekély – és Európában sem a mezőny alját jelenti – a legutóbb már 15 százalékos hozzáférhetőség. A bővülés üteme itt különösen gyors, 1997-ről 1998-ra mintegy ötven százalékos viszonylagos emelkedést regisztrálhattunk. A leggyorsabban itt is a munkahelyi hozzáférés nőtt (amibe valamelyest belejátszik a vizsgálatokba bevont 18 éven felüli tanulónépesség növekvő ellátottsága is az iskolai, illetve felsőoktatási programok révén).

Aránylag számottevően járul hozzá az Internet elérhetőségéhez a közösségi házak, illetve a kifejezetten ilyen célú teleházak, és még inkább az új típusú cyber-szórakozóhelyek, kávézók elterjedése. A saját rendelkezés viszont, úgy tűnik, egyelőre csak szűk kör számára jön szóba, és kérdés, hogy a jövőben itt jelentősebb bővüléssel számolhatunk-e.

Akár a személyi számítógéphez, akár az Internethez való hozzáférés természetesen önmagában csupán lehetőség. Viszonylag jelentős azoknak a használóknak az aránya, akik alig-alig kapcsolják be a kezük ügyében lévő gépet vagy vonalat, és ha igen, akkor is csupán játékra (vagy az Internet esetében például vizuális szórakozásra). Ilyen irányú részletesebb adataink alapján megállapítható, hogy a számítógép használók 18 százaléka csak játékra használja a gépet, a lehetőséggel elvben rendelkezőknek közel egynegyede (23 százaléka) pedig a számítógép alapvető felhasználási módjai közül semmire (így játékra) sem. Hasonló kérdések merülnek fel az Internet esetében is. Külön vizsgálatra érdemes tehát az a kérdés, hogy a személyi számítógép, illetve a hálózat aktív felhasználási módjai közül a szövegszerkesztés, az adatfeldolgozás-számítás, illetve az Internet-használat különböző típusai a népesség mekkora körét jellemzik. (A 2. táblázatban közölt átfogó indexek a személyi számítógép esetében az előbbi három válfajt, s ezen belül az Internet esetében a levelezést, e-mail-ezést, az információk beszerzését és a hálón zajló véleménycserét, diskurzust foglalják magukba).

2. táblázat

A személyi számítógép és az Internet aktív használatának alakulása 1997-ről 1998-ra (százalékban)

	1997	1998
Személyi számítógép aktív használata	18	23
Ezenbelül:		
szövegszerkesztés	14	20
adatfeldolgozás, számítás	14	16
Internet-használat	4	9
Ezenbelül:		
levelezés, e-mail	2	5
információk beszerzése	3	8
véleménycsere	1	2

A személyi számítógép aktív felhasználási módjainak valamelyikét a felnőtt népességnek ma közel negyede mondja magáénak. Ezen belül legtöbbször a már „hagyományosnak” számító szövegszerkesztési és adatfeldolgozási technikákat veszik igénybe. Az átfogott időszakban az előbbi terjedt dinamikusabban – valószínűleg nem függetlenül attól a körülménytől, hogy míg az adatfeldolgozás, számítás a foglalkozásoknak meghatározott körét érinti elsősorban, a szövegszerkesztés készsége potenciálisan a szellemi tevékenységek egészére, a műszaki kultúrától tradicionálisan távolabb eső humán szférára is kiterjed (s amellet az iskolai tanulásban, feladatvégzésben is egyre inkább tért hódít). Ez utóbbi *skill* ugyanakkor a kommunikációs aktivitás szélesebb mezőnyére is kihat, például lehetővé teszi éppen a hálón keresztüli önprezentációt, vagy a szélesebb körre is kiterjedő véleménynyilvánítást.

Az Internet aktív használóinak köre az előbbiekhöz képest egyelőre még szűkebb, de a terjedés üteme itt különösen gyors. Valamennyi ezzel kapcsolatos, számításba vett tevékenység esetében egy év alatt legalább megduplázódott a lehetőségeket – gyakrabban vagy ritkábban – igénybe vevők köre. Legtöbbször információk megszerzésére, ellenőrzésére használják a hálózatot (a választék ma már szinte mindenre kiterjed a napisajtótól a menetrendig). Viszonylag kevesebben használják az elektronikus postát; kérdés, ez mennyiben függ össze az ilyenfajta kommunikációra valamennyire is használható idegennyelv-tudás még mindig alacsony szintjével a külföldi levelezést, és a telefon-, s nem utolsósorban a mobiltelefon-ellátottság gyors bővülésével – s esetleg a verbális érintkezés preferálásával – a belföldi kommunikációt tekintve. (Felvételeink ilyen vonatkozású adatai szerint az Internet-használók körében a telefonellátottság csaknem teljes körű, és mobilkészülékkel is már több mint egyharmaduk rendelkezik.) A hálózaton keresztül történő véleménycsere, diskurzus – ami külföldön sok helyen az Internet legnépszerűbb felhasználási módjai közé tartozik – nálunk egyelőre csak kevés érdeklődőt vonz a számítógép-kedvelőkön belül.

A HOZZÁFÉRÉS ELTÉRŐ ESÉLYEI

Az információs társadalommal kapcsolatos irodalom a potenciális hátulütők sorában a virtuális világba szűkülés és a globális nyelvi dominancia felidézése mellett nagy nyomatékkal hangoztatja az új típusú kommunikációs egyenlőtlenségek létrejöttének esélyét. Ez annál sokrétűbb kérdés, mivel – s ezt az információs korszak sok szószólója hasonló intenzitással hirdeti – a számítógépes-Internetes kultúrahordozás és közéleti kommunikáció elvben hátrányleépítő és demokratizáló, nyilvánosság-bővítő folyamatokat is magában hordozhat. Bár komoly esélye van annak, hogy az új kommunikációs technika szélesebb elterjedésével hosszabb távon újabb és újabb interakciós közösségek alakulhatnak ki, és csatlakozhatnak a *cyber-space* nyújtotta lehetőségekhez, rövidebb távon – amíg a lakosság jelentős része alig érintkezik az új technikával – inkább a társadalmi egyenlőtlenség mélyüléséhez járul hozzá. Mivel maguk az új eszközök a szociokulturális kontextustól függően bármely irányba generálhatnak mozgásokat, az esetünkben lejátszódó és a jövőben lehetséges átalakulásokról csak az adott tények ismeretében kísérlehetünk meg véleményt formálni. Ugyanígy vizsgálandó kérdés a kialakuló törésvonalak jellege, mélysége és tartóssága, vagyis az, hogy vajon e korlátok rögzítenek-e hosszabb távon bizonyos kommunikációs „osztályhatárokat”.

Felvételünk a szóban forgó egyenlőtlenségi vonatkozásokról is nyújt adalékokat, amennyiben elemzéseket végezhetünk a személyi számítógéphez és az Internethez való hozzájutás, valamint az aktív használat meghatározó tényezőiről és az eltérések mértékéről. Az adott összefüggésben különösen érdekesek az olyan jellemzők, mint a személyes iskolázottság és foglalkozási jellemzők, valamint a – mind az örökölt kulturális, mind a szociális erőforrásokat is képviselő – (az apa iskolai végzettségével mért) családi kulturális háttér, továbbá a háztartás (felszerelési cikkek, tartós javak állományával mért) vagyoni helyzete, valamint a lakóhely. Az iskolázottság meghatározó szerepe az adott vonatkozásokban – nem utolsósorban, mivel új eszközök meghonosodásáról van szó – többé-kevésbé természetes. Az iskolázottság felfelé tolódása – és magának az oktatásügynek az adott készségek elsajátításában játszott szerepe – elvben reményt nyújt az iskolázottság szerinti egyenlőtlenségek későbbi mérséklődésére is. Már problematikusabb – mivel jelentős szociokulturális korlátok létezésére utal –, amennyiben nem a személyes végzettség, hanem a családi kulturális háttér szerint tapasztalunk meghatározó különbségeket a hozzájutásban és a használatban. A vagyoni helyzet valamelyes szerepe – főként a hozzájutást illetően – ismét természetes, de már megfontolásra ad okot, hiszen a magas költségek exkluzív jellegét sejteti, ha az anyagi tényező szerinti eltérések szakadékszerűek. A hozzájutásnak és az eszközökkel kapcsolatos készségeknek a településtípus, a lakóhelyi centrum-periféria szerinti alakulása az egyenlőtlenségeknek egy további lényeges metszetére és az elterjedés korlátaira vethet fényt.

De nem érdektelenek az olyan demográfiai ismérvek sem, mint az életkor vagy a nem. Az előbbi tényező szerinti eredmények például arról adhatnak felvilágosítást, hogy az új eszközök mennyire mélyítik el a lényeges kommunikációs vonatkozásokban kétségtelenül meglévő generációs választóvonalakat. A 3. táblázat elsőként a személyi számítógépre vonatkozóan mutatja be a hozzájutás és az aktív használat meghatározó tényezőiről végzett elemzések eredményeit, ahol a táblázatban szereplő standardizált (béta-)együtthatók egy-egy tényező befolyásának mértékét, más tényezők hatásától „megszűrve” önálló szerepét jelzi. (Az üres cellák esetében nem beszélhetünk statisztikailag szignifikáns önálló hatásokról.)

3. táblázat

A személyi számítógéphez való hozzájutás és a számítógép aktív használatának meghatározó tényezői (lépcsőzetes regresszió-analízis, standardizált együtthatók; 1997 és 1998 együttes bevonása)

	Hozzájutás	Aktív használat
Iskolai végzettség	.22	.23
Az apa iskolai végzettsége	.07	.15
A háztartás vagyoni helyzete	.24	.19
Életkor	-.13	-.15
Településtípus (Bp+)	.09	.06
Neme (nő+)		.07
Munkahely a magánszférában	.08	
Év (1998+)		.04
R ²	28%	30%

A hozzájutás esetében a vagyon és a személyes iskolázottság a legbefolyásosabb tényezők, míg a szükséges készségek esetében az utóbbi szerepe valamelyest előtérbe kerül az előbbihez képest. Figyelmet érdemel ugyanakkor a családi kulturális háttér számottevő szerepe is a szóban forgó *skill*-ek kialakulásában. Jelzésszerűen néhány konkrétabb adatot, egyszerűbb megoszlást is érdemes megemlíteni. A vagyon szerinti felső harmadban (az 1997-es és 1998-as adatokat együtt tekintve) 55, az alsó harmadban mindössze 6 százalékos az ellátottság. Ugyanezek az adatok 43, illetve 3 százalék az aktív használat esetében. Az iskolázottságot illetően, a diplomások 49 százalékaival szemben a 8 általános alatti végzettségénél 0, de a 8 osztályt végzettekénél is csak 6 százalék az aktívan használók aránya). A *skill*-ek apa iskolázottsága szerinti eltéréseit tekintve pedig az 57, illetve a 7 százalék jelzi a két végpontot a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb családi háttérű csoportokban. A településtípus szerinti aránylag mérsékeltebb különbségek 42 és 18 százalékos hozzájutást, illetve 33 és 11 százalékos használatot takarnak a két póluson a fővárosiak és a községekben élők körében.

Nem jelentéktelenek az életkor szerinti eltérések sem. Az ellátottságot illetően – a döntően már inaktív – 60 éven felüliek és a fiatalabb korcsoportok közt mutatkozik szakadék-szerű eltérés (az előbbieket közt mindössze 4 százalékos értéket regisztrálhattunk). Az aktív használatot tekintve már a többi korcsoport is inkább tagolódik: a tanulókorhoz legközelebb álló 18–23 évesek közt 44, a 45 és 59 év közöttiek körében 18 százalék ért a személyi számítógép valamely alkalmazási módjához. A legidősebb korcsoportban 3 százalék ez az arány. Meg kell jegyezni, hogy bár az életkori eltérés egészében véve az újdonságok terjedésénél megfigyelt tendenciát tükrözi, a különbség mértéke már korántsem természetszerű, mint ahogy a szóban forgó készségeknek idősebb korban történő elsajátítása sem megoldhatatlan (nem egy külföldi példa van rá, hogy bizonyos számítógépes szolgáltatások elsősorban a korosabb népességre építenek). A műszaki újdonságokkal kapcsolatban megszokott tendenciák alapján első látásra meglepő lehet, hogy a számítógépes *skill*-ek valamivel elterjedtebbek a nők körében. Valójában arról van szó, hogy az irodai munkakörben már tipikussá vált komputerizáció (a fiatalabb korosztályokban már számottevően magasabb női iskolázottságra építve) nemcsak kiegyenlítette, de némiképp meg is fordította a korábbi hátrányt.

Nem tartozik a legerőteljesebb tényezők közé, de a folyamatokat illetően jelzésértékű, hogy a magánszférában való munkahely – elsősorban a munkahelyi ellátottságon keresztül – kedvezőbb hozzájutást alapoz meg. Az idődimenzió szerepe ugyanakkor az aktív használatot tekintve nyilvánul meg inkább: 1998-ra számottevően nőtt a számítógépes készségek szintje. (A részletesebb elemzések szerint viszont a meghatározó tényezők mintázata nem módosult jelentősen egyik évről a másikra egyik vonatkozásban sem.)

Érdemes még röviden kitérni a használat módja szerinti néhány konkrétabb összefüggésre. Míg a szövegszerkesztésnél és a számítástechnikai jártasságnál elsősorban a személyes és a családi kulturális háttér, a számítógépnek játékra történő felhasználásánál a (fiatalabb korcsoportok irányában) az életkor és a vagyoni helyzet a legfőbb meghatározók).

Mivel a legdinamikusabb változásokat az Internettel kapcsolatban tapasztalhatjuk, és ezek kulturális-kommunikációs szempontokból is figyelemre méltóak, e vonatkozásban indokoltak a részletesebb vizsgálatok. Itt már a meghatározó tényezők együttesében is jelentősebb átalakulások láthatók 1997-ről 1998-ra, érdemes ezeket külön-külön is bemutatni.

4. táblázat

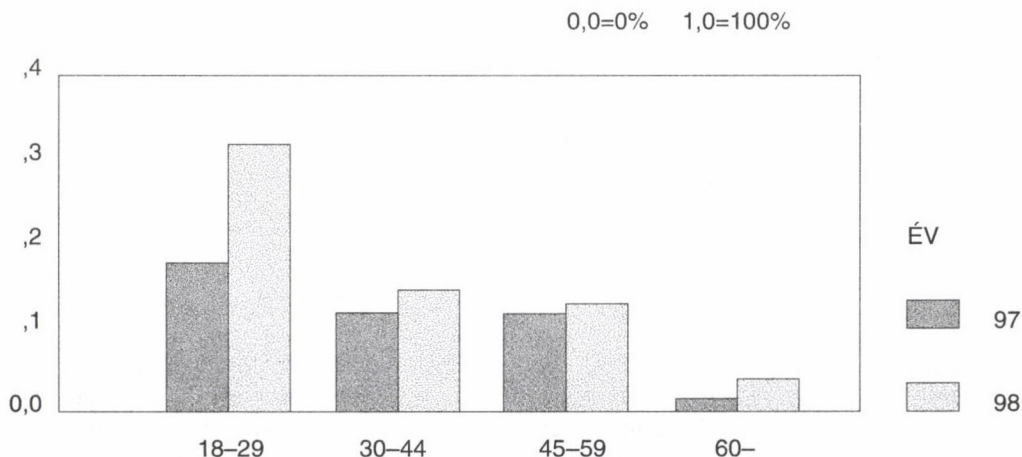
Az Internethez való hozzájutás meghatározó tényezői 1997–98-ban (együttesen) és az egyes években (lépcsőzetes regresszió-analízis, standardizált együtthatók)

	1997–98	1997	1998
Iskolai végzettség	.15	.17	.14
Az apa iskolai végzettsége	.13	.11	.16
A háztartás vagyoni helyzete	.15	.17	.12
Életkor	–.11	–.07	–.15
Településtípus (Bp+)	.05		.08
Neme (nő+)			
Munkahely a magánszférában			
Év (1998+)	.06	–	–
R ²	16%	14%	19%

Az előzőekhez képest a legjelentősebb eltérés a családi kulturális háttér jelentősebb és növekvő szerepe. 1998-ban már az apa iskolázottságához fűződik a legszámottevőbb befolyás. Érdekes az életkor szerepének jelentős emelkedése is (1. ábra), ami mindenekelőtt a legfiatalabb korcsoport ellátottságának számottevő emelkedésével függ össze (18-ról 32 százalékra).

1. ábra

Az Internethez való hozzájutás 1997-ről 1998-ra életkor szerint

Az idősebbek alacsony ellátottságáról az előzőekben elmondottak az Internetre vonatkozóan hatványozottan érvényesek. 60 év után a hálózat használata még az iskolázottabb rétegek körében is egyelőre alig fordul elő. Itt is felmerül a kérdés, hogy az életkorból adódó habituális tényezők szerepe, az új iránti fogékonyság csökkenése felelős-e ezért, vagy pedig az intézményes környezet is alulértékeli az idősebb korosztály számára legalább annyira kiaknázható Internetben rejlő szociális, egészségügyi, kapcsolattartási és kulturális potenciált.

Másfelől az életkor és a kulturális háttér szerint megfigyelt tendenciák – főként a fiatalabb korcsoportokat tekintve – bizonyára összefüggenek egymással. A hálózati kommunikáció gyors terjedése a fiatalok közt tapasztalható, ahol az idősebb korosztályokhoz viszonyítva némiképp homogénebb (vagy legalábbis finomabb mutatók szerint differenciálódik) az iskolázottsági szint, s a társadalmi különbségek inkább a kibocsátó családok jellemzőivel írhatók le. Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül az adott eszköz tartalmi összefüggései sem. Az Internet használata az idegennyelv-tudás legalább egy bizonyos szintjét tételezi fel, s ez a tapasztalatok szerint nagymértékben kulturális háttér-függő. Amellett ha a saját vonalon keresztüli hozzájárítás egyelőre igen szűk kört érint is, de a barátoknál, ismerősöknél történő – már jóval gyakoribb – háló-szörfölés szempontjából minden bizonnyal jelentős a szociális tőke, a családhoz kapcsolódó kapcsolathálózati erőforrások szerepe. Végül az oktatási intézményeken keresztül történő diffúzió sem független ettől a tényezőtől. Az Internet első menetben az általában legjobban felszerelt oktatóhelyeken, magán, alapítványi stb. elit-iskolákban, felsőoktatási intézményekben jelent meg, amelyeknek számottevő szociális szelektivitása közismert. Elképzelhető, hogy ezek az újabb keletű fejlemények is szerepet játszanak a személyi számítógéphez és a csak néhány évre visszatekintő Internethez való hozzájárítás eltérő társadalmi feltételeiben, a családi háttérnek az utóbbinál jelentős szerepében (noha a diffúzió eltérő fázisa miatt közvetlen összevetést valójában nem tehetünk) (5. táblázat).

5. táblázat

Az Internet aktív használatának meghatározó tényezői 1997–98-ban (együttesen) és az egyes években (lépcsőzetes regresszió-analízis, standardizált együtthatók)

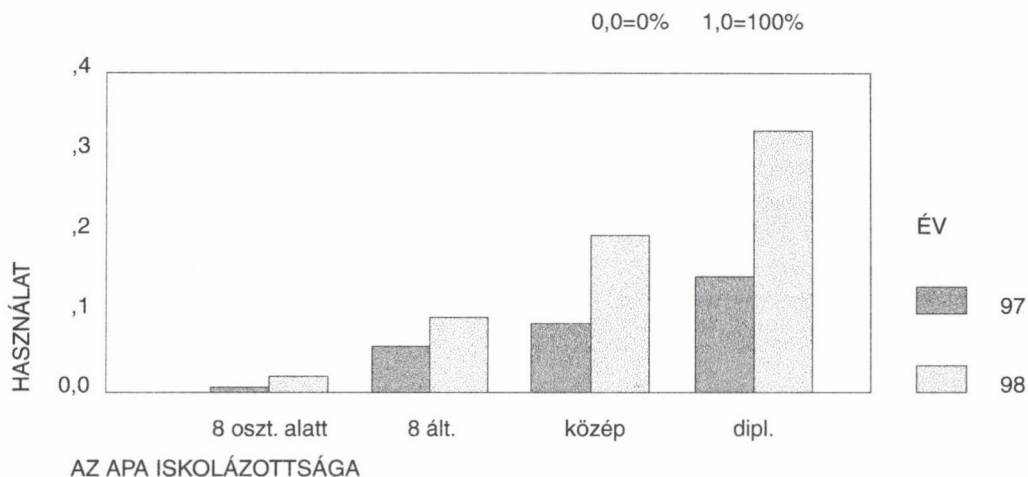
	1997–98	1997	1998
Iskolai végzettség	.08	.08	.11
Az apa iskolai végzettsége	.18	.16	.22
A háztartás vagyoni helyzete	.10	.14	
Életkor	-.09		-.14
Településtípus (Bp+)			
Neme (nő+)			
Munkahely a magánszférában			
Év (1998+)	.08	–	–
R ²	12%	9%	13%

A fenti tendenciák, mindenekelőtt a hozott kulturális tőke szerepe még egyértelműbben jelenik meg az aktív használat tekintetében. A fentiek fényében ez nem is meglepő, hiszen a hozzájárítás körülményein túl itt közvetlen feltételként jelennek meg azok a kulturális-szociális *skill*-ek, amelyekről már említés történt. A kulturális háttér szerepe itt is még tovább nőtt 1997-ről 1998-re, nemcsak a személyes iskolázottságot, de a korábban ugyancsak jelentős befolyású anyagi pozíciót is háttérbe szorítva (2. ábra).

Az adott vonatkozásokban ezúttal néhány összefüggéshiány is figyelmet érdemel. A nemek szerint itt kiegyenlítődik – gyakorlatilag a korábban megszokott irányba módosul – a személyi számítógép esetében megfigyelt tendencia. Talán még érdekesebb, hogy e vonatkozásban eltűnik a településtípus szerint megfigyelt eltérés a fővárosiak számottevő előnyével. A 3. ábra az adott tényező szerinti közvetlen adatokkal azt jelzi, hogy főként a vidéki

2. ábra

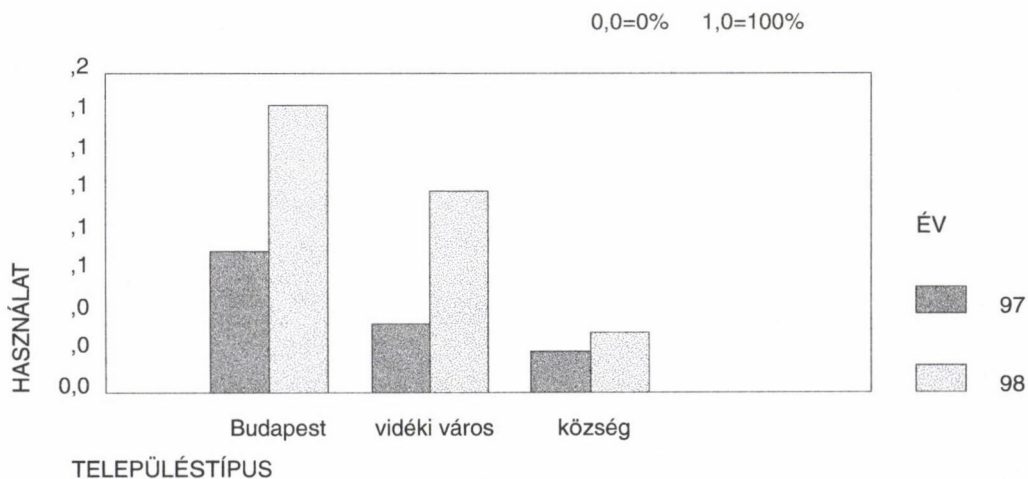
Az Internet aktív használata 1997-ről 1998-ra az apa iskolai végzettsége szerint

városokban élők zárkóztak fel a hálózat használatát tekintve. E tény egyben az Internetben rejlő nivelláló mechanizmusok aktuális lehetőségeire is utal. A sokat reklámozott „ablak a világra” főként a kulturális szempontból mindenképp izoláltabb vidéki népesség számára jelenthet különös vonzerőt, mindazonáltal a meglévő korlátokat is jelzi az ábrán a falusiak nagymértékű lemaradása, és az, hogy e körben a növekedés is mérsékelt egyelőre.

3. ábra

Az Internet aktív használata 1997-ről 1998-ra településtípus szerint

NÉHÁNY ADALÉK A SZÁMÍTÓGÉP TÁRSADALMI FOGADTATÁSÁRÓL

A lighanem az említett pozitívumok is közrejátszanak abban, hogy a közvélemény mind ez idáig szinte naív optimizmussal tekint a számítógépesítés társadalmi hatásaira. Itt annak az 1998 végi felvételőklaknak az eredményeire utalhatunk az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsopórtjának a vizsgálataiból, amely a tudománynak a közvéleményben élő képeré irányult. Ahogy a 6. táblázatból kiderül, az utolsó évtizedek korszakos találmányai, technikai újdonságai közül éppen a számítógép különböző válfajaival kapcsolatban a legkevésbé gyakoriak az aggályok, és e tekintetben a korábbi vizsgálatokhoz képest sem történt kedvezőtlen irányú változás.

6. táblázat

A számítógéppel és néhány további technikai vívmánnyal kapcsolatos vélemények 1998-ban (százalékban)

	Jobbá tette az emberek életét	Roszbabbá tette az emberek életét	Bizonytalan	100%
Számítógép	83	11	6	100%
Kézi számológép	86	10	4	100%
Lézersugár	70	15	15	100%
Űrállomások	57	20	23	100%
Genetikai beavatkozások	40	39	21	100%
Robotok és automatizálás	62	24	14	100%
Atomenergia	42	39	19	100%

A számítógépre vonatkozóan csak csekély mértékben oszlanak meg a vélemények. Az aránylag legszámottevőbb befolyások az iskolai végzettséghez és az életkorhoz fűződnek (7. táblázat).

7. tábla

A számítógéppel kapcsolatos vélemények iskolai végzettség és életkor szerint 1998-ban (százalékban)

	Jobbá tette az emberek életét	Roszbabbá tette az emberek életét	Bizonytalan	100%
8 osztály alatt	66	17	18	100%
8 általános	83	12	5	100%
Középiskola	88	11	1	100%
Diploma	94	3	3	100%
18–29 év	92	6	2	100%
30–44 év	89	10	1	100%
45–59 év	83	11	6	100%
60 év felett	74	15	11	100%

A számítógép pozitív értékelése azokban a rétegekben – a diplomások közt, a fiatalabb korcsoportokban – a legteljesebb, ahol a pc, illetve az Internet a gyakorlatban is a legszélesebb körben honosodott meg mind ez idáig, és ahol ezek használata a legkomolyabb szakmai és egyéb előnyöket hordozta magában. Noha a számítógéppel kapcsolatos aggályok, borúsabb várakozások is értelmiségi környezetekben fogalmazódtak meg, úgy tűnik, ezek kisugárzása nem volt igazán jelentős. A legtöbb szkepszis inkább azokban az idős, iskolázatlan rétegekben jelenik meg a számítógéppel szemben, amelyek általában is a legbizalmatlanabbak a technikai újdonságokban rejlő változások iránt, és amelyek személyesen a legkevesebbet is nyerték az új eszközök térhódítása révén.

IRODALOM

Angelusz Róbert (1998): Az új kommunikációs technikák és a nyilvánosság. *Világosság*, 1998/ 4.

Castells, Manuel (1996): *Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Gálik Mihály (1997): Egyszerűen digitális. (Nicholas Negroponte Being Digital című könyve kapcsán.) *JEL-KÉP*, 1997/4.

Kasvio, A. (1998): The Emergence of „Information Society” as a Major Social Scientific Research Program. University of Tampere. Manuscript.

Tölgyesi János (1997): Tanuljuk mindennapi Internetünket! (Paul Gilster Digital Literacy című könyve kapcsán.) *JEL-KÉP*, 1997/4.

Webster, F. (1995): *Theories of the Information Societies*. London: Routledge.

Wellman, B. (1999 ed.): *Networks in the Global Village*. Boulder, CO: Westview Press.

Tölgyesi János

BROADCAST INTERNET: ÚJ MÉDIA?

A mikor a kommunikációs rendszer körvonalazódó átalakulásáról beszélünk, vagy a következő évezred kommunikációs lehetőségeinek felvázolására próbálunk vállalkozni, manapság leggyakrabban a konvergencia fogalma kerül elő. A konvergencia ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a hagyományos tömegkommunikációs rendszer – és annak is elsősorban az elektronikus, úgynevezett *broadcast* média része, de nemcsak az –, a távközlési szolgáltatások és szolgáltatók, valamint az Internet formájában kialakult számítógép-hálózatok a gyors technikai fejlesztések által hajtva olyan jelenségeket produkálnak, amelyek az egymás felé közeledés, az összeszövődés, az áthatás képzeiteit keltik. Körvonalazódni látszik egy olyan egységes kommunikációs és/vagy média rendszer, amelyben a jelenlegi fogalmaink nem érvényesek, az elhatárolások, szabályozások, elvárások és szolgáltatások új vagy újszerű kombinációkban jelennek meg. Mindez a fejlett világ keretein belül gyors elterjedésre és alapvető fontosságra tehet szert a társadalom szervezésében, a gazdasági tevékenységben és nem utolsósorban a kultúra hordozásában, „újratermelésében”, globális méretű kiterjesztésében is.

Szakmai fórumokon, konferenciákon szakértői összefoglalókban a konvergencia fogalma többféle vetületben is felmerül. A jelenségsokornak hol az egyik, hol a másik oldalát hangsúlyozzák, például a távközlési és médiavilágban érdekelt cégek (infrastruktúra-szolgáltatók és tartalomszolgáltatók) tevékenységének összefonódását, ennek látható megnyilvánulását a cégösszeolvadásokban és -felvásárlásokban, a piac integrálódását, a tevékenységek határainak elmosódását. A politikai tanácsadó testületek a szabályozás újragondolásával foglalatostkodnak, olyan megoldások keresésével, amelyek biztosítják a demokratikus alapelveket és a széles körű hozzáférés jogát, másrészt nem korlátozzák a versenyt és a fejlődést.¹

A helyzet leginkább a fejlődés motorját jelentő technikai fejlesztések területén áttekinthetetlen. Itt cégek és fejlesztő központok „boszorkánykonyháiban” dőlnek el a megvalósításra érett vagy arra felajánlott megoldások; cégek házi szabványai, néha egymással ellenkező megoldásai kerülnek publikálásra vagy a szabványosítással foglalkozó intézmények elé elfogadásra. A tőkeerős cégek saját érdekeiket kifejező ilyen tevékenységét még tovább színezi az egyetemi-kutatói szféra többé kevésbé független fejlesztői tevékenysége, és az ennek nyomán megfogalmazott szabványtervezetek sorsa. Több példa is adódott az utóbbi 3–4 évben, amikor elsőként egyetemi fejlesztő központok dolgoztak ki új (elsősorban szá-

mítógép-hálózati) megoldásokat, fogalmazták meg, majd tették közzé ezek szabványtervezeteit. Nem sokkal később egyes nagy cégek előálltak az előzőekhez képest kissé módosított tervezettel, és lobby-erejüket latba vetve saját tervezetük elterjesztését szorgalmazták. Az eredmény az egymással nem együttműködő, nem kompatibilis megoldások köre. Egyre inkább körvonalazódni látszik, hogy a technikai szabályozás területén ki kell alakítani a közösen elfogadható alapelveket és a megoldásoknak azt a körét, amelyet a legtöbb szereplő elfogad, és ezekre, mint közös alapra lehet azután az egyéni változatokat építeni.

A végső sikert a piac dönti el, mondhatnánk. Korántsincs ez így azonban olyan területeken, ahol monopol- vagy kvázi-monopolhelyzetben lévő szereplők tevékenykednek. Gyorsan kiviláglik a megoldások mögül a monopolhelyzet megerősítésének szándéka, a versenytársak, a konkurens megoldások leszorításának célja. Mindez persze nem a legjobb technikai megoldásokat juttatja előnyhöz.² Óriási a nemzetközi technikai szabványokkal foglalkozó szervezetek felelőssége. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy ezek a szervezetek egyre inkább a területen érdekelt cégek vagy cégcsoportok anyagi támogatásával működnek, egyenesen ezen cégcsoportok szövetkezése révén alakulnak meg, és így természetes, hogy ezek érdekeit jelenítik meg.

AZ INTERNET KOMMERCIALIZÁLÓDÁSA: AZ ELSŐ SZAKASZ VÉGET ÉRT

Más vetületből nézhetjük ezeket a jelenségeket, ha az Internet utóbbi egy-két éves változásait vesszük szemügyre. Úgy tűnik, a kommercializálódás első rohama lezárult. Megjelent és egyre jelentősebb helyet követel magának az Interneten a gazdasági tevékenység *soft* oldala: a hirdetések, a reklámok, az árukínálat. A korábbi szakmai tartalmú vagy épp amatőr megformálású web-oldalakat felváltják a pr-munkatársak kezéből kikerült, egymásra nagyon hasonlító szerkezetű oldalak, hivatássá vált a web-lap készítés, web-újságírók kezdtek dolgozni. Az áru és szolgáltatás kínálatának, bemutatásának kiterjedt terepévé és színterévé váltak a web-lapok, mintegy az áruházak virtuális kirakatai lettek. A korábbi telefonon való rendelés mellé helyet kért az Interneten bonyolított rendelés, a csomagküldéssel kombinálva.

Ha a fentieket végiggondoljuk, kiderül, hogy vadonatúj dolgok nem születtek. Az új szereplők azonban szembetalálták magukat egy újszerű, az eddig megszokott, engedelmes tömegmédiától eltérő közeggel. Most a média sajátosságainak tanulása folyik: nyilvánvalóan a korábbi módszerek változatlanul nem használhatóak egy olyan közegben, ahol a fogyasztónak aktívnak kell lennie, minden egyes oldal letöltése újabb és újabb döntéseket kíván. Születtek olyan megoldások is, amelyek már nem annyira tűnnek kíváncsiságnak. Ezek a hálózatban rejtetten végzett naplózásokat, adatgyűjtéseket próbálják a kereskedelmi szemlélet szolgáltatába állítani. Az automatikusan keletkező naplókban használói profilokra, érdeklődésekre következtetnek, ezek alapján címetek gyűjtenek, és döntenek a reklámok elhelyezéséről. Más megoldásokban magánál a használonál, a használó saját gépén tárolják azokat az adatokat, amelyek a meglátogatott kereskedelmi szolgáltatóknál tett nyomait rögzítik: mit is nézett meg, mennyi időt töltött ezzel vagy azzal a hirdetéssel. A kérdés már csak az, hogy ezeket az információkat ki és mikor olvassa vissza?³

A média agresszív reklámba kezdett, hogy állandóan az Internet új, kereskedelmi arcúlatára terelje a figyelmet. Kiderült azonban, hogy nem a reklámok kedvéért interneteznek az emberek, és még csak nem is azért, hogy ott vásároljanak. Az internetezők jelentős részét megérinti a minden területen fellelhető gazdagság, a szabadság, az egyéni információ- és szórakozási igényeket kielégítő kimeríthetetlen kínálat. A médiareklámok abszurd fordulatának tűnik, amikor a plakátokon vagy az újságban a reklámozó cégek által fizetett hirdetésekben csak az Internetcímet adják meg: kattints rá és ott olvashatod a többi.⁴ Ez a reklám akár az ellenkezőjébe is fordulhat. Nem lehet az embereket teljesen „palira venni”: még fizessenek is azért, hogy további, talán éppolyan semmitmondó reklámokat nézhessenek az Interneten is, mint amilyenel amúgy is elárasztják őket?

A közönség oldaláról szemlélve a dolgokat, joggal vethető fel, hogy ma mi látszik a média területén körvonalazódó konvergenciából? Talán csak annyi, hogy a régi szolgáltatások az új közegben jelennek meg: a postai levél helyett e-mailt küldünk, telefon helyett az Interneten (is) érintkezünk. A reklámok, az áruk bemutatása, vagy a megrendelés-vásárlás az első benyomások és különbségek után vajon képes-e olyan újdonságot, kényelmi többletet nyújtani, amely miatt tömegesen térnénk át rá? Vagy egy idő után már nem lesz más vászolásunk?

AZ OTTHONI SZÁMÍTÓGÉP: ERŐMŰ VAGY A JÖVŐ KÍSÉRLETI ESZKÖZE?

Másképp néz ki a dolog a számítógép előtt ülő szemszögéből. Elég hosszú ideje tanúi vagyunk annak, hogy a számítógép hardvere állandóan nagyobb és nagyobb teljesítményt kínál, néha már az az érzésünk, hogy feleslegesen hajszolják az újabb és újabb sebességcsúcsokat, óriásira duzzasztott memóriaméreteket. Amikor azonban a fent vázolt egységes médiarendszer körvonalai és az ezeket megvalósítani próbáló konkrét megoldások felől nézzük az előttünk dolgozó gépeket, gyakran tapasztaljuk azok szerény képességeit. A televíziós képfolyammal a hagyományos analóg technikára épülő tévékészülékek elég jól megbirkóznak. Ugyanígy vagyunk a ma már több mint száz éves telefonnal az élő hangátvitelben. A számítógép képernyőjén most már 8–10 éves szakadatlan fejlesztés eredményeként is legfeljebb csak gyufászkatulya méretű tévéképet láthatunk megfelelő minőségben (itt most nincs szó az aránytalanul drága és a nagyközönségnek elérhetetlen grafikai stúdiómegoldásokról). Telefonálhatunk ugyan a számítógépünk hangkártyáját és mikrofonját használva (ha nem idegenkedünk a kissé bonyolult technikai körülményektől) az Interneten is, de a hangminőség bizony gyakran nem éri el a hagyományos távbeszélőt sem.

Ezekre a problémákra a technikai válasz a nagyobb teljesítményű gépek, a gyorsabb, nagyobb kapacitású távközlési vonalak és a nagyobb méretű háttértárak, jobb szoftverek, valamint az új műszaki ötletek. De adhatunk nem technikai alapú magyarázatot is. Ez talán arról szólna, hogy az Internet vonatkozásában ugyanaz a jelenség bukkan fel, mint korábban más médiumok kezdeti korszakaiban: valami meglevő előd lehetőségeit és tulajdonságait akarták utánozni, vagy éppen túlszárnyalni. A fotográfia a festészetét, a film a fotográfiát, a televízió a filmét vagy az egyidejű jelenlét élményét adó színházét. Most az Internet akar mindent magába olvasztani, a kommunikációs lehetőségek gazdag kavalkádját kínálva.

A számítógép-hálózat esetében ma a technikai lehetőségeknek csak a horizontjait látjuk körvonalazódni, és a felsejlő távlatokat véljük belelátni a jelenlegi technikába. Egy kis időnek még el kell telnie, amíg tisztázódik, hogy mit is képes az Internet ténylegesen átvenni, megvalósítani a meglévőből. Nekem úgy tűnik, hogy a ma jól ismert televíziózás nem fog ide tartozni.

Amikor tehát megpróbáljuk körvonalazni, hogy a konvergenciaként emlegetett jelen-ségcsokor hogyan is fest az Internetre kapcsolt számítógépes otthoni „munkaállomás” felől, akkor más gyakorlatot és fejleményeket kell elősorolni. A jelenleg használt számítógépeink nagy és kellőképp nem méltányolt tulajdonsága az egyszerű bővítési lehetőség. Új elveken kidolgozott kártyákat dugva a gépbe, a meglévő lehetőségekhez egyszerűen hozzáadhatjuk az újat. Ismert, hogy az utóbbi néhány évében milyen gyors fejlődésen ment át a képernyőn történő grafikus megjelenítés, ezt a grafikus kártyák újabb és újabb generációi képviselték. Hasonló utat járt be a hangkezelés, kissé hasonló a háttértárak kezelése is. Jól ismertek a kártya formájú modemek, újabban a kamera képét kezelő kártyák. A túl sok kártya azonban kezelhetetlenné teszi a hardvert; egyes funkciók megoldásai letisztulnak annyira, hogy érdemes azokat az alaplapokra vinni, és így cserélhetetlenné tenni (legalábbis az alaplapok életciklusának idejére).

Nem véletlen tehát, hogy a számítógéphasználó számára a konvergencia egyes elemeinek első megoldásai is újabb kártyaformában jelennek meg. Ilyenek a kábelmodemek és a műholdas televíziós csatornát adatátvitelre (Internet-szolgáltatásra) használó megoldások. Az első esetben a kábeltelevízió-hálózat egy-egy csatornáját használják arra, hogy a hagyományos lokális hálózati összeköttetéseket kissé módosítva, Internet-elérést vagy csak valamilyen helyi hálózatot hozzanak létre. A kábelmodemek esetében megoldást kell találni a ma még alapvetően egyirányú kábelhálózatban a visszafelé irányuló kommunikációra. Ez lehet a kábelen kívül is, például telefonon vagy kisebb hatókörben rádiócsatornán (*wireless modem*), de lehet magán a kábelen is, kisebb sebességgel, kompromisszumokkal.

A műholdas megoldás esetében (például ilyen az Amerikában már néhány éve sikeresen tevékenykedő DirecPC fantázianevű cég és szolgáltatása) egy műholdas csatornán biztosítanak az előfizetőknek egy kb. 400 kbit/sec sebességű, lefelé irányuló gyors csatornát. Ez közel tízszerese a ma otthoni használatra kapható leggyorsabb modemekkel telefonon elérhető sebességnek, és közel négyszerese illetve nyolcszorosa az ISDN-szolgáltatás nyújtotta sebességnek (ez alapesetben 64 kbit/sec, javított és drágább változatban 128 kbit/sec). A használatól a szolgáltató illetve az Internet felé irányuló forgalom hagyományos modem telefonkapcsolatot is igényel. Ebből már sejthető, hogy itt elég bonyolult együtttest kell felépíteni és használni, ezt megkönnyítendő a cég egy csomagban adja a modemkártyát, Amerikában használható kisméretű parabolaantennával, és a szükséges szoftvereket, feltételezve, hogy a vásárlónak már van telefonnal az Internetre kapcsolt otthoni számítógépe.

Ha jobban belegondolunk a fenti megoldásokba, el kell ismernünk, hogy ezek megvalósítják a konvergencia fogalmával körülírt jelenséget: a számítógép-hálózat (Internet), a távközlési-hálózat (telefon) és a *mass media* (tévécsonna) valamiféle együttes használatáról van szó. A cél azonban az Internet-hozzáférés megoldása valamilyen alternatív módon, amely bizonyos előnyöket ígér a kialakult, telefonon való tömeges eléréshez képest.

A vonzó előny mindkét esetben a használó felé irányuló, tehát egyirányú gyors csatorna ígérete. Alapvetően Internet-hozzáférésről, illetve ennek szolgáltatásáról van szó, tehát a szolgáltatásért külön kell fizetni, esetleg a másik, tehát a telefonos vissza-irányú adatátvitelért még külön is, másik szolgáltatónak. Mindehhez járul az a nem mellékes körülmény,

hogy itt már igencsak sokféle gép-, kábel-, hardver- és szoftverelem együttműködéséről, hibátlan üzeméről van szó. Ez nyilvánvalóan korlátot szab a tömeges terjedés elé, még ha az árakat úgy alakítják is ki, hogy a rendszer vonzó alternatíva lehet sokak számára.

A TELETEXT ÚJRAFELFEDEZÉSE

Ez az a környezet, amelyben természetes módon került elő egy régi-új technika, a televízió-műsorokkal egy időben sugárzott teletext technikája. A történet a 80-as évek elejére nyúlik vissza, amikor elsősorban európai fejlesztési centrumokban kidolgozták a teletextrendszereket.⁵ Akkor néhány év alatt zavarba ejtően sokféle megoldás született, mára azonban a helyzet letisztult, és alapvetően két nemzetközi szabvány határozza meg a sugárzott rendszerek jellemzőit.

A teletext napjainkra inkább Európában terjedt el. Szinte minden televíziós műsor mellett, kihasználva a képkötésben kínálkozó holt időket, sugároznak teletext szövegeket és egyszerű grafikus megoldásokat.

Ami a tartalmi oldalt illeti, kialakult egy többé-kevésbé közös forma és tagolás. A televízió-társaságok többnyire tőlük függetlenül dolgozó szerkesztőségeknek engedik át a teletextanyagok tartalmának kialakítását, így azok az éppen futó tévéműsorokkal nincsenek kapcsolatban. Előtérben vannak azok az információ-szolgáltatási formák, amelyek az életmenethez szükséges friss információkkal foglalkoznak, így a rövid politikai és gazdasági gyors hírek mellett a meteorológiai jelentések, a hó- és útjelentések, az apróhirdetések, a társkereső-szolgáltatások a teletext-lapoknak szinte túlnyomó többségét adják.

A teletext rendelkezik egy természetes technikai korláttal. Mivel a televízió-csatornának csak nagyon piciny átviteli része áll rendelkezésre, aránylag lassan kerülnek a lapok sorra, hogy letöltésre kerüljenek. A teljes „magazint” állandóan újra kezdve sugározzák, minden lapnak azonosító száma van, ez alapján választhatjuk ki. Ha kiválasztunk egy számunkra érdekes lapot, az a tévékészülékben lévő memóriába fog tárolódni, de meg kell várunk, amíg sugárzása sorra kerül. Rosszabb esetben ez percekig tartó várakozást is igényelhet. Az eredmény pedig a mára kialakult formátumok esetében csak három-négy mondatnyi szöveg lesz. A lapon ugyanis mindenféle kísérő információk is szerepelnek, esetleg rövid reklámszöveg vagy képelemek. Ilyen körülmények mellett a teletext népszerűsége eléggé korlátozott.

AZ INTERCAST: INTERNET, TÉVÉCSATORNÁN SUGÁROZVA

Első közelítésben az új „médiát” modernizált teletextnek tekinthetjük.⁶ A 40x20 karakter méretű, egyszerű írógépbetűkre emlékeztető szöveg helyett most az Interneten megszokott, nyomdakész formátumban, szépen tipografizált, képekkel és más multimédia-elemekkel illusztrált szövegeket vehetünk és olvashatunk, lapozhatunk és böngészhetünk is úgy, ahogy megszoktuk a hipertext/web-szövegeknél.

Ha az Internet területén tapasztalható fejlesztések felől közelítjük az újdonságot, akkor azt a *real broadcast internet* kifejezéssel jelölhetjük. Egy másik dolgozatban⁷ már körvonalaztam azokat a fejlesztési törekvéseket, amelyek az Internet karakterének kiszélesítését célozzák, hogy az alkalmas legyen broadcast jellegű kommunikációra is. Az Internet keretei között a tényleges egyirányú információszórás szinte megoldhatatlan, erre utal a fenti fogalomban a *real broadcast*. Az *internet* pedig arra, hogy a teletexttől kölcsönzött módszerre alapozva az átvitel többi eleme, rétege már mind az Internet kereteiben kidolgozott és használatba vett szabványra és elfogadott megoldásra alapozódik. Az így létrejövő médiát tehát joggal tekinthetjük az Internet közvetlen leszármazottjának, fejleményének.

Az Intercast lényegében régi-új technika: a teletext mintájára web szabványú anyagok sugárzása a tévéműsorral párhuzamosan, a tévékép kirajzolásának holt idejében történik (formattált szövegek, képek, számítógép programok). A „nagyok” összefogása, közös szabványosítási törekvés áll mögötte. Az Intel, a Microsoft, valamint a CNBC televízió kezdeményezte. A javasolt technika minden részletében meglévő, elfogadott szabványokból építkezik.⁸ Vita csak a legfelső réteg kialakítása körül van. Valószínű, hogy itt fognak eltérni egymástól az egyes rendszerek. Külön program vagy opció kell majd az egyik tévéállomás web-adásának vételére, és ettől különböző a másikéhoz.

A dokumentumokból követhetően a munka ma inkább arra irányul, hogy a szabványban előírható részleteket egyszerűsítsék. A kérdés úgy vetődik fel, hogy mi legyen az a minimális (kötelező?) alap, amit el kellene fogadtatni. A HTML 4.0, a Word Wide Web jelenlegi alapvető dokumentuma nagyon bonyolult, kifinomult, minden részletében kötődik az Internet lehetőségeihez, és az újabban felmerült igényekre is igyekszik reagálni, a kiindulási alapot mégis ez adja. Kétféle, nagyon hasonló javaslat is készült; jelenleg nem lehet tisztán látni, hogy melyik mögött milyen érdekek vagy érdekcsoportok húzódnak meg. Az egyik a javaslatot tevő szervezet nevének rövidítéséből kapta elnevezését: ATVEF, Advanced Television Enhancement Forum, a másikat BHTML-nek nevezik, az első betű a broadcast jellegre utal.⁹

A tervezetekben a technikai átviteli réteg a meglévő teletextszabványra épül; ez Európában a WST (World Standard for Teletext), Amerikában ennek megfelelője a NABTS. Ezek a dokumentumok írják le, hogyan kell a tévéműsor kisugárzott jelébe a VBI (Vertical Blanking Interval) területre beültetni a digitális csomagokat, milyen legyen az alapszintű csomagképzés, milyen hibavédelem szükséges. Erre épülnek az Internet-szabványok szerint szervezett szintek. Az Interneten az adatforgalmat szabályozó és megvalósító TCP-IP protokollok szerinti csomagképzés, alapvetően úgynevezett UDP-csomagok kerülnek sugárzásra. Ezek lehetővé teszik az átvitelt akkor is, ha nincs azonnali visszajelzés, nyugtázás. A következő feladat a csomagszintű tömörítés: erre az eredetileg a soros vonali kommunikációra (modemen és telefonon át) kidolgozott protokollt, a SLIP-et javasolják. Ennek megfelelően kell a feleslegesen terjedelmes, redundáns csomagfejlécek tömörítését elvégezni. A legfelső szinten pedig a Web alapját képező http protokoll, a szöveganyagok megformálásának szabályait leíró HTML nyelv szűkített változata állna. A szűkítés alapvetően az Interneten a web-anyagokat szolgáltató szerverek és a kliensek közötti közvetlen interakciót szolgáló részek elhagyására vonatkozik. Vita folyik a web-lapok dinamikus jellegét biztosító Java nyelv szabványba emelésének mértékéről. Arról van itt szó, hogy a broadcast formában sugárzott web-anyagokban a reménybeli reklámozóknak elemi érdeke, hogy a nagy tömegekhez eljuttatott lapokban eleven, mozgó és időnként cserélhető reklámanyagokat lehessen elhelyezni.

Az Interneten ezeket a megoldásokat ma többségében Java nyelven írt kis programok végzik, állandó interakcióban a szolgáltató gép és a szolgáltatást igénybe vevő kliens gép között. Mivel a broadcast változatban ilyen interakció nem lehetséges, ki kell válogatni a ma ismert lehetőségek közül azokat, amelyekkel ezt a hajlékonyságot mégis biztosítani lehet. Ez volna a dinamikus html broadcast formája.

Magával a Java nyelvvel is probléma van. A szabványtervezet kidolgozói nem szívesen emelnek be tervezetükbe olyan elemeket, amelyek a területen tájékozatlan és alapvetően bizalmatlan tévéműsor-készítőknek később gondot okozhatnak. A Java nyelvvel az egyik probléma az, hogy túlságosan gyorsan fejlődik, változik, így gyakran fordul elő olyan helyzet, hogy az újabb változat nem tud együttműködni régebbi társával, elődjével (inkompatibilitás). Másrészt a Java nyelv ugyan szabadon használható a nagyközönség számára, de licenctdíjat kell fizetni a kifejlesztő cég, a Sun javára azoknak a fejlesztőknek, akik beépítik rendszereikbe. Ilyen megfontolásokból kiindulva próbálkozott a Microsoft is saját Java változat kialakításával, aminek aztán az amerikai bíróság ítélete szabott korlátot nemrégiben. Az Európai Komputergyártók Egyesülete (ECMA) kicsit más utat követett, alapvetően a Java nyelvet vette kiindulásul, és egy részhalmazát javasolta közös alapként elfogadásra (ECMAScript). A broadcast html kidolgozásával foglalkozók is ilyen megoldást javasolnak, annál is inkább lemondhatnak a Java gazdag lehetőségeiről, mert maga a kommunikációs közeg korlátozza ezeket.

Nyilvánvalóan igen nagy a tét. A mai egész tömegkommunikációs rendszer jellegét fogják megváltoztatni a most körvonalazott alapelvek és szabványtervezetek, hiszen ezek fogják meghatározni a *set-top-box*ok „tudását”, a holnap televíziójának határait és kereteit.

Sokat beszélnek a konvergencia jelenségeit érintve az említett *set-top-box*okról. Kisebbségi gyártók, nem riadva vissza a kockázattól, hogy megoldásaik zsákutcának minősülhetnek, már ma is kínálnak ilyen dobozokat. A nagy gyártók azonban még kívánnak. A technikai részletekkel nincsen probléma, inkább a közös alapelvek, a konszenzussal elfogadott szabványok kellenének, hogy megindulhasson a munka, a tömegtermelés kidolgozása. Mi is kerüljön a ma ismert megoldások közül ezekbe a dobozokba? Úgy tűnik, hogy a magja egy jó erős számítógép lesz, aminek a kezelőszervei inkább a televíziónéző igényeihez igazodnak. Valószínűleg nem lesz billentyűzete, és nem kapcsolódik hozzá egér sem, ezek szerepét a távvezérlő fogja átvenni: előre összeállított menüből, alternatívákból, megfogalmazott válaszokból lehet majd a fotelban ülve választani. A tévékészülék szerepe a számítógép monitoréval azonosul. A dobozban rejtőző számítógép el fogja látni a mai modem Internet-kapcsolatot, a kábeltévé és a sugárzott, valamint a műholdas tévéműsorok többnyire már digitálisan érkező adásainak vételét, az ezekkel letöltött Internet-anyagok kezelését.

A szoftver már kicsit körvonalazatlanabb, annál is inkább, mert a néhány éve napirenden lévő úgynevezett NC (Network Computer) elképzelés egyelőre nem hozta meg az átütő sikert.¹⁰ Itt arról volt szó, hogy egy aránylag lecsupaszított gép a hálózatra csatlakozva onnan töltené fel magát a mindig szükséges, aktuális szoftverekkel, és a hálózaton keresztül lehetne dolgozni máshol felállított központi kiszolgáló gépeken, vagy magán az Interneten.

A *set-top-box*ok szoftver feltöltése is megoldhatóan látszik ilyen módon, de sokkal inkább valószínű, hogy egy alap szoftverkészlettel rendelkeznie kell, mert nem lehet hosszabb ideig várakoztatni a használatját, amíg a gép letölti magának a szükséges szoftvereket. Így biztosan szükség van a tömörített videó jelfolyamot kibontó hardver- vagy szoftvermegoldásra (ma ez mpeg dekódolást jelent). Ugyanígy nem egyértelmű, hogy a Java nyelv támogatása szoftverben, vagy az ugyancsak lehetséges hardver formában legyen je-

len. Szükség van operációs rendszerre és a webet kezelő böngésző programra is, továbbá egy sor más, háttérben dolgozó kiszolgáló alrendszere is, de olyan módon, hogy a tévé előtt ülő, esetleg számítógépes gyakorlattal nem is rendelkező néző kényelmesen, egyszerű módon tudja kezelni. Nagy kihívás ez, mindenféle érdekek kereszteződésében kellene kialakítani a tömeges elterjedésre alkalmas megoldást.

VÉTELI TAPASZTALATOK, AZ INTERCAST JÖVŐJÉNEK ESÉLYEI

Az Intercast egyszerű és így olcsó technikai támogatást igényel. Ez a technika már túljutott a szakkiállítások érdekességeket bemutató standjainak szintjén. Az 1996-os Atlantai Olimpia idején a CNBC sportműsorainak háttérben sugároztak web-oldalakat a sportolók életrajzáról, táblázatokat a friss eredményekről. Azóta Amerikában a CNBC-vel együtt 9 televízióműsor – CNN, ESPN, HeadlineNews, HGTV (Home and Garden Tv) Lifetime, M2, QVC, The Weather Channel – mellett sugároznak web-anyagokat. Ezek közül csak a CNN vehető műholdról Európában, a sugárzott web-anyagok azonban mégsem elérhetők, mert amikor a műsort az amerikai NTSC tévénormáról átalakítják az európai PAL-ra, a teletextszöveget igen, de a web-anyagot már nem ültetik újra bele.

Vételi tapasztalataink a ZDF német televízió mellett sugárzott web-anyagokkal vannak. A ZDF 1998 eleje óta sugároz rendszeresen – ma már teljes 24 órában – web-anyagokat; újabban a DSF sportműsor is megkezdte ezt a gyakorlatot. A ZDF úttörő munkát végzett az alapvetően NTSC tévénormára kidolgozott rendszer európai honosításában. Az Intel segítségével és a Microsoft aktív részvételével dolgozták ki a rendszert. Az alapvetően Internet-szabványokat a legfelső szinten, a sugárzott szövegek kódolásakor mégis kiegészítették saját szabályokkal, amelyek egyelőre nem nyilvánosak. Így csak a fejlesztők által készített szoftverek képesek a vett adatfolyamból a valóságos web-alapú file-okat és könyvtári struktúrát visszaállítani a számítógépben. A Microsoft, kihasználva elsőbbségét a fejlesztésben, a Windows98 operációs rendszerébe már beépítette a vételhez szükséges szoftverkomponenseket. Ennek azonban egyelőre vajmi kevesen veszik hasznát. Egyrészt, mert a vételhez szükség van egy speciális kártyára, amiről alább még szólok, másrészt pedig mivel, mint említettem, Európában jelenleg csak két német tévéadó sugároz ilyen anyagokat.

Egy vételre használható összeállításnak tehát tartalmaznia kell egy kábelcsatlakozást, vagy műholdvevőt, amelyen vehető a ZDF vagy a DSF televízió, mégpedig lehetőleg jó minőségben, mert a pótlólagos digitális adatfolyam nagyon érzékeny a vételi zavarokra. Ugyanilyen okból nem lehet vidómagnóra sem rögzíteni, és visszajátszva dekódolni a tévé-műsorból.

Szükség van az említett kártyára, ami többféle funkciót is ellát, egyebek között a web-adatok vételét. A kártya lelke egyetlen chip, amelyet egy Brooktree nevű kis cég fejlesztett ki. A céget azóta felvásárolta az Intel processzorgyártó óriáscég. A chip azonban megőrizte a cég nevét, és nagyon gyorsan nagy népszerűsége tett szert, egyes vélemények szerint valóságos korszakfordulót jelent. Azokat a feladatokat, amelyeket előtte tucatnyi chip kártyára szerelésével lehetett megoldani, vagy még úgy sem, most egyetlen tokba integrálva kaphatják kézhez a kártyagyártók. A chip alapfeladata a videó képflowam (tévéműsor, kamera-jel) digitalizálása és feldolgozása. Tartalmaz hangfeldolgozó részt is, így önmagában alkal-

mas videokonferencia állomás létrehozására. A felhasználásával készített kártyákon többnyire egy jó minőségű tévé tuneregységgel együtt szerepel, és így a számítógépünkön egy kis ablakban tévéképet jeleníthetünk meg, és nézhetjük, hallgathatjuk a kiválasztott tévéműsort. Bővítési opcióként a kártyához csatlakoztathatunk rádiótunert is, ezzel a rádióműsorokat is válogathatjuk és hallgathatjuk számítógépünk mellett. Negyedik funkcióként egy nagyon kényelmesen kezelhető teletextvevőhöz juthatunk. Végül pedig, ami történetünk szempontjából a legfontosabb, a chip veszi és visszakódolja számunkra a teletexttel azonos elvek szerint előállított és sugárzott web-anyagokat is. A szakmai szlengben újabban VBI-technikaként emlegetik ezt a módszert, amely a Vertical Blanking Interval fogalom rövidítése. Ez a tévéképet rajzoló elektronsugárnak arra az útszakaszára utal, amikor éppen nem hordoz információt. Ebbe a rövid, de egy kép kirajzolásakor mégiscsak többször előforduló, és így számottevő időrésbe ültetik be a digitális adatokat, amelyek jelen esetben web-lapok formájában jelennek meg.

A szakmailag újdonságként üdvözölt megoldás egyelőre zavartságot és inkább tétovázást és hallgatást eredményezett a kereskedők és a médiareklámok területén. Az Internet által produkált napi kisebb-nagyobb szenzációk hátterében ugyan miféle hír-, vagy reklámértéke lehet annak, hogy itt van egy kártya, és mellette egy már régóta ismert technikai átviteli rendszer, amellyel piciny méretben a monitoromon nézhetem a tévéműsort? A legtöbb ember nem nagyon akar a számítógépén tévét nézni. Rádiózásra ott a rádiókészülék, teletextet is vehet, akinek van ilyen készüléke. Az Intercast web-lapok adásával pedig egyelőre az a baj, hogy mindössze két adó sugároz ilyet. Jellemző lehet a tétováságra az az apróság is, hogy a neves budapesti számítógépes boltban, ahol a kártya iránt érdeklődtem, az eladók félhangosan tanakodtak arról, hogy mire is lehet használni a szóban forgó kártyát.

A kártyához a három legfontosabb funkciójának megfelelően háromféle szoftvert adnak, amelyek Windows95 alatt hajlandóak futni. Az egyikkel a tévéműsorokat válogathatjuk, hangolhatjuk a tunerünket és tévét nézhetünk. A másik a már említett kényelmes teletextnéző, ezzel egyszerre több teletextoldalt is kérhetünk, és amelyik előbb telik meg szöveggel, azt olvashatjuk. A képernyőn akár tucatnyi oldalt is lapozgathatunk egy időben, ezeket elmenthetjük, nyomtathatjuk, ahogy azt megszoktuk a képernyőn megjelenő dolgoktól. A harmadik szoftver az Intercast vevő, az Intercast Viewer 2.0. Ez több újdonságot is tartalmaz.¹¹ A képernyő területét három mezőre osztja, a legkisebben megjelenik az élő televíziós kép. Mellette egy ablakban pedig nyomon követhetjük, hogy éppen milyen file-t vett a gépünk, és azt hová, milyen könyvtári szerkezetben tárolta el. Ha a file megérkezett, azonnal meg is nézhetjük. Erre szolgál a képernyő legnagyobb részét kitevő, lényegében egy web browsert rejtő felület. (A most használható változatban ez a Microsoft Internet Explorer 4 vagy újabb változata; ennek előzőleg installálva kell lennie.)

Talán csak érdekesség, de a már említett set-top-boxok vezérlésének előkészítését kell látnunk abban a „virtuális” tévé távvezérlőben, amely egyes egér pozíciók hatására néha feltűnik a képernyőn. Csatornát válthatunk vele, segítséget kérhetünk és a képernyő felosztását szervezhetjük át a rajta lévő gombok egérrel való „megnyomásával”.

A web-lapok sugárzása a ZDF-nél használt rendszerben 20 kbit/sec sebességgel történik. Ez azt jelenti, hogy egy nyomtatott oldal, amely kb. 2 ezer karakternyi szöveg, nem egészen egy másodperc alatt megérkezhet gépünkbe. És ez a kapacitás a teljes tévéműsor idejére ingyen rendelkezésre áll.

A KULCSKÉRDÉS A TARTALOM

Az újdonság tömeges sikere nyilvánvalóan azon múlik, hogy mit fognak sugározni. Az Internet aktív használói már megtanulták, hogy milyen előnyöket nyújt az interaktív lehetőség, a web szabadsága. Ők nehezen fognak visszatérni a broadcast média korláta közé. A sugárzott anyagot előállítóknak is erőfeszítéseket kell tenniük, ha sikerre törekednek, hogy minél többet megőrizzenek az Internet jellegéből.

Egyelőre csak a ZDF gyakorlatát ismerem. Itt egy nagyon profi módon előállított, mintegy 300 oldalas, képekkel illusztrált magazint sugároznak. A ZDF természetesen az Interneten is jelen van, ez a ZDF Online.¹² Ennek anyagaiból is merítenek, de alapjában egy önálló szerkesztőség készíti az Intercast magazint, amit néha ZDF intercast-nak, máskor csak ZDF news-nak neveznek.

Az Interneten megszokott formájú kezdőlappal egyetlen oldalon kaphatunk áttekintést a magazintról. Baloldalon találjuk a tartalomjegyzéket, fent a fejlécben kis képek és mozgó reklámok. Ez a keret azután többé-kevésbé minden oldalon viszontlátható. A tartalomjegyzék szerint a magazin rovatai a politika, a gazdaság, a színes oldalak, a komputer, a sport, az időjárás, az archív anyagok és a szolgáltatás címszavak mögé vannak besorolva. Van még e-mail küldési lehetőség és természetesen segítség (help) oldalak is. Az egyes rovatok címére kattintva a részletes tartalomjegyzékeket találjuk. Ezekből már első látásra kitűnik a vállalkozás impozáns mérete. Egy-egy rovatban 50–80 cikket, írást, hírt vagy archív összeállítást találhatunk.

Egy cikk megfelel a lapokban, magazinokban megszokott terjedelemnek, 2–3 oldaltól 6–8 oldalig terjed, és leggyakrabban képekkel illusztrált.

Az így körvonalazott web-magazin teljes terjedelme mintegy 10–12 Megabyte, ezt az adatmennyiséget kb. két óra alatt sugározza le a tévé. Mindez azt jelenti, hogy ha nem megfelelő a vétel, és a gépünk nem tudja hibátlanul venni az egyes file-okat, akkor csak két óra elteltével fog a szóban forgó oldal újra sugárzásra kerülni. A vett anyagban így gyakran láthatunk hiányokat, meg nem nézhető üres képhelyeket. Ez azonban nem olyan zavaró, mint első látásra tűnik. A teljes, mintegy 300 oldalas magazinnak csak kb. a harmada tartalmaz naponta frissített, új anyagokat, vagy adatokat (például időjárás-jelentést, sporteredményeket, politikai híreket). A szerkesztők tudatosan törekszenek arra, hogy az összeállítás jelentős mennyiségű archív anyagot tartalmazzon. Így ha folyamatosan követjük az adásokat, és a gépünkön rendelkezésre áll elegendő (80–100 Megabyte) szabad tárolási hely, akkor akár egy teljes heti kiadást is kéznél tarthatunk. Ebben pedig könnyedén megnézhetjük az esetleg az adott pillanatban hibásan vett és ezért nem megjeleníthető képet vagy szöveget.

1999. január második felében mintegy két hétig folyamatosan nyomon kísértem az adásokat. A vázolt profi magazin sugárzása mellett előfordult, hogy a hétvégén fél órás időtartamban fiataloknak sugároztak anyagokat (tagaluga.tivi nevű kisebb terjedelmű önálló magazint), valamint vasárnap délután egy női magazint Mona Lisa címmel. A magazinoktól elkülönítve sugároztak úgynevezett szerviz információkat is, ebben a szerkesztőségről, a sugárzási beosztásról adtak hírt, interjút olvashattunk a technika részleteiről, és egy értékelés is része volt az összeállításnak. Ez adatokat tartalmazott az úgynevezett Top10 oldalakról. Minden egyes magazin oldal alján található egy hétfokú skála (kellemes grafikai kivitelben persze). Az olvasót arra kérik, hogy ezen értékelje, mennyire nyerte meg tetszését az adott oldal. Ha rákattintunk a skálára, akkor egy újabb oldal jelenik meg, amelyben megkö-

szönik az értékelést, és ha van élő, telefonos Internet-kapcsolatunk, akkor az értékelésünket valóban el is küldi a rendszer a ZDF szerverére. Ezek összesítéséből áll a Top10 oldalak listája, amit naponta frissítve küldenek vissza.

A példából látszik, hogy a broadcast jelleg ellenére milyen lehetőségek kínálkoznak az Interneten megszokotthoz hasonló élő visszacsatolásra, adatok, vélemények, szavazatok összegyűjtésére. Ha tovább gondoljuk a fentieket, akkor belátható, hogy a számítógép nagyon egyszerűen rávehető arra is, hogy értékeléseinket összegyűjtve, például kinyomtassa azokat, nekünk magunknak nem kell mást tennünk, mint egy előre felbélyegzett borítékban postára adnunk őket. Hogy a tömegkommunikáció-kutatás problémájánál maradjunk, a rendszer teljes egészében kiváltani látszik a műszeres közönségmérő rendszereket. Nem kell mást tenni, mint egy előre megszervezett minta tagjainak „lesugározni” a tévéműsorral egy időben a szükséges kérdőívet, és a válaszok akár on line azonnal vissza is érkezhettek.

A broadcast internet, ha így fogalmazzuk, azonban mégiscsak valamiféle csökkentett „tudású”, korlátozott szabadságú Internet. Nagyon sok múlik azon, hogy már most, az elterjedés kezdeti szakaszában hogyan körvonalazzák jellegét, arculatát, karakterét. Az első próbálkozást szemlélve úgy tűnik, hogy a műsorszórási szervezetek mintegy az ölükbe hullott új médiának tekintik, amit természetes módon vesznek birtokba. A fő műsorhoz kapcsolódó magazinként, szervizinformációk hordozójaként, vagy épp az Interneten megjelenő arculat csökkentett vagy kissé módosított változatoként kezelik. Sajnálatos lenne, ha csak ez az egyetlen használati minta kerülne elterjedésre. Ez alighanem a teletext sorsára juttatná az ígéretes új eszközt. Ha a sugárzott web-anyagokban előtérbe kerülnek a reklámok, a televízió-műsorban megszokott erőszakos befolyásolási kísérletek és törekvések, akkor a jövője kudarcra van ítélve.

A vevő oldalon a kártya beszerzésén túl nem merül fel költség, akármeddig veszi is valaki az adatokat. Magának az átvitelnek az a kellemes technikai jellemzője is említést érdemel, hogy az átvitel sebessége mindig azonos, bármennyien is veszik egy időben az adatokat. Nincsenek szűk keresztmetszetek, várakozás, lassú, akadozó átvitel, mint azt az Internetezők gyakran tapasztalják.

Már most, az elterjedése kezdetén gondolni kellene arra, hogy ennek az új broadcast eszköznek közszolgálati szerepe is lehet. Az átviteli lehetőség, a csatorna a tévéműsor sugárzásának teljes idejére rendelkezésre áll a fentebb már jelzett kapacitással. Tehát szinte azonnal lehet egy időben terjedelmes anyagokat szétosztani, aminek nagy jelentősége lehet például az oktatásban való használat esetében: akár egy teljes tankönyv anyaga is szétosztható ilyen módon néhány óra alatt egy ország egész területén is.

Könnyen el lehet képzelni valamiféle közösségi használatot is, amely közelebb vinné a kibontakozó lehetőséget a tényleges Internethez. Valami olyasmire lehet itt gondolni, hogy laza közösségek bérelnek átviteli csatornát valamilyen tévéműsor mellett, és előre összegyűjtött igények alapján sugároznak amúgy szabadon elérhető Internet-anyagokat. Jó esélye lehetne ilyesmire például a newsgroupok vitaanyagainak. A résztvevők előre megadnák, hogy milyen vitacsoportok érdeklik őket, ezek friss anyagait adott időben a rendszer a gépekre továbbítaná. A dolog szépséghibája az, hogy ez a csatorna nyitott, és a sugárzott anyagot bárki veheti. Miért fizetne tehát valaki esetleg külön díjat azért, hogy megkapja azt, amit kis szerencséjével ingyen is megkaphat?¹³

Ennek nagyobb közönségigényre reflektáló változata lehet az, amikor népszerű web-oldalak listájából sugároznak válogatást a nagyközönség számára. Ez amolyan ízelítő lehetne az Internet gazdag kínálatából. Azt, hogy az ilyen válogatásoknak van létjogosultságuk,

bizonyítja a komputer magazinok mellett ma már természetes módon megjelenő CD-lemezek tartalma. Ezek egyre nagyobb arányokban kínálnak az Internetről származó szabad szoftvereket, web-lapokat, vitacsoportok szövegeket és más anyagokat.¹⁴

ÚJ TELEVÍZIÓZÁSI SZOKÁSOK ?

Ide kívánczik néhány megjegyzés még arról, hogy a körvonalazódó új eszköz hogyan módosítja majd a televíziózási szokásainkat. A ZDF gyakorlatában kialakított terjedelmes, összefüggő magazin teljes vételéhez mintegy kétórai előzetes televíziózás kell. Természetesen ha már ismerjük a magazint, olvastuk előző számait, könnyen tájékozódni tudunk benne. Gyorsan el tudjuk dönteni, hogy az elsőként éppen megérkező oldalak mennyire érdekelnek bennünket, és ha igen, szinte azonnal olvashatjuk őket a gép bekapcsolását követően. Az a körülmény, hogy a teljes magazin csak két óra tévénézés után áll rendelkezésre, egyfajta késő esti újságolvasást, magazinnézegetést sugall. A legtöbb ember számára talán a tévénézés befejezése után kerülhet erre sor. Az ilyenfajta késő esti magazin-jelleg támogatására a ZDF-anyagban nem találtunk utalást. Igaz, ezt a magazint egész nap folyamatosan sugározzák, és amikor végeztek vele, újrakezdik.

Utaltunk rá, hogy az Intercast Viewer, amely a vételt biztosítja, egy kicsiny méretű tévéképet állandóan a képernyőn tart, és ezzel lehetővé teszi a számítógépen is a tévéműsor követését. Az arányok azonban megváltoznak. A piciny méretű élő tévékép mellett a képernyő legnagyobb részén a háttérben sugárzott web-anyagokat nézegethetjük. Ez a sajátos felosztás és képernyőszervezés mindenképp csábít is a párhuzamos tevékenységre: amolyan kevert tévénézés és web böngészés kerekedik ki belőle.

A sokcsatornás televíziózással együtt járó gyakori csatornaváltogatás azonban háttérbe szorul, ugyanis ha másik csatornára kapcsolunk, akkor elesünk a web-anyagok folyamatos vételétől. Ez a körülmény nyilván változni fog, ha egyszerre több televízió műsora mellett is vehetünk majd web anyagokat. Ekkor azonban a rögzített lapokból keletkezik majd egy furcsa montázs a gépükön, híven követve azt, hogy mikor melyik műsort, mennyi ideig néztük.

A lehetőség megvan arra is, hogy ne csak web alapú anyagokat kapjunk számítógépünkre. Tehát bármiféle, számítógépen rögzített anyag továbbítható.¹⁵ A web-oldalak kezelésére hivatott keretrendszer ezeket az file-okat azonban nem jeleníti meg. Így például a ZDF vételénél csak a sugárzott anyagok tárolására a rendszer által nyitott számtalan alkönyvtár utólagos, kézi áttekintésekor derült ki, hogy letöltöttek a gépre egy kb. 300 kbyte nagyságú, mintegy 150 oldal terjedelmű, Word formátumú német szöveget is, történetesen a német Szociáldemokrata Párt és a Zöldek közötti koalíciós szerződés szövegét, és két kis végrehajtható számítógépprogramot is.

Könnyen elképzelhető a ZDF törekvésétől eltérő koncepció is a sugárzandó anyagok összeállítására. Ebben helyet kaphatnak a tévéműsorhoz szorosan kapcsolódó kiegészítő anyagok, amelyek csak akkor érdekesek, amikor a tévéműsor éppen adásra kerül. Ez a megoldás talán már egy másik forgatókönyv része lesz, ahol a konvergencia nemcsak a technikai eszközök összenövésében jelenik meg, hanem a tévéműsor és az Internet egyidejű „böngészésében” is.

¹ Zöld Könyv. A távközlés, a média és az információs technológiai szektorok konvergenciájáról és ennek szabályozási kihatásairól az információs társadalom felé haladás szempontjából. European Commission, Brüsszel, 1997. dec. Internet elérése a <http://www.ipso.cec.be/convergence/> címről lehetséges.

² Ilyen példa volt az úgynevezett Real Time protokollok (rtp-k) kialakításának esete. Az rtp-protokollokat amerikai és francia Internet-fejlesztők dolgozták ki és javasolták szabványként elfogadásra. Ezt követően jelent meg először a Real audio rendszer egy kissé módosított protokollra alapozva, amelyet Real Time Streaming protokollnak neveztek. Ezt támogatta a Netscape, majd a Microsoft is.

³ Amiről itt szó van, az az Internet-böngészők mellett kialakított úgynevezett *cookie* koncepció. Ennek jellegzetességeiről, következményeiről külön is érdemes volna írni.

⁴ Példaként megemlíthetjük a Magyar Rádió Reklám Irodájának rádiós reklámját. Ebben csak az iroda web-címét ismételgetik.

⁵ Brückner Huba: *Videotext rendszerek és alkalmazásai*. Számítástechnikai Alkalmazási Vállalat, SZÁMALK, 1995.

⁶ Az Intercastról a weben három szerverről indulva találhatunk információkat. A <http://www.intercast.org/> címről indulva a terület szabályozásában érdekelt intézmények web-lapjaihoz jutunk, így például az ATVEF-hez, az Advanced Television Enhancement Forum-hoz, amely a televíziózás új technikai kereteinek összefogására vállalkozott, vagy amerikai konkurens megfelelőihez. A <http://www.intercast.com/> címről a területen érdekelt gyártók, elsősorban az Intel megfelelő web-lapjaihoz vezetnek a hivatkozások, míg a <http://www.intercast.de/> cím a német kezdeményezésekről tartalmaz információkat.

⁷ Tölgyesi János: A kommunikációs konvergencia, avagy a műsorszórás, a távközlés és a számítógép-hálózatok közös útjai. *JEL-KÉP*, 1998/3.

⁸ A technikai részletekről bő eligazítást ad René Vogt svájci professzor összefoglalása (*Die Ultimative Intercast Seite*), amely egy egyetemi szeminárium eredményeként született, és a következő címen olvasható: <http://www.fhr.ch/~rvogt/>.

⁹ A. Rahimzadeh – R. Doherty: ATVEF and BHTML. A Functionality Review. Perspectives for Moving Forward. <http://www.envisionering.net/>

¹⁰ Az NC, a Network Computer történetéről lásd a CHIP Magazin összefoglalóit és havonta közölt híreit.

¹¹ Részletesebb információt tartalmaznak az Intercast Viewer 2.0 Help oldalai.

¹² A ZDF Online Internet címe: <http://www.zdf.de/>

¹³ Az itt vázoltakhoz hasonló szolgáltatásokat kínál előfizetőinek a DirecPC is.

¹⁴ Az a tendencia, hogy egyre jelentősebb arányban kerülnek anyagok az Internetről a CD-lemezekre, jól látható a CHIP Magazin CD mellékletein. A Magazin 1999 februárjában már a 43-ik CD mellékletét adta közre. Ma már ez annyira népszerű, hogy havonta két korongot is mellékelnek, összesen mintegy 1.2 Gigabyte mennyiséget. Ezt természetesen nem lehet másként megtölteni, minthogy egyre növekvő részét töltik le az Internetről. Az ilyen *off line* Internet használat „átviteli költsége” valószínűleg a legalacsonyabb, amit még fizetős változatban alkalmazni lehet. A 130 oldalas színes magazinért és a két CD-n a hihetetlen mennyiségű adatért nem egészen egyezer Ft-ot kell fizetni.

¹⁵ A tévéműsörtől teljesen független tartalommal, gyakorlatilag szabad szoftverek terjesztésének csatornájaként már született a 80-as évek végén egy kis német vállalkozás Videodat GmbH néven. Először a Pro7, majd a VOX tévéműsorok mellett sugároztak szabadon terjeszthető szoftvereket, de az adatokat csak speciális kártyával és a szolgáltatásra előfizetők vehették. A vállalkozást az Internet egyre növekvő népszerűsége háttérbe szorította.

Varga Barbara

MANUEL CASTELLS ÉS A McLUHAN-GALAXIS HALÁLA

A McLuhan-galaxis halott – állítja 1996-ban megjelent, *The Rise of the Network Society* című művében Manuel Castells¹ rámutatva arra, hogy – bár sokan még a Gutenberg-galaxis elmúlása felett keseregnek –, a legújabb közlési eszközök megjelenése már a tipográfiát felváltó rendszernek, a televízió köré szerveződő tömegmédiának is véget vetett. Ebből a megfontolásból kiindulva tesz kísérletet a szerző az Internet körül szerveződő számítógépes hálózat fejlődésének lehetséges irányait, s ennek az emberiség kultúrájára gyakorolt hatásait végiggondolva az információs társadalom jellemzőinek felvázolására.

Castells említett munkája – amellet, hogy egyike annak a kis számú, tudományos igényű, komplex társadalomelméletnek, amely a tömegmédia és a napjainkban rohamosan terjedő információs média működését elemző teóriákon és a legújabb empirikus kutatások eredményein alapul – már csak azért is kuriózumnak tekinthető, mert Marshall McLuhan médiateóriáját elfogadva, abból kiindulva elemzi a televízió által dominált tömegkommunikációs rendszer működését, majd eljutva a tömegmédia végnapjainak anticipálásáig, megállapítja, hogy a kanadai szerző hatvanas években konstruált technikai determinista doktrínája a legújabb kommunikációs technológiák diffúziójával érvényét veszítette.

Úgy vélem azonban, hogy ez az alap egyúttal a castellsi megközelítés egyik legvitathatóbb pontja is, hiszen McLuhan – a *Rise of the Network Society* szerzője által a tömegmédiára és az azt megelőző korszakokra vonatkoztatva elfogadott – fejtegetései sok tekintetben megkérdőjelezhetők, olyan módszertannal létrehozott konstrukciók, amelyeket a mértékadó szakmai körök évtizedeken át tudományos szempontból megalapozatlannak tartottak, ezért elutasítottak. (McLuhan megközelítését – Castellsszel ellentétben – sokkal inkább a komputer közvetítette kommunikáció korára irányuló elemzésekhez tartják felhasználhatónak a legújabb kommunikációs technikák hatásain töprengő kutatók.)

Valójában azonban – mint arra dolgozatom első részében szeretnék rámutatni – úgy tűnik, hogy a baloldali ideológiai nézeteket valló, társadalmi determinista Castells számára, saját állítása ellenére, soha, még a hagyományos televíziózás korszakára nézve sem volt teljes egészében elfogadható a mcluhani gondolatmenet oksági lánc. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a Castells által előrevetített információs társadalom kialakulásához, melynek arculatát a szerző szerint a közönség-segmentáló folyamatok alakítják, jelentős mértékben hozzájárulnak azon globalizációs tendenciák is, amelyeknek csupán a McLuhan-i megfogalmazás juttat kiemelt szerepet. Írásom további részében egyfelől ennek igazolására törekszem, más-

felől pedig annak érzékeltetésére teszek kísérletet, hogy a társadalmi és a technikai fejlettség jelenlegi szintjén – különösen egy társadalmi determinista doktrínából kiindulva – mennyire illuzórikusnak tűnnek a két vizsgált gondolatmenet azon állításai és implikációi, amelyek szerint a létrejöttében különböző közlési eszközök diffúziójához és egymástól eltérő médiaközönség kialakulásához kötődő információs társadalom, illetve a teljesen kifejtett globális falu médiarendszerében egyaránt periferikus szerepre kényszerül napjaink domináns közlési eszköze, a televízió.

A McLUHAN-GALAXIS

*Castells tömegmédiája*²

Castells úgy véli, hogy a komputer közvetítette kommunikáció megjelenése előtt két, a valóságot, illetve az ember valóságáról alkotott tapasztalatait egymástól elszakító technológiai rendszer létezett: a fonetikus ábécé fogalmi technológiája, amely – később a könyvnyomtatás technológiájával kiegészülve megújult erővel – az emberi érzékelés területén megteremtette a vizualitás primátusát, s ezáltal a tipográfiai gondolkodás kialakulásához vezetett, majd a második világháború után a televízió köré szerveződő tömegmédia, amely egy, az előzőtől eltérő virtuális valóságot hívott életre.

Ez utóbbi kommunikációs rendszer sajátos jellegét abban látja a szerző, hogy mivel a tömegmédia a sok millió emberből álló, homogén, vagy legalábbis homogenitásra hajlamos közönségnek ugyanabban az időben ugyanazokat az üzeneteket juttatja el, s mert használata a legdominánsabb otthoni tevékenységi formává vált a fejlett országok lakóinak körében, drámai hatást gyakorol az emberek társas viselkedésére. Bár – McLuhan vélekedésével ellentétben – Castells szerint a viselkedése megválasztásában bizonyos szintű autonómiát élvező individuum nem passzív befogadója a média által közvetített és kidolgozott üzeneteknek – hiszen ezeket egy speciális társadalmi kontextusba helyezi, s ezáltal módosítja az üzenet szándékolt hatását –, gondolkodása alapvetően a média által informált, ez az a forrás, amelyből a legtöbb szimbolikus inger éri, és amely „nyersanyagot” biztosít az agyának. Ez a tömegmédia által dominált kommunikációs rendszer Castells szerint két alapvető torzulást okoz a valóság észlelésében: az üzenetek szelektálásával biztosítja, hogy ezeknek csak egy része juthasson be a közösség kollektív tudatába, valamint az általa közvetített, különböző típusú üzenetek „szabványosítása” révén elhomályosítja a tartalmakat.

A tömegmédia korának kommunikációs rendszere és a társadalom között tehát az „elferdített tükrök közötti visszacsatolás” mechanizmusa tapasztalható: a média kultúránk kifejezése, kultúránk pedig elsődlegesen a média által szolgáltatott anyagokon keresztül működik. Castells ennek alapján jut arra a következtetésre, hogy a tömegközlési eszközök uralta időszakra valóban érvényes Marshall McLuhan médiaelemzése és annak konklúziója, amely szerint maga a médium az üzenet, ezért ebben a gondolatmenetben a tömegmédia mintegy három évtizeden át tartó korszaka a McLuhan-galaxis.

McLuhan tömegmédiája és a kialakulásának körülményeit magyarázó teória

McLuhan a hatvanas évek elején dolgozza ki a korabeli tudományos világot sokkoló, technikai determinizmusra épülő elméletét, amely – noha középpontjában szintén a kommunikáció kultúraalakító mechanizmusai állnak – nem a közlés domináns eszközei által közvetített nyelvi tartalmaknak, hanem a médiumok természetének tulajdonít kultiváló hatalmat.³ E teória szerint ugyanis minden médium tartalma csupán egy másik médium – abban az értelemben, ahogyan például az írás tartalma a beszéd, vagy a nyomtatás tartalma az írott szó –, így egy közlési eszköz valódi üzenetét nem az általa közvetített tartalom, hanem azok a mérték- és mintaváltozások jelentik, amelyeket az egyének és a közösségek életében indukál. Ebben a gondolatmenetben tehát maga a médium az üzenet.

McLuhan médium-felfogása azonban sajátos⁴: közlési eszköznek tekint minden olyan dolgot, amely az emberi tevékenységek és társulások méretét, illetve formáját alakítja és ellenőrzi, s ebből következik, hogy kommunikációs médiumként kezel minden emberi terméket, a hardvereket – a fizikailag előállított tárgyakat – éppúgy, mint a softvereket – az eszméket és gondolatokat. E gondolatmenet szerint a kultúra alakítására nézve mindig csupán a domináns, kommunikációt közvetítő médium – tehát az ember valamely szervének meghosszabbítása révén kialakított technikai eszköz – természete a lényeges, méghozzá abból a szempontból, hogy használójának hány érzékszervére és pontosan mely érzékszerveire hat. McLuhan ugyanis úgy véli, hogy minden közlési eszköz speciális érzékszerv használati arányokat alakít ki az ember szenzoriális rendszerében – azáltal, hogy bizonyos érzékszerveket fokozott információfelvételre készítet, miközben mások működését háttérbe szorítja –, s ily módon egy sajátos irányban torzított percepció mintát hív életre, amely viszont – tekintve, hogy az egyén nem a valósághoz, hanem annak a valóságosnak hitt, ám valójában torzított másához alkalmazkodik – torz gondolkodási és viselkedési mintákat generál. Mindez nemcsak individuális, hanem kollektív szinten is érvényes, hiszen egy adott társadalomban uralkodó médium a közösség minden tagja esetében ugyanazt a torz észlelési és gondolkodási modellt hívja életre, meghatározva ezáltal az emberi szerveződés és a kultúra vonásait. A domináns médiumok tér- és időbeli változása következtében a társadalmak jellemzői is módosulnak térben és időben.

Ebben az összefüggésben tehát ahhoz, hogy megismerhessük egy társadalom működését, mindenekelőtt az ott uralkodó kommunikációs médium természetét kell tanulmányoznunk. McLuhan azt feltételezve, hogy minden közlési eszköz természetének a legfontosabb jellemzője az, hogy mekkora részvételt követel meg a használójától, eljut a forró és a hűvös médiumok megkülönböztetéséig.⁵ Az előbbi típusba a csupán egyetlen érzékszervre ható, ám annak minden lehetséges információt megadó közlési eszközöket sorolja – például a fonetikus írást vagy a mozifilmet –, amelyekre a magas definíció, azaz egy adatokkal bőségesen kitöltött létállapot jellemző, melynek következtében használójuk passzív. Ezzel szemben az olyan hűvös közlési eszközök, mint például a kimondott szó, a telefon vagy a televízió, egyidejűleg több érzékszerve használatára kényszerítik a közönséget, ám mivel relatíve kevés információt nyújtanak a kommunikációba bevont érzékszerveknek, sok, a használó által kiegészítendő ürt hagynak maguk után, ezért alacsony definícióval jellemezhetők, közönségük pedig aktív részvétellel. Ezért ha egy adott időben egy meghatározott területen egy hűvös médium válik uralkodóvá, akkor a percepciót és a gondolkodást a holizmus irányába torzítva aktív, mások sorsa iránt érdeklődő, egymás életébe mélyen bevonódó, egymással gyakran interakcióba lépő emberekből álló, szoros családi kötelékeken alapuló, tör-

zsi társadalmat alakít ki. Ugyanakkor egy forró médium dominálta területen fragmentálttá válik az emberek észlelése és gondolkodása, s passzív, egyéni célokat és érdekeket követő, elidegenedett, törzsi kötelékeitől megszabadult individuumokból álló társadalom jön létre.

Ez a hatvanas évek elején kidolgozott hatásmodell az alapja McLuhan minden későbbi művének.⁶ A halála előtti néhány évben – 1976 és 1979 között – azonban tovább finomítja médiaelméletét: kihangsúlyozza az agyféltekék eltérő működési módjának az észlelés torzításában betöltött szerepét, illetve előáll a tetrád-elemzéssel, amelytől részben teóriájának bizonyítását reméli, részben pedig egyfajta, a torzítások bejósolására, megértésére alkalmas tudományos eszköznek szánja. Továbbfejlesztett modellje szerint a médium természete oly módon hat az észlelésre, a gondolkodásra és a viselkedésre, hogy a használatához szükséges érzékszerve(ke)t irányító agyfélteke működési módját felerősíti, míg a másik hemiszféráét elnyomja. Ezért ha a domináns médium a baloldali agyfélteke irányítása alatt álló érzékelési mód szerepét fokozza, akkor az egyén percepciója és gondolkodása kvantitatívvá és diakronikussá válik, ha viszont a jobb hemiszféra által vezérelt érzékelési módot, akkor kvalitatívvá és szinkronikussá. E logikát követve átfogó tudatosságról csak akkor beszélhetünk, ha mindkét félteke működése egyforma arányú, tehát amikor a tudatunk egyformán rendelkezik szinkronikus és diakronikus karakterrel.⁷

E gondolatmenetben tehát az elektronikus közlési eszközök elterjedésével kialakuló tömegmédia⁸ szintén a fonetikus írás és a nyomtatás által kialakított, vizualitás uralta Gutenberg-galaxis leváltójaként jelenik meg, olyan rendszerként, amelynek első, forradalmi változásokhoz vezető reprezentánsa a hűvös, az összes érzékelési módunkat egyesítő tapintási érzékre ható televízió. Ezt a közlési eszközt nem csupán közönségének nagyságára alapozva tekinti McLuhan tömegmédiumnak, hanem azért is, mert úgy véli, hogy diffúziójával megszűnt a szeparált és a különböző nézőpontok nagy konszenzusa értelmében felfogott hagyományos közönség, amelynek egy, a tv által ugyanabban az időben involvált, kreatív, résztvevő erő, a tömegközönség vált az örökösévé.

Noha McLuhan és Castells meglehetősen analóg képet fest a tömegmédia működéséről és korszakának kultúrájáról, s bár az utóbbi szerző deklarálta elfogadja az előbbinek a televízió uralta médiarendszer működéséről és hatásairól vallott nézeteit, véleményük – mint az az alábbiakból kiderül – valójában jelentős mértékben eltér a tömegkommunikáció kultúra-alakító aspektusairól, ezek hatóerejéről, valamint arról, hogy e tényezők milyen mechanizmusokon keresztül befolyásolják a társadalmak szerveződését és működését – azaz milyen mértékben méltóak arra, hogy a kutatás tárgyává váljanak.

Castells tömegmédia-konceptiójának elméleti alapja (avagy a McLuhan-i üzenetfoglalom metamorfózisa)

Castells a tömegmédia működésének leírásánál Postman 1985-ben publikált teóriájából indul ki, amely szerint a valóságot mindig olyannak látjuk, amilyen a nyelvünk, mivel nyelveink a médiumaink, médiumaink a metaforáink, metaforáink teremtik kultúránk tartalmát, amely mindig a kommunikáció által közvetített és törvényesített, ezért egy új technológiai rendszer megjelenésével átalakul.⁹ Noha a fenti megfogalmazás McLuhan sajátos terminológiáját követi, értelmét tekintve alapvetően eltér attól: míg ugyanis a kanadai szerző gondolatmenetében éppen a technika változása a kulturális szférában végbemenő átalakulás kiváltó oka és generátora, addig a Castells által leírtakban ez nem kiinduló ok, hanem

mindig emberi ráhatás következménye. Ez utóbbi esetben ugyanis arról van szó, hogy a kultúra hatásait magán viselő, technika által közvetített kommunikáció a valóság eltorzításán keresztül visszahat a kultúrára.

Castells kiinduló tézisének egyik problémaforrása, hogy kétféleképpen is értelmezhető: a mcluhani logikai rendszerben, illetve abból McLuhanre való hivatkozás nélkül kiragadva. Ez utóbbi esetben az ominózus tétel csak a nyelvi kommunikáció tartalmának tulajdonít jelentőséget, hiszen csupán a nyelvet tekinti médiumnak és metaforának, amely mint szimbólumokon alapuló rendszer torzítva tükrözi vissza a valóságot. Ez a mcluhani gondolatmenethez képest leszűkítő értelmezés, hiszen a kanadai szerző médiumnak – tehát kultiváló tényezőnek – tekint minden emberi terméket; metaforának ítélt minden olyan technikát, amelynek felhasználásával egy szituáció bemutatható egy másik szituáció alapján; és nyelvnek tekint minden médiumot¹⁰, továbbá azt állítja, hogy „...a nyelv behatárol és determinál bennünket.”¹¹ Így ha Castells fenti szavait a mcluhani terminológiába illesztve értelmezzük, akkor az ominózus tétel azt jelenti, hogy minden emberi termék – a fizikailag előállított technika éppúgy, mint az eszme és a gondolat – médium, amely kultúraalakító hatalommal bír; míg az ellenkező esetben a tétel csupán a kommunikáció tartalmának tulajdonít kultúraformáló erőt.

Ez a látszólagos apróság először akkor nyer jelentőséget, amikor a tömegkommunikáció kultúraalakító hatásáról szólva Castells kijelenti, hogy elfogadja McLuhan azon tételét, amely szerint a médium az üzenet¹², majd hozzáteszi, hogy mivel a tömegmédia-rendszer valóban jellemzők a kanadai szerző által a hatvanas évek elején leírtak, a televízió köré szerveződő médiarendszer időszaka joggal nevezhető McLuhan-galaxisnak.¹³ Érvelésének fényében azonban úgy tűnik, hogy mégsem a közlési eszköz természetéből eredezteti a kultúra formálódására ható tényezőket. Castells szerint ugyanis az emberi gondolkodás alapvetően a média által informált, mert a közlési eszközökből ér bennünket a legtöbb szimbolikus inger, a média azonban mindig a kultúra kifejeződése. A tömegközlési eszköz olyan üzenetek által gyakorol hatást „vevőire”, amelyek kidolgozottak, amelyek a kultúra jelenségeiből válogatva – a politikától az üzletig, a sporttól a művészetig – színpadra helyezik a társadalom felé kommunikálni kívánt folyamatokat, s amelyek ily módon megszabják a társadalmi kommunikáció nyelvének kereteit. Ebben a gondolatmenetben azonban az autonómia egy bizonyos szintjét élvező közönség helyezi speciális társadalmi kontextusba az üzenetet, s így módosítja annak szándékolt hatásait, ezért a tömegmédia fogalma egy technológiai rendszerre vonatkozik, nem pedig a kultúra egy formájára, a tömegkultúrára.¹⁴

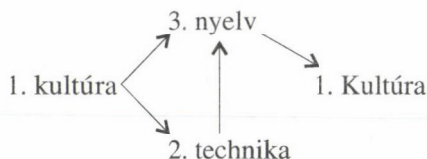
Ezért – visszatérve az előző bekezdésben felvetett problémára – úgy tűnik, hogy Castells csupán a nyelvnek tulajdonít kultúraalakító erőt, s mivel csak a nyelvet tekinti médiumnak, joggal állíthatja, hogy a médium az üzenet. Ez az üzenet azonban csak látszólag azonos McLuhan-ével. Az eltérés a nyelvi kommunikáció eltérő értelmezéséből ered. McLuhan szerint ugyanis minden médium, azaz minden technológia lényegi formájában nyelv, hiszen működésének folyamatában ugyanolyan tetrád-struktúrát áruel, mint a nyelvi kommunikáció: minden médium megerősíti a kultúra valamely már létező elemét, elavulttá tesz más elemeket, visszahoz a kultúrába egy már régen a háttérbe szorult tényezőt, és amikor eléri a maximális potenciálját, megfordítja a saját tulajdonságait¹⁵. E megközelítésben tehát minden emberi termék használata nyelvi kommunikáció, ezért „a médium az üzenet” tétel ebben a kontextusban arra utal, hogy az adott társadalomban uralkodó technika – azaz a domináns médium – lényegi természete határozza meg a kultúrát; a castellsi indoklás szerint viszont a vizsgált társadalomban uralkodó közlési eszköz által kommunikált nyelvi tartalom.

További eltérést jelent a két megközelítés között az a tény, hogy McLuhannél mindig a médium – vagyis a technika, a metafora – változása vonja maga után és determinálja a kultúra átalakulását, a másik szerző gondolatmenetében viszont a médium – vagyis a közlési eszköz által közvetített nyelvi tartalom – csak a kultúra két állapota közötti közvetítő elem, amely viszont mindig a kultúra kifejezése, s ily módon a két entitás között az elferdített tükrök közötti visszacsatolás folyamata zajlik. Amíg tehát az előbbi elmélet technikai determinizmuson alapul, addig az utóbbi gondolatmenet egy olyan meghatározottságon, amelyben a kiváltó ok a társadalom, amely szimbólumokon alapuló nyelve által mintegy félreérti, s ezáltal átalakítja önmagát. Így Castells a mcluhani tézis elfogadása ellenére mindvégig amellet érvel, hogy maga a társadalom az üzenet.

A castellsi hatásmodell

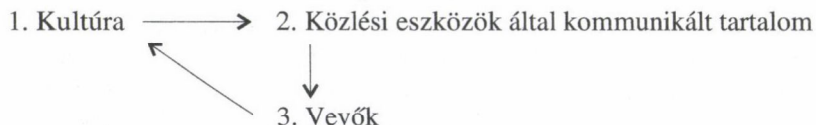
Kérdés, hogy milyen hatásmodellt implicál a Castells által elfogadott, ám ki nem fejtett, s – mint ahogy láttuk – a McLuhan által képviselttől eltérő elméleti alap? Annyi biztosan állítható, hogy a kultúraalakítás folyamatában a szerző fontosabbnak tartja a társadalmi tényezőt a technikainál, illetve hogy a közlési eszköz jellemzőinek rovására kiemelt jelentőséget tulajdonít a kommunikált tartalomnak. Úgy tűnik továbbá, hogy e gondolatmenetben a fenti tényezők két kauzális láncba rendeződve fejtenek ki kultiváló hatást:

Szenzoriális hatás:

(A fennálló kultúra egyrészt meghatározza a kommunikáció szimbólumrendszerét, másrészt pedig a kommunikációt közvetítő technikai eszközöket, amelyek szintén hatást gyakorolnak a nyilvánosság elé kerülő kommunikáció karakterére; ez utóbbi viszont – mivel szimbólumokon alapul, s ezért torzítva tükrözi vissza a világ jelenségeit – egy virtuális valóságot közvetítve visszahat a kultúrára.)

Mentális hatás:

(A kultúra meghatározza a közlési eszközök által kibocsátott tartalmakat, amelyeknek kidolgozott, szándékolt hatásuk van, s amelyek napirendre emelik a társadalom felé kommunikálni kívánt jelenségeket és determinálják a társadalmi kommunikáció nyelvét; a vevő viszont egy speciális társadalmi kontextusba helyezve módosítja a tartalmak szándékolt hatásait; így a vevők gondolkodásának és cselekvésének összessége hat vissza a kultúrára.)

Mivel azonban a megismerést e megközelítés szerint érzékelési és értelmi tényezők egyaránt befolyásolják, a fenti két hatásnak valamilyen módon össze kell kapcsolódnia. Castells gondolatmenetében a közlési eszközök tartalmából eredő kohéziós erő a következő kognitív modellben egyesíti a szenzoriális és a mentális hatást:

(A kultúra a szimbólumrendszer, amely a közlési eszközök meghatározása révén behatárolja a kommunikált tartalmat, ez viszont a közönségen keresztül visszahat a kultúrára.)

A castellsi világkép tehát alapvetően eltér McLuhan percepcionalizmusától. Mivel az utóbbi gondolatmenetben a technika az észlelési minták megváltoztatása révén determinálja az egyének gondolkodását és viselkedését, valamint ezáltal a társadalmak szerveződését, a szerző által konstruált hatásmodell individuális és társadalmi szinten is értelmezhető. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy McLuhan számára a társadalmi tudat semmivel sem több, mint az egyéni tudatok összessége, így ebben a tudományos igazolásokkal alá nem támasztott teóriában az egyén, csakúgy, mint a társadalom csupán egy ösztönösen alkalmazkodó entitásként, a technikai fejlődés kiszolgálójaként járulhat hozzá a kultúra alakulásához.

Castells társadalmi determinista modelljében viszont a társadalom több, mint az individuumok számtani összege, olyan entitás, amely a kommunikáció révén egy közös tudatot hív életre.

Médiakannibalizmus vagy társadalmi-gazdasági érdek?

Mint azt az előző fejezetben illusztrálni próbáltam, Castells valójában még a tömegmédia korszakára nézve sem tartja teljes egészében érvényesnek a McLuhan-i médiaelméletet. Ennek ellenére ehhez – az embert abszolút kiszolgáltatott, a túlélése érdekében folytonosan védekező pozícióba kényszerülő lényre degradáló, technikai determinista – gondolatmenethez képest fogalmazza meg saját téziseit. Ennek oka valószínűleg abban a – sok baloldali eszmevilágot képviselő teoretikus által vallott – feltételezésben keresendő, hogy a kanadai szerző elképzelése szerint a tömegtelevíziózás diffúziója, a vizualitás primátusa, s ezzel együtt a pszichés és társadalmi szerveződések fragmentáltságának felszámolása révén életre hívja az egymás problémái iránt érzékeny, a legkülönbözőbb ideológiai nézeteket és életmódokat egyaránt toleráló, összetartó közösséget alkotó egyénekből álló globális falut. Ugyanakkor ez az elképzelés amellelt, hogy felkelti a szociáldemokrata elveket vallók érdeklődését, ellentmondásaival, metodológiai megalapozatlanságával, illetve sok tekintetben – egyebek mellett az automatizáció generálta munkanélküliség, vagy éppen az Amerikába bevándorlók legalacsonyabb rendű munkák elvégzésére kényszerülése szerencsés voltának hangsúlyozása esetében – tapasztalható szociális érzéketlenségével, magára vonja e gondolkodók, számos esetben jogosnak tűnő kritikáját is.

A McLuhan-bírálatok csaknem állandó, központi eleme az elmélet alapjául szolgáló

percepcionalizmusra irányul. A kanadai szerző egyik legvehemensebb kritikus, Finkelstein¹⁶ például a tömegművek fenntartásában, s ezek révén a közönség gazdasági és politikai manipulálásában érdekelt kompetitív üzleti világ érdekeinek hangoztatását véli felfedezni „az elektronikus technológia prófétájának” szavaiban. Úgy véli, hogy McLuhan nemcsak hogy nem hajlandó tudomást venni az emberi érzékelés aktív, felfedező szerepéről, s csupán annak a propagandisták és az ügynökök számára fontos befolyásolhatóságát hangsúlyozza, hanem egyszerűen nem ismeri az érzékelés folyamatát. Elhanyagolja ugyanis azt az alapvető tény, hogy az emberi percepció rendszer komplex, egymással kooperáló érzékszervek alkotják, amelyek olyan tevékenységekhez kapcsolódva fejlődtek ki, mint a munka, a természet meghódítása, az emberi kapcsolatok kialakítása és fenntartása, tehát a társadalomban való létezés. Így, mivel a látás, a hallás és a tapintás is folyamatosan együttműködnek, még az írott és a nyomtatott szöveg sem percipiálható tisztán vizuális úton, hiszen ezek írója, csakúgy, mint olvasója „belső fülével” automatikusan hallja a szöveget alkotó hangokat. Finkelstein szerint már csak azért sem egyeztethető össze az érzékszervek természetével az egymással való háborúskodás, mert azáltal, hogy ezek különböző funkciókat látnak el, s eltérő potenciállal bírnak, rákényszerülnek egymás támogatására.

Curtis¹⁷ az érzékelést befolyásoló társadalmi hatásokra hivatkozva utasítja el a mcluhani percepcionalizmust. Úgy véli, hogy a gyermek a környezetében élő felnőttek által kialakított kultúra mélystruktúráját internalizálva szocializálódik, s ugyanígy a társadalmi környezetéből átvett preferenciák alapján tanul meg látni és hallani – hiszen, mint azt a születésüktől kezdve vak emberek látásának műtéti korrekciója utáni állapot is bizonyítja: a látást is el kell sajátítani –, ezért az egyének egymástól jelentős mértékben különbözőnek érzékelhetik ugyanazt a jelenséget, mint ahogy egyazon szituációnak sem feltétlenül azonos elemeire figyelnek fel.

Miller¹⁸ érzékelépszichológiai szempontból bírálja McLuhan elméletét, üres fogalmakra alapozottnak, s ezért hiteltelennek nevezi azt. Úgy véli ugyanis, hogy amennyiben egy tudományos mű az érzékszervek működése közötti arányokról értekezik, meg kell határozni azokat az eljárásokat, amelyek segítségével az érzéklek intenzitása mérhető, s olyan konkrét mértékegységekre kell hivatkozni, amelyek alapján ezek az arányok, illetve arányváltozások egzakt módon mérhetők. Mivel azonban a kanadai szerző ezt nem teszi, az a kijelentése, amely szerint a különböző médiumok használata egyes érzékszervek intenzitását megnöveli, másokét pedig csökkenti, Miller szerint minden szilárd alapot nélkülöz.

Az érzéklek közötti matematikai arányok módosulásával kapcsolatos kérdéskörnél még hevesebb polémákat generált McLuhan technikai determinizmusa, amely szerint az érzékszerv használati arányok módosítása révén a technikai változás indukálja a pszichikai és társadalmi formációk átalakulását. Míg az elmélet egyes kritikusai a társadalmi meghatározottság megrögzött híveiként hangoztatták a mcluhani elmélet képtelenségéről alkotott véleményüket, addig más bírálók mindennemű determinizmust tagadva szólaltak fel e gondolatmenet ellen.

Finkelstein¹⁹ például úgy véli, hogy a nézeteit a médiakannibalizmus szintjéig fokozó kanadai szerző, megfélemlkezve arról, hogy az emberi lény tettei nem pusztán impulzusokra adott közvetlen reakciók, s hogy fajunk pontosan azáltal emelkedett az állatvilág fölé, hogy egyedeinek cselekvései racionálisan intencionáltakká váltak, botrányos módon támadást indít az emberiség ellen, s egy újfajta, „teljes” ember, a „televíziólény” felnevelése jegyében az egész emberi örökséget megkérdőjelezi. E megközelítés szerint azért tarthatatlanok a közlési eszközök között zajló örök háborúról alkotott nézetek, mert a különböző, sajátos

funkciót betöltő médiumok normál működésük során kooperálnak, s médiaforradalmak helyett mindegyikük fejlődésének ugyanazon erők a generátorai: a demokratikus politikai forradalmak, a műveltség expanziója, s ezzel összefüggésben a népesség azon hányadának növekedése, amely társadalmának megértésére és tudatos alakítására törekszik. Amennyiben az újság, a rádió vagy a televízió között mégis bármiféle küzdelem tapasztalható, az kizárólag piaci okokra, a reklámköltségekből való részesedés növelése érdekében folytatott versenyre vezethető vissza, nem pedig modern és idejétmúlt technikai eszközök harcára. Finkelstein kritikájában megjelenik a társadalmi intézményrendszer vizsgálatával, mint a média tanulmányozásához elengedhetetlen lépéssel kapcsolatos kíváncsiság is, amely azon a vélekedésen alapul, hogy a közlési eszközök olyan, társadalmilag életre hívott csatornákon keresztül működnek, amelyek semmiképpen sem azonosíthatók az emberi test vagy az emberi érzékelési rendszer kiterjesztéseiként.

R. Williams²⁰ angol kultúrtörténész és televíziós szakember, aki szintén megalapozatlannak tekinti a McLuhan elméletet, mindenfajta determinizmust elutasít. Noha úgy véli, hogy „a technika, a kommunikációs technikát és különösen a televíziót is beleértve, egy konkrét társadalmi rendnek egyszerre szándéka és hatása”, óva int attól, hogy a technikai determinizmus fogalmát a determinált technika elvével helyettesítsük.

A GLOBÁLIS FALU ÉS A VALÓS VIRTUALITÁS KULTÚRÁJA

Információs média és információs társadalom

A fent vázolt technikai determinizmusból, illetve társadalmi meghatározottságból kiinduló teóriák alapján jut el a két szerző a médiavilág legújabb forradalmainak leírásáig, s az ezek által életre hívott társadalmak – a globális falu, valamint a szegmentált társadalom – arculatának anticipálásáig. Mivel az általuk képviselt elméleti alap jelentősen eltér egymástól, nem meglepő, hogy McLuhan és Castells különböző időponthoz és különböző közlési eszköz diffúziójához köti az új médiarendszer kialakulását, amelyet azonban valamilyen módon mindketten a kétutas kommunikáció megjelenésével, illetve a közönség médiahasználati szokásainak megváltozásával kapcsolnak össze.

Castells az információs technológia megjelenését tekinti a tömegkommunikáció McLuhan-galaxisát leváltó forradalmi eseménynek, amelynek bevezető szakaszát elképzelése szerint az 1980-as években megjelenő új technológiák, a videomagnó és a videokamerák elterjedése jelentette, amelyek használata már magában hordozta a nagyon tágra értelmezett interaktivitás lehetőségét.²¹ Úgy véli azonban, hogy a közönség viselkedésének átalakulása szempontjából a döntő mozzanat a kábeltelevíziós technológiák, illetve a közvetlen műholdas sugárzás fejlődése volt, amelynek következtében a televíziós csatornák számukat tekintve megsokszorozódtak, műsorkínálatuk szempontjából pedig diverzifikálódtak.

McLuhan azonban a televízió diffúziójától számítja az új korszak kezdetét²², feltehetően azért, mert e médium – bizonyos fokon – már rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek szerinte kifejlett formájukban a jövő médiájának fő jellemzői lesznek: a központi idegrendszer kiterjesztése, a jobboldali agyfélteke működési módját hangsúlyozó percepció és gondolkodási mintákat alakít ki, a minden érzékszervet magába foglaló tapintási ér-

zékre hat, és – a tévékép néző általi újrakonfigurálásának folyamata révén – csíráiban már interaktív jellemzőket hordoz. A kanadai szerző szerint ugyanis a televízió esetében – eltérően a korábbi gépi technológiát képviselő mozifilmtől – maga a néző a képernyő, akit fényimpulzusok bombáznak, s aki az ominózus közlési eszköz által szolgáltatott, másodpercenként körülbelül hárommillió vibráló pontból csupán néhány tucatot képes pontosan, élesen azonosítani, így a hiányzó részleteket önállóan kiegészítve újra kell konfigurálnia a képet, tehát rendkívül aktívan részt vesz saját észleleteinek megkonstruálásában.²³ (De ebben a gondolatmenetben a televízió csupán egyike a tapintást fokozó médiumoknak és csak előfutára a jövő azon elektronikus közlési eszközeinek, amelyek végső, interaktív természete megteremti majd a következő évszázad domináns jobb agyféltekei percepciók modelljeit. E változás kritikus eszközei a videóhoz kapcsolódó technológiák lesznek: a komputer, a kábelhálózatok, a műholdak és az adatbázisok, amelyek megjelenésével a televízió sem marad változatlan. McLuhan úgy véli, hogy bár a fontosabb csatornák főműsoridejét kitöltő programok továbbra is a tömegközönségnek szólnak, a műsoridő fennmaradó része, illetve a kábeltévé elterjedése már kifejezetten a tömeghasználat széttöredezésének kedvez.²⁴)

Az új médiakorszak kezdőpontjának megállapításában tapasztalható különbség szorosan összefügg a közönség tipizálásában tapasztalható eltéréssel. Mivel McLuhan szerint a hagyományos televízió ugyanúgy tömegközlési eszköz, mint a globális kiterjedésű kábeltelevízió, vagy a globális számítógép hálózat, mindegyik közönsége tömegközönségnek tekinthető abban az értelemben, hogy területileg szétszórta, s a nagyszámú használó egyidejűleg, ugyanazon médium által involválódik. Mit sem változtat ezen az a szerző által is felismert tény, hogy „a kábeltelevízió a tömeghasználat széttördelésére tervezetett”, hiszen a médium az üzenet, tehát a közlési eszköznek nem a tartalma, hanem a természete alakítja a kultúrát. Ez az oka annak, hogy a televízió természete minden egyes tévénézőre ugyanúgy hat, függetlenül attól, hogy mely csatornán mely műsort nézi. (E megközelítés azonban nem ad magyarázatot arra, hogy miért nem a területileg szétszórta közönséget szintén azonos időben involváló rádiót tekinti McLuhan az első tömegmédiumnak.)

Ezzel szemben Castells a McLuhan-galaxissal párhuzamosan a tömegközönségnek is búcsút mond, mert úgy véli, hogy mivel az új kommunikációs rendszer már nem azonosítható a homogén közönségnek korlátozott számú üzenetet közvetítő tömegmédiával, hiszen üzenetei specializáltak, sok különböző forrásból származnak. Ennek következtében közönsége sem szimultán és uniformizált üzeneteket vevő tömegközönség, hanem egy tudatosan szelektáló partner, aki azáltal, hogy önállóan választ magának üzeneteket, ideológiákat, értékeket, ízléseket és életstílusokat mentén elmélyíti szegmentáltságát, illetve fokozza a feladó és a vevő között kialakuló individuális kapcsolat erősségét, jelentőségét. Az új kommunikációs technológia rendszerének elsődleges kultúra alakító hatása tehát az, hogy egy, a tömegtársadalomból a szegmentált társadalom irányába mutató fejlődést generál. Miközben azonban a közönség szegmentálódik és diverzifikálódik, s minden egyes társadalmi csoport sajátos viszonyt alakít ki a megváltozott kommunikációs rendszerrel, addig a média egyre fokozottabban kommercializálódik és globális szinten egyre oligopolisztikusabbá válik. Mindezek alapján, a kommunikáció és a kultúra viszonyának az információs kor első szakaszában tapasztalható alakulásával kapcsolatban két következtetésre jut a szerző. Egyrészt úgy véli, hogy a fejlődés iránya – McLuhan jóslatával ellentétben – nem egy globális falu, hanem a szegmentált társadalmak kialakulása felé mutat. Másrészt arra a következtetésre jut, hogy az új rendszerben visszájára fordul az a mcLuhan-i tézis, amely szerint az emberiség történetének minden időszakában a médium az üzenet, hiszen az információs társadalomban már az

üzenet jellemzői alakítják a médium jellemzőit, tehát ma már az üzenet a médium, s az üzenet az üzenet.²⁴⁵

A média területén bekövetkező fordulat mindkét szerzőt egy új társadalom képeinek felvázolására inspirálja. McLuhan globális falujában egyfelől felélednek a törzsi szálak, hiszen az új kommunikációs technika egyidejűsége révén involválja használóját mindenki más életébe, érzékenyvé teszi mások problémái iránt, s ily módon a visszajára fordítja az individualista önérdeteket, megszünteti a privát célok hajszolását, túlsúlyra juttatja a csoporttudatot, méghozzá oly mértékben, hogy az emberi faj újratörzsiesül; másfelől azonban a televízióképernyő, illetve a komputerterminál keltette vonzalom következtében az automatizált otthon válik a társadalom középpontjává, amely jelenség az egyre introvertáltabb egyének társadalmi izolálódásának veszélyével fenyeget.

Castells elmélete szerint azonban a hálózati kommunikáció uralta szegmentált társadalom a „valós virtualitás” kultúrájában él majd, amely annyiban különbözik a minden korábbi médiakorszakra jellemző „virtuális valóság” kultúrájától, hogy benne a valóság teljes mértékben egy virtuális képi környezet foglyává válik, teljesen elmerül a látszateltetés, a szerepjátás világában, amelyben nemcsak arról van szó, hogy a képernyőn át kommunikáló tapasztalat látszólagos, hanem ahol kizárólag ezek a látszatok válnak tapasztalattá. Széles körű társadalmi és kulturális differenciálódás jellemzi ezt a felhasználók, a nézők, a hallgatók és az olvasók szegmentált csoportjaiból álló univerzumot, ahol egy olyan életstílus van kialakulóban, amelynek primer jellemzői az otthon-centrikusság és az individualitás. A gazdag országok magasan képzett, kulturált, jómódú polgárai privilegizált helyzetet élveznek az új médiarendszer világában, amelyet alapvetően kétféle populáció népesít be: azok, akik valóban élnek az interaktivitás lehetőségeivel (*interacting*), valamint azok, akik nem (*interacted*). Hogy ki melyik csoportba sorolódik be, azt Castells szerint mindenekelőtt az osztályhelyzet, a faj, a nem és az ország determinálja.²⁶

Globalizáció kontra szegmentálódás

Noha a jövő médiájáról és társadalmáról alkotott két megközelítés sok tekintetben hasonló, a közöttük tapasztalható különbség látszólag esszenciális: a közönség globalizációjának, illetve szegmentációjának hangsúlyozása. McLuhan olyan globalizációs tendenciák megvalósulását prognosztizálja, amelyek felé a technikai megújulás, a médiumok küzdelméből győzedelmesen kikerülő hűvös közlési eszközök vezérlik a közönséget. Ezzel ellentétben Castells egy, a társadalmi státust meghatározó kemény változók mentén szétteredező közönségek alkotta szegmentált társadalom képét vetíti elénk, amelynek kialakulását a média által közvetített üzenetek diverzifikálódására vezeti vissza. Ennek megfelelően – bár mindkét szerző úgy véli, hogy az új médiarendszer otthon-centrikussá teszi használóit, s az egyén társadalmi izolálódásának veszélyével fenyeget – Castells megközelítése szerint a folyamat az individualista érdekek és célok követését vonja maga után, a McLuhan-i gondolatmenetben viszont – a mások életébe való bevonódás következtében – pont az egyén-központúság szélsőséges, egészen a törzsi kötöttségek feléledéséig fokozódó feladását.

Castells írása a kanadai szerzőjénél árnyaltabb, alapvetően dichotóm szerkezetű társadalomképet sugall. Olyan világot, amelynek domináns kommunikációs rendszere a komputer közvetítette kommunikáció (CMC) és a kommercializálódott tömegmédia azonos kommunikációs rendszerbe integrálódásával kialakuló multimédia, s amelyet ugyan többféle –

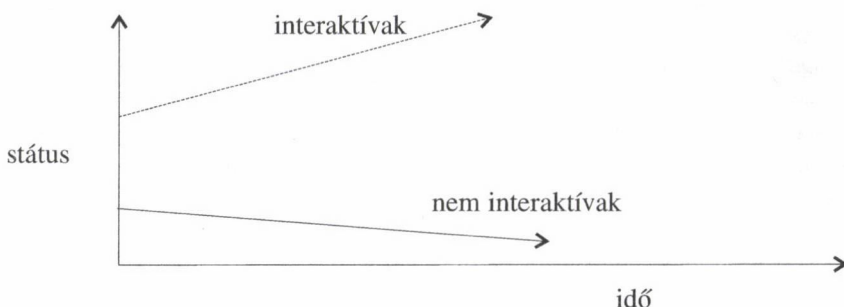
újságolvasó, rádióhallgató, televíziónéző, CMC-t használó stb. – „embertípus” népesít be, de amelyben a fő törésvonal mégiscsak az „interaktívak” és a „nem interaktívak”, azaz a komputer közvetítette hálózati kommunikációban aktívan résztvevők, illetve a multimédiarendszer többi, a közönségét üzleti okokból továbbra is a legkisebb közös nevező szintjén kiszolgálni kívánó elemének passzív használói között húzódik. S mivel az aktív-passzív dimenzióban elfoglalt helyzetet tulajdonképpen a társadalmi státus határozza meg, ebben a gondolatmenetben az „interaktív” – „nem interaktív” oppozíció a felsőbb és az alsóbb társadalmi rétegek kommunikációs terének egymástól való teljes elszakításával, valamint az elitkultúra és a tömegkultúra konfliktusának kiélezésével társul. Mindez két dolgot implicál.

Egyfelől úgy tűnik, hogy az adott gondolatmenetben a társadalmi-kulturális választóvonal különböző oldalain állók körében egymástól egyre inkább eltérő kommunikációs minták érvényesülése várható: a komputerhálózatot rendszeresen és interaktív módon használó elit – amelynek tagjai zömében már eddig is globális referenciakeretben éltek – megerősíti kozmopolitizmusát, és miközben – Castells állításának megfelelően – az eltérő érdeklődési körök mentén szegmentálódik, kommunikációs kapcsolatainak kiterjedését tekintve tulajdonképpen globalizálódik. Ugyanakkor a nem interaktív médiumok közönsége, amely csupán a műsorgyártók által „előrecsomagolt” kínálatból válogat, egy az érdeklődési körök mentén történő fragmentálódási folyamaton megy keresztül és individualizálódik. Mivel azonban az általa használt, kereskedelmivé vált média is globalizálódott, s egy óriási szórakoztató rendszerré vált, tulajdonképpen a kedvezőtlenebb státusúak érdeklődési körök mentén szegmentálódó csoportjai is részeseivé válnak az egész bolygóra kiterjedő összekapcsolódási folyamatnak.

Azonban a castellsi gondolatmenet fényében, annak logikai keretében maradva úgy vélem, hogy e két, az „interaktívak” és a „nem interaktívak” esetében egyaránt megfigyelhető tendencia, a szegmentálódás és a globalizálódás gyakorlati megvalósulása igencsak eltérő módon alakulhat a két csoport esetében. A komputer által közvetített hálózati kommunikáció részesei ugyanis – főként azért, hogy önállóan konstruálják meg üzeneteiket és önállóan válogatnak a mások által kibocsátott, szinte végtelen számú és témájú üzenet között – az érdeklődési köröknek és a személyes érdekeiknek megfelelően valóban egymástól nagyon különböző témák mentén fragmentálódva szerveződhetnek változatos beszélőközösségek-ké. Mivel tudatos egyéni döntések révén alakítják ki lokális és globális kommunikációs kapcsolataikat, e közönségszegmensek tagjai az idő előrehaladtával a társadalmi, gazdasági, kulturális stb. dimenzióban is egyre többet profitálhatnak hálózati interakcióikból, s ily módon folyamatosan lehetőségük nyílik általános státusuk javítására. Ezzel szemben a „nem interaktív” csoport körében végbemenő széttöredezési és összekapcsolódási tendenciák két alapvető okból sem hordozhatnak a státusjavításra alkalmas kapcsolatok kialakításához szükséges lehetőségeket: egyfelől a „nem interaktív” közönség médiahasználati szokásai miatt, másfelől pedig a kommunikációs rendszer ezen alrendszerében közvetített üzenetek természete miatt. A multimédiarendszer ominózus része ugyanis az üzleti világ egyre kevesebb kézben összpontosuló uralma alatt áll, amely tény azzal a következménnyel jár, hogy a közlési eszközök által kibocsátott üzenetek tartalma egyre inkább a nyers gazdasági érdekeknek megfelelően alakul. S mivel a biztos profit reményével tulajdonképpen csak az információ-visszaszerzés és elemzés pszichológiai erőfeszítését a közönségtől legkevésbé igénylő, a lehető legkiterjedtebb közönséget vonzó üzenetek közvetítése kecsegtet, a multimédia – Castells állításának megfelelően – a legtöbb ember számára csupán egy óriási szó-

rakoztató-rendszerként jelenik meg. Ez azonban azt is jelenti, hogy a „nem interaktív” csoportja körében megfigyelhető széttöredezés tulajdonképpen csak a globális szinten összekapcsolódó forrásokból biztosított „médiaszórakozás” egymástól eltérő, ám lényegileg nem különböző formáit gyakorló közönség látszat szegmentálódása. S mivel ez a közönség csupán kiválasztja és befogadja az üzeneteket, ám azok létrehozásában nem vesz részt, a globális kiterjedésű tartalmakhoz való hozzájárása csupán másodrangú jellemzője lehet, amelynek jelentősége eltörpül a szegmentálódási, individualizálódási folyamatok hatása mellett. Ennyiben ez a csoport valóban különbözik a tömegmédia rendszer közönségétől.

A fentiek alapján – no meg Castells azon vélekedését figyelembe véve, hogy a CMC, noha hosszú távon nem marad kimondottan elit jelenség, soha nem válik a kommunikáció általános médiumává és elterjedése soha nem közelíti meg a tömegmédia áthatóságát – úgy tűnik, hogy a szerző által jövőrejtett információs társadalom végső formájának kialakításában a szegmentációs és a globalizációs folyamatok egyaránt döntő szerepet játszanak. Ez a jövőbeli társadalom kijegecesedett alakjában – vagyis a CMC gyors diffúziójának lezárulásával – rendkívül konfliktusosnak és – az interaktív és nem interaktív kommunikációs terének totális szétválasztása miatt – egy olyan, bizonyos értelemben kasztrendszer jellegű képződménynek ígérkezik, amelynek két, sok szegmensből álló főcsoportja között minimális mennyiségűre redukálódnak a kommunikációs kapcsolatok. A castelli gondolatmenetben megjelenő, kifejtett információs társadalom alapstruktúrája – nagyon leegyszerűsítve – a következő hipotetikus modellel ábrázolható:

E dinamikus modell szerint a közönség fragmentációjának és ezzel egyidejűleg globális összekapcsolódásának ellentétes folyamatai egy olyan világméretű szakadék kialakulása és folyamatos mélyülése irányába hatnak, amely bolygónk egymással rendszeres kommunikációs kapcsolatban álló, „interaktív” és a szórakoztatómédia üzenetei közül ugyan önállóan válogató, ám ezeket passzív módon befogadó, „nem interaktív” közönsége között húzódik. A castelli jövőkép másik lényeges implikációja – amelyre a továbbiakban még visszatérek – egy olyan kommunikációs rendszer kialakulásának feltételezése, amelyből a teljes mértékben kereskedelmivé váló multimédia száműzi az objektív tájékoztatásra törekvő, közszolgálati feladatokat ellátó televíziókat és rádiókat.

Noha a Castells által előrejelített információs társadalom megvalósulása sokkal valószínűbbnek tűnik a másik szerző által anticipáltnál – már csak azért is, mert empirikus kutatási eredmények feldolgozásán és továbbgondolásán alapul – azért ez utóbbi – s ne felejtjük el: a hatvanas–hetvenes években konstruált – gondolatmenetben is felvetődik számos, nap-

jainkban is aktuális kérdés. Így például a globalizáció kontra individualizáció, illetve a televízió és általában a tömegmédia jövőjével kapcsolatos várakozások problémaköre. McLuhan, aki szintén elismeri, hogy az új, a televízió elterjedésével kialakuló médiarendszer rendszeres használata magában hordozza az egyén társadalmi izolálódásának veszélyét, paradox módon a közönség jövőbeli globalizálódása mellett foglal állást. Úgy vélem azonban, hogy a globális falu kialakulása melletti érvelést a McLuhan-i alkotásokra jellemző metaforikus megközelítésként értelmezve, s implikációit kibontva, nyilvánvalóvá válik, hogy az egyéni elszigetelődés nem feltétlenül mond ellent a világméretű „újratörzsiesülésnek”, s hogy ezen oppozícióval valójában a konkrét és a hálózati térben való lét diszharmonijára mutat rá a szerző. Ebben a gondolatmenetben ugyanis a hűvös média uralta időszaknak a televíziót leváltó szakaszában, a számítógép korában, a komputer monitorja előtt ülő egyének a konkrét térben fizikailag izolálódnak ugyan, ám szellemük a hálózati térben lebeg, annak egyidejűleg minden pontján jelen van, így az egyének közötti kommunikációs kapcsolatok – amelyek a társadalomszerveződés alapját jelentik – sűrűsödnek és – a kommunikáló felek konkrét tartózkodási helyének kiterjedését tekintve, azaz a tradicionális térfogalomra lefordítva – globálissá válnak. Mivel a társadalomkonstituáló kommunikáció tere teljes mértékben áthelyeződik egy globális számítógépes *network*-be, az adott logika szerint a társadalmi viszonyok egésze átstrukturálódik e hálózatra. S mert a „jéghideg”, interaktív komputer-médium esetében már nem csupán a kapott információk újrakonfigurálásának feladata hárul a közönségre – mint a televízió esetében –, hanem a saját gondolatainak, érzéseinek, cselekedeteinek információvá alakítása is, a felhasználó minden eddiginél fokozottabb kommunikációs részvételre kényszerül, amely a McLuhan-i gondolatmenetben szükségszerűen egy szoros kötelékeken alapuló, törzsi jellegű társadalom kialakulásához vezet, méghozzá globális méretekben. Mindez arra utal, hogy – a közkeletű vélekedéssel ellentétben – McLuhan nem a hagyományos térben, hanem a komputerhálózat absztrakt terében vélte megvalósulni világfaluját. (Erre utalnak egyebek mellett a szerző azon kijelentései is, amelyek szerint a televízió diffúziója még nem jelenti a globális falu kialakulását, csupán prelúdiuma annak az új médiarendszernek és világnak, amely a CMC elterjedésével jelenik majd meg.) Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a globális falu teóriája, valamint Castells információs társadalomról alkotott elmélete között az a leglényegesebb eltérés, hogy az előbbi, „a médium az üzenet” elvét szem előtt tartva, nem veszi számításba a közönség médiatartalmak mentén történő szegmentálódását, s ily módon hosszú távon az emberiség egészére vonatkoztatja azokat a kommunikációs kapcsolatokat, amelyek Castells megközelítésében csupán az „interaktív” csoporton belüli közönségszegmensek tagjai között zajló kommunikációt jellemzik.

A két elmélet közötti eltérés kapcsán felvetődik annak kérdése, hogy vajon elképzelhető-e egy olyan kommunikációs rendszer kialakulása, amelyben domináns médiummá, teljesen áthatóvá válik a Computerhálózat. Mint azt Castells és McLuhan az új technika diffúziójának korlátait látva egyaránt hangsúlyozza: rövid távon biztosan nem. Míg azonban az előbbi szerző úgy véli, hogy a számítógépes hálózat sohasem lesz a kommunikáció általános eszköze – hiszen a társadalom alsóbb rétegei nem lépnek túl a multimédia teljesen kereskedelmivé váló, szórakoztatórendszerként működő részének használatán –, addig McLuhan szerint kellően hosszú távon mindenképpen uralkodóvá válik, hiszen az új kommunikációs technika megjelenése elkerülhetetlenül leváltja, a korábbiától eltérő, annál sokkal perifériusabb szerepbe helyezi a régit. Noha pillanatnyilag az utóbbi elképzelés kétségesnek tűnik, bizonyos feltételek teljesülése mellett akár valóra is válhat. Ennek bekövetke-

zéséhez azonban a fejletlen országok, illetve a fejlett országok alacsonyabb státusú lakói által ma még elérhetetlennek tűnő gazdasági és kulturális kritériumok megvalósulásán túl engedhetetlen a CMC közvetítette üzenetek transzferálásával kapcsolatos technikai problémák kiküszöbölése is. Napjaink legfőbb gondja az információvédelem megoldatlansága, amelynek elhárítása érdekében jelentős monetáris és humán erőforrásokat mozgósítanak a hálózati kommunikációs üzletágban érdekelt szolgáltatók. Még az előzőnél is kiküszöbölhetetlenebbnek tűnik azonban a használok anonimitásából eredő probléma: a forrás autenticusságának, s ezáltal az üzenet hitelességének kontrollálhatatlansága. Úgy vélem, hogy amíg a fenti problémák megoldásával kapcsolatos kívánalmak nem teljesülnek, addig semmiképpen sem kérdőjelezhető meg napjaink hosszabb múltú médiumainak létjogosultsága. Mert – bár a World Wide Web könyvtárai lehetőséget nyújtanak bizonyos tényyszerű adatok ellenőrzésére – az úgynevezett „fontos eseményekről” adott tájékoztatás megbízhatóságát az emberek kisebb hányada számára csupán a közvetlen tájékozódás garantálja. Ennek pedig – természetesen a konkrét jelenlétén túl – az olyan közszolgálati funkciókat ellátó televíziók léte lehet a letéteményese, mint a különböző közéleti események közvetítésére specializálódott amerikai C-SPAN, amelynek hatása – Angelusz Róbert és Tardos Róbert tanulmánya szerint – azon alapul, hogy „új környezetet jelent a kommunikátori tevékenység számára”, hiszen „ha kevesen nézik is, közvetítései révén bárki összehasonlíthatja az eseményekről szóló beszámolókat magukkal az eseményekkel”²⁷. Ezért úgy vélem, hogy – Castells jóslatával ellentétben – a társadalomnak a médiarendszer alakulására leginkább nyomást gyakorolni képes része, a C-SPAN típusú csatornák potenciális közönsége a saját érdekei ellen cselekedne, amennyiben a multimédiából teljes mértékben eliminálná a közszolgálati feladatokat ellátó közlési eszközöket.

JEGYZETEK

¹ The Culture of Real Virtuality: The Integration of Electronic Communication, the End of the Mass Audience, and the Rise of Interactive Networks. In Castells (1996).

² From the Gutenberg galaxy to the McLuhan galaxy: the rise of mass media culture. In Castells (1996).

³ Medium Is the Message. In McLuhan (1964).

⁴ McLuhan úgy véli, hogy a médiumok nem csupán termékei az embernek, hanem bizonyos értelemben azonosak is vele: testének kiterjesztései – abban az értelemben, ahogyan például a kerék a láb, vagy a ruha a bőr meghosszabbítása. A szerző érvelése szerint a túlélés érdekében, a fizikai és a társadalmi környezetből ránk zúduló ingertömeggel szembeni „lökhárító” szerepének betöltésére szánva terjesztjük ki szerveinket a térben. Lásd bővebben The Gadget Lover: Narcissus as Narcosis. In McLuhan (1964).

⁵ Media Hot and Cold. In McLuhan, (1964).

⁶ Nemcsak az *Understanding Media* (1964) alapját képezi ez az elméleti keret, hanem – változatlan formában – a *The Medium is the Massage* (1967), a *War and Peace in the Global Village* (1968) és a *Culture is Our Business* (1970) című művekét is.

⁷ Ez a felújított hatásmodell-változat már csak McLuhan B. R. Powers által összeállított posztumusz könyvében szerepel: *East Meets West in the Hemispheres*. In McLuhan (1989).

⁸ Részletesebben lásd például *Television: The Timid Giant*. In McLuhan (1964).

⁹ In Castells (1996: 328).

¹⁰ In McLuhan (1989: xiii)

¹¹ In McLuhan (1989: 27)

¹² In Castells, M. (1996: 331)

¹³ In Castells, M. (1996: 337)

¹⁴ In Castells, M. (1996: 335–337)

¹⁵ Lásd bővebben: A Glossary of Tetrads. In McLuhan (1989).

¹⁶ Részletesebben lásd: The Mythical War of the Senses. In Finkelstein (1968).

¹⁷ Curtis (1978).

¹⁸ A közlési eszközök nyelvtana. In Halász (1985: 229).

¹⁹ Lásd bővebben: The Medium and the Deceptive Message, valamint Art Extensions vs. Media Amputations of Man. In Finkelstein (1968).

²⁰ In Halász (1985: 272–273).

²¹ The New Media and the Diversification of Mass Audience. In Castells (1996).

²² Television: The Timid Giant. In McLuhan (1964).

²³ A Gutenberg-korszak egyik gépi technológiát képviselő, forró médiuma, a mozi, korántsem involválja a nézőt a televízióhoz hasonló mértékben. A mozifilm nézője ugyanis másodpercenként sok millió pontot lát a vetítővászonon, s ezt a hatalmas mennyiséget nem képes olyan drasztikusan néhány tucat éles ponttá redukálni, mint azt a tévé esetében teszi. Tehát ha látni akarja a mozifilmet, akkor annak minden egyes kockáját „előre csomagolt” formában kell elfogadnia. Ezért a mozi közönsége passzív résztvevő, aki nem láthatja olyan élesen a sok millió pontocskából felépülő képet, mint a tévéképernyőn megjelenő alakzatokat.

²⁴ The Global Effects of Video-Related Technologies: Global Robotism. In McLuhan (1989).

²⁵ The New Media and the Diversification of Mass Audience. In Castells (1996).

²⁶ The Grand Fusion: Multimedia as Symbolic Environment. In Castells (1996).

²⁷ In Angelus–Tardos (1995: 12).

IRODALOM

Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1995) Demokratikus kommunikáció és közszolgáltatóság. Az állami médiától a „C-SPAN”-ig. In Terestyéni Tamás (szerk.) *Közszolgáltatóság a médiában*. Osiris – MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1995.

Castells, Manuel (1996) *The Rise of Network Society*. Blackwell Publishers Inc., Cambridge.

Curtis, James, M. (1978) *Culture as Polyphony. An Essay on the Nature of Paradigms*. University of Missouri Press, Columbia–London.

Finkelstein, Sidney (1968) *Sense and Nonsense of McLuhan*. International Publishers, New York.

Halász László (1985) *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Gondolat Kiadó, Budapest.

McLuhan, Marshall (1964) *Understanding Media: The Extensions of Man*. Routledge & Kegan Paul, London.

McLuhan, Marshall – Bruce Powers (1989) *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Oxford University Press, New York–Oxford.

A NYELV MEGMENTŐI VAGY ÁRULÓI?

Győrffy Miklós beszélgetése Kontra Miklós nyelvészszel a Gondolat–Jel című rádióműsorban (Kossuth Rádió, 1999. január 10.)

Műsorvezető (Bölcs István): Legrégibb írott nyelvemlék-töredékünk-ből, a *Tihanyi Alapítólevél*-ből következik-e az, hogy ma szebben vagy csúnyábban beszélünk, mint eleink? Vagy csak annyi, amennyit a nyelvészet jelez, hogy tudniillik a finnugor végvokálisok, tehát a szó végi magánhangzók lekoptak, és a mai ragok akkortájt még névutóként működtek. Vajon szebb szó-e a *Halotti beszéd*-beli *isa*, mint a mai *bizony*? Jobb-e a *vogymuk*, mint a *vagyunk*? Kopik a nyelv, porlik, romlik, avagy egyszerűen csak változik? Régi vitája ez íróknak, nyelvművelőknek, ortológusoknak és neológusoknak, amint a nyelvújítás táján nevezték a két tábor híveit.

Most egy sajátos területen lángolt fel a vita. Milyen is a határon túli magyarság nyelvhasználata? Archaikusan szép, mint Székelyföldön? Keverten kusza, mint némely kisebbségi területeken a magyar ige román, szerb, ukrán vagy szlovák főnévvel, határozóval házasítva? Tartja-e, tudja-e tartani a szükségből kétnyelvű magyar a hazai köznyelv normáit? És ha nem, akkor lemondhatunk-e róla, vagy maga a nyelvváltozás lesz majd a norma? *Nyelvmentés vagy nyelvárulás* címmel jelent meg egy tanulmányválogatás (Budapest, Osiris Kiadó, 1998) a határon túli magyarok nyelvhasználatáról. A vitaírások kötetbe szerkesztőjével, Kontra Miklós nyelvészszel Győrffy Miklós készített interjút. (A könyv másik szerkesztője Saly Noémi volt.)

Győrffy Miklós: A magamfajta laikus eléggé bizonytalan abban, hogy miféle vita folyik itt. Érzi, látja, hogy tudományos vitáról van szó, de azt is sejti, hogy valamiféle presztízstorzsalkodás is fellelhető különféle felfogású nyelvészek között.

Kontra Miklós: Mind a kettő. Ami a tudományt illeti, az a helyzet, hogy körülbelül tíz évvel ezelőttig a kisebbségi magyarokról alig tudtunk valamit. Fontos dolgokat nem tudtunk róluk, nem lehetett őket kutatni. Mostanában egyre többet tudunk, vannak jó kutatások is.

Gy. M.: Helyiek kutatnak?

K. M.: Helyiek is, magyarországiakkal együttműködve. Ezek a kutatások egy csomó olyan dolgot hoztak felszínre, amelyekkel – nyelvészeknek és nem nyelvészeknek egyaránt – meg kell barátkoznunk, és meg kell küzdenünk. Például egyszerűen azzal a ténnyel, hogy a kétnyelvű magyar másmilyen ember ugyan, mint az egy nyelvű, de egyáltalán nem bontott gondolkodású, mint ahogy az a *Nyelvművelő kézikönyv*-ben olvasható, amit egyébként nem akármilyen intézmény adott ki, hanem az Akadémiai Kiadó.

Gy. M.: Miért nevezik a kétnyelvű magyart bomlott gondolkodásúnak? Ez már eleve annyira sértő, hogy nem is tudom, vajon a tudomány embere számára megengedhető-e?

K. M.: Ez furcsa dolog, szerintem azért került annak idején a *Nyelvművelő kézikönyvbe*, mert akkoriban a kétnyelvűséghez Magyarországon nemigen értettek maguk a nyelvészek se, és nem gondolták végig rendesen, hogy mit jelent egy ilyen kitétel. Később aztán persze, amikor hirtelen rengeteg kétnyelvű lett körülöttünk, akiről tudomást kellett vennünk, ez a „bomlott gondolkodású”-kitétel nagyon élesen átfordítható lett abba a kérdésbe, hogy akkor most az Erdélyben élő magyart bomlott gondolkodásúnak kell tartanunk? Természetesen nem erről van szó! A kétnyelvű ember nem deviáns, hanem másmilyen mint az egynyelvű. Mondok egy analógiát. Ha veszünk egy sprintert és egy magasugrót, akkor nem biztos, hogy ezek összehasonlíthatók egy gátfutóval. A sprinter egy számban, a gyorsfutásban nagyon jó. A magasugró is nagyon jó a saját számában. A gátfutó ritka kivételtől eltekintve sokkal lassúbb, mint a sprinter, és sokkal alacsonyabbat ugrik mint, a magasugró. De nem lehet azt mondani, hogy a gátfutó rosszabb atléta, hanem csak azt, hogy másmilyen atléta, mint a sprinter vagy a magasugró. Így van ez a kétnyelvű magyarral is, aki máshogy beszél magyarul, máshogy éli életét, és hogyha ezt az egynyelvűeknek fölállított mércével mérjük, akkor abból szerencsétlen esetben odáig is el lehet jutni, hogy a kétnyelvű bomlott gondolkodású, vagy legalábbis, hogy rosszul beszél – vagy már elfelejtett – magyarul, ami egyoldalúan egynyelvű vagy – ha úgy tetszik – Magyarország-centrikus nézőpont.

Gy. M.: Hogyan lehetséges, hogy a határokon túli kétnyelvű magyarok problémája kapcsán, amely közismerten számos történelmi és ideológiai elemmel is terhelt, a tudósok arra vetemednek, hogy „nyelvmentő”-ről vagy éppen ellenkezőleg „nyelváruló”-ról beszéljenek?

K. M.: Ez bizony tényleg gyakran megtörténik. A „nyelvmentő” versus „nyelváruló” minősítés annak tudható be, hogy egyesek nagyon gyorsan hajlamosak arra, hogy egy bizonyos nyelvészeti álláspontot átfordítsanak politikai, nemzeti, erkölcsi álláspontba. És ebből következhetnek a nagyon durva „nyelvmentés/nyelvárulás” polarizációk, ahelyett, hogy a valós nyelvészeti kérdéseket vizsgálnánk meg a szükséges tudományos objektivitással, és hidegfejű módon. A *Nyelvmentés vagy nyelvárulás* című kötetben igen sok jó nyelvészeti elemzés található, de sokszor látni azt is, hogy amikor valakinek elfogytak a nyelvészeti érvei, akkor hirtelen átcsap erkölcsi vagy hazafias vagy politikai tónusba, és akkor már egész másról van szó.

Gy. M.: Lehetséges azt mondani, hogy itt latensen vagy talán teljesen nyilvánvalóan az úgynevezett nyelvművelő szemlélet csap össze egy korszerűbb, szociolingvisztikai módszereket fölhasználó nyelvészeti kutatói módszerrel?

K. M.: Ezt is lehet mondani, de nem biztos, hogy csak erről van szó, hiszen azok között is, akiket nyelvművelőknek tart a közönség, vagy akik magukat is nyelvművelőnek tartják, vannak olyanok, akik korszerű álláspontot vallanak. Azt biztosan lehet mondani, hogy a hagyományos egynyelvű magyar nyelvművelő szemlélet kerül itt ellentétbe azzal a nyelvpolitikai, nyelvészeti, de akár a nyelvművelő szemlélettel is, amely a kétnyelvű embert normális kétnyelvű embernek tartja, aki – szemben egy közismert tévhittel – nem fölösleges idegen szavakkal beszél ott, ahol jó magyar szavak is vannak. A tévhitet a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* című kötet egyik szerzője azzal cáfolja, hogy tessék belegondolni: a hetedik század előtt nem valószínű, hogy a magyaroknak ne lett volna térde, bokája, gyomra, esze. Biztos volt nekik, és biztos volt rá szavuk is, mégis ezeket a szavakat átvettük a törökből, és a mai napig is *térdünk, bokánk, gyomrunk és eszünk* van. Ennyit tehát arról a babonáról, hogy fölösleges idegen szavakat vettünk át a jó magyar szavak helyett.

Gy. M.: Lehetséges-e az, hogy ha a dolgok így mennek tovább, akkor több magyar nyelv is lesz? Lesz egy magyarországi magyar nyelv, lesz egy felvidéki, lesz egy erdélyi, lesz egy délvidéki, egy ukrainai, és baj-e ez egyáltalán? És vajon tényleg több nyelv lesz-e ez a sokféle magyar?

K. M.: A pillanatnyi helyzet biztosan az, hogy a körülöttünk levő magyarok és a magyarországi magyarok igen jól megértik egymást. Nem tökéletesen, de igen jól megértik egymást. Hogy ez 50–100 év múlva ugyanígy lesz-e, arra vonatkozóan legfőljebb jóslatokba lehet bocsátkozni. A jóslatok akkor megalapozottak, ha empirikus vizsgálatokkal kellően alátámasztott gondolatmenetek eredményeként születnek. Ha viszont valaki csak azon sírkozik, hogy – mondjuk – a Felvidéken sok nem magyar szót használnak az ottani magyarok, és ebből arra következtet, hogy elpusztul a felvidéki magyarság, akkor tudományosan értékelhetetlen, emocionális kijelentéssel állunk szemben.

Gy. M.: Lehetséges-e, hogy olyan fordulatot vesznek a dolgok, hogy végül is valamiféle nyelvrendőrség megköveteli majd a kötelező állami nyelvváltozatot, a határokon belül és túl is? Ugyanis vannak bizonyos nyelvhasználati szokások – például a *-ba*, *-be* és a *-ban*, *-ben* felcserélt alkalmazása vagy a tárgyas és az alanyi ragozás keverése –, amelyeket ugyan helytelennek tartunk, de amelyek mégis kezdenek meghonosodni. Tényleg nem nyelvromlás lesz ebből, hogyha valamiféle rendőrség nem parancsol megálljt?

K. M.: Nem kétséges, hogy gyakran felmerül a kérdés, vajon romlik-e a nyelv, vagy változik. Azonban a szociolingviszták többnyire egyetértenek abban, hogy a romlás tudományosan értelmezhetetlen és fölösleges kategória, a változás viszont értelmezhető. Az pedig, hogy nyelvrendőrség vagy nyelvtörvény állítsa meg azokat a folyamatokat, amelyeket kedvezőtlennek tartanak nagyon sokan, köztük én is, nem tudományos, hanem politikai kérdés. Itt arról van szó, hogy az ügyben mit csinálnak a politikusok, egyáltalán hallgatnak-e a nyelvészekre? Van egy közelmúltbeli példa. Az előző kormány megkérdezte a Magyar Tudományos Akadémiát, miképpen foglaljon állást arról, hogy szükség van-e nyelvtörvényre. És az Akadémia Elnöksége azt válaszolta, hogy nyelvtörvényre nincs szükség, hanem nyelvújítási, nyelvőrzési cselekvési programra van szükség. Ezzel szerintem a legtöbb nyelvész egyetért, és valószínűleg a nyelv művelők zöme is. De nem biztos, hogy a laikus ember nem úgy gondolja, hogy az lenne a jó, ha a hatóságok megmondanák, hogy így szabad beszélni, így pedig nem szabad. Az a baj, hogy a laikus ember nem hiszi el a nyelvésznek, hogy törvénnyel, kényszerrel a nyelvhasználatot nem lehet érdemben befolyásolni, a kényszer mindig taszít. Csakis meggyőzéssel és a dolgoknak az attraktívá tételével lehet a magyar nyelvhasználatot jobb irányba vinni.

Kende Anna–Kosztandinidisz Diana–Szilassy Eszter

ASSZIMILÁCIÓ ÉS KISEBBSÉGI IDENTITÁS

Előző tanulmányunkban¹ az elmúlt másfél évben készült empirikus vizsgálatnak a kisebbségek és a média kapcsolatára vonatkozó eredményeit ismertettük. Ennek a speciális témának tárgyalásakor számos utalást tettünk néhány olyan átfogó tényezőre, amely alapvetően meghatározza, mit jelent ma Magyarországon nemzetiségi és etnikai kisebbségekhez tartozni. E tényezők az asszimiláció, az identitás, a nemzetiségi kultúra és a nemzetiségi nyelv fogalmai köré szerveződnek, amelyeket ebben a tanulmányunkban szeretnénk bemutatni.

Kutatásunk² az asszimilációhoz és nemzetiségi identitáshoz kapcsolódó kérdéseken keresztül igyekezett közelebb jutni a Magyarországon regisztrált 13 etnikai és nemzeti kisebbség³ egymástól eltérő vagy éppen azonos természetű vonásainak feltárásához és kategorizálásához. A mélyinterjú technikával készült vizsgálat a kisebbségek véleményformáló személyiségeinek körében készült, akikhez elsősorban a kulturális élet, a politikai érdekvépviselet, a civil szervezetek domináns alakjait és a média munkatársait soroltuk. Összesen 97 személyt kerestünk fel. A témakörök tárgyalását interjúrészekkel szemléltetjük, az egyes idézetek után megjelölve a megkérdezett személy nemzetiségét és tevékenységi területét.

ASSZIMILÁCIÓ ÉS IDENTITÁS

A kisebbségek asszimilációja és ezzel párhuzamosan a kultúra és a nyelv elvesztésének jelensége, illetve a fenntartásukra irányuló törekvések a kisebbségi lét és a nemzetiségi tudat legjobb kifejezői, de egyúttal a kisebbség-szociológia legnehezebben értelmezhető és kezelhető fogalmi közé tartoznak⁴. Kutatásunk kiemelt figyelmet szentelt az asszimilációval kapcsolatos jelenségek értelmezésének, hiszen a hazai kisebbségek szinte valamennyien komoly, legtöbbször szélmalomharcnak tűnő csatát vívnak az egyre gyorsuló asszimilációval és következményeivel.

A magyarországi kisebbségi csoportok és a csoportok elit tagjainak nemzetiségi-etnikai identitástudata rendkívül nehezen megfogható jelenség, hiszen különféle társadalmi-történeti okok következtében ez az identitástudat inkább rejtetté mintsem nyílttá vált⁵. A

Magyarországon élő kisebbségek etnikai-nemzetiségi identitásának egyik legfontosabb táptalaja a nemzetiségi nyelv és a nemzetiségi kultúra, amely a hazai nemzetiségeknél leginkább a nyelvhasználat háttérbe szorulásával és a népi hagyományok csoportformáló erejének gyengülésével írható le. Egyértelműen kirajzolódott az interjúkból, hogy – a romák kivételével, akiknél az asszimiláció kérdéskörénél nagyobb prioritást nyer a szociális és integrációs problémák megoldásának kérdése – a hazai nemzetiségek mindegyikének, a meglévő különbségek ellenére, egyre előrehaladottabb asszimilációval kell szembenéznie. Az asszimiláció tehát minden nemzetiségi csoport fő ellensége, még akkor is, ha súlyosságának és jelentőségének megítélésében, valamint az asszimilációs folyamat előrehaladottságának és visszafordíthatóságának tekintetében igencsak megoszlanak a vélemények.

Természetes asszimiláció/erőszakos asszimiláció

A nemzetiségi nyelv elvesztésének és a többség kultúrája, szokásrendszere, életmódja átvételének végtelenül sok oka és összetevője lehetséges. Interjúalanyaink megkülönböztették a természetes asszimilációt az erőszakos eszközökkel kikényszerített asszimilációtól. Természetes asszimiláció jön létre eltérő kultúrák együttélése során, ilyenkor bizonyos idő elteltével, a kultúrák keveredésével, illetve a domináns kultúra és nyelv előtérbe kerülésével a kisebbség fokozatosan elveszti azokat a jegyeket, amelyek elkülönítik a többségi társadalomtól. A természetes asszimilációnak a legjobb példái a vegyes házasságok, amelyekben a gyerekek rendszerint a többségi társadalomban domináns nyelvet illetve kultúrát viszik tovább. Az asszimilációnak ezt a formáját majdnem minden megkérdezett elfogadható, de sajnálatos jelenségnek ítélte meg, amely ellen nem lehet és nem is érdemes küzdeni. Figyelmet érdemel, hogy az asszimilációnak ezt a formáját főleg a kisebb létszámú nemzetiségek emelték ki, tehát a lengyel, görög, bolgár, szlovén, ruszin, ukrán és az örmény kisebbségek tagjai.

Az embereknek végül is ha itt élnek Magyarországon, akkor asszimilálódniuk kell. (...) ez nem jelenti azt, hogy az asszimiláció számunkra egy tragikus dolog. Tragédiáról abban az esetben beszélhetnénk, ha ezek az emberek a magyarokkal nem tudnának együtt élni. (lengyel – civil szféra)

Mivel ilyen szórvány kisebbség vagyunk, ez ellen sokat tenni nem lehet, tehát természetes asszimiláció van. (szerb – oktatás)

A nagyobb létszámú nemzetiségeknél szintén rábukkanunk egy-két olyan véleményre, amely szerint az asszimiláció természetes folyamat eredménye. Például:

Az asszimiláció természetes folyamat. Pozsony valamikor német volt, ma zömében szlovák. Sopron valamikor német volt, és valamennyire magyar, most zömében magyar és kevésbé német. Kismarton valamikor magyar volt, ma német és kevésbé magyar. Az asszimiláció mindig kétirányú, gazdagítjuk egymást. Ha a mai magyarságot nézed, abban a sváb eredetű dolog, a német eredetű dolog, a szlovák eredetű dolog, a román eredetű dolog mindig fölfedezhető. Ez egy közös munkának az eredménye... (német – érdekképviselő, média)

Az asszimiláció természetes folyamat... Annál is inkább, mert a nagy számok törvénye és logikája is azt mondja, hogy a kisebbség, most nemcsak a nemzeti kisebbségekre gondolok, a kisebbség többnyire alkalmazkodik a többséghez, előbb-utóbb. A probléma ott van, hogy az asszimiláció fokozatai milyenek (...) (román – média)

Erőszakos asszimilációnak minősül minden olyan törekvés, amely a kisebbség kultúrájának, nyelvének elsorvasztását tűzi ki célul, és arra törekszik, hogy a kisebbség nyelvében, kultúrájában az uralmon lévő többséghez legyen hasonlatos. Magyarország történelme során számos esetét fedezhetjük fel az erőszakos asszimilációnak, amely szinte minden történelmi gyökerekkel rendelkező hazai nemzetiséget érintett. A hazai cigányságot például a hagyományos mesterségeknek és a lakóhelynek az elhagyására, a nehéziparba áramlásra kényszerítette a szocializmus ideológiája; vagy említhetnénk a szlovákságot, amelynek jelentős részét a második világháborút követő lakosságcsere keretein belül Szlovákiába költöztették határ menti magyarlakta településekre, magyarországi tiszta szlovák falvakba pedig korábban Szlovákia területén élő, magyar családokat telepítettek.

Tótkomlósról, ami az egyik legoptimálisabban fejlődő, teljesen zárt, tiszta evangélikus szlovák település volt, a lakosságcsere folyamán több mint négyezren mentek át Szlovákiába, letelepítve őket szlovákiai magyar falvakba. Tiszta magyar falvakkból meg kiűzték a katolikus magyarokat, 73–75 ezret, és betették őket tiszta szlovák falvakba, el lehet képzelni ez milyen komoly konfliktusokat okozhatott. (szlovák – érdekképviselő, tudomány)

A háborút követően a hazai németeket háborús bűnösöknek nyilvánították, családok ezreit telepítették ki, így érthető módon a Magyarország területén maradt németiség nagy százaléka hamar átváltott a magyar nyelv használatára.

Voltaképpen a háború után ezt a kisebbséget derékba törték. Máról holnapra az iskolákban megszüntették a német nyelvi oktatást, a templomban megszüntették a német nyelvű prédikációt, az utcán nem volt ajánlatos németül beszélni... Miután tiltva volt a német nyelv használata, ezért a magyarországi németiség nagyon hamar, és túl könnyen talán átváltott a magyarra. (német – érdekképviselő)

Az 1961-ben kiadott határozat, amelynek alapján a hazai nemzetiségi tantervű iskolákat kétnyelvűvé alakították át, a 60-as évek iskolakörzetesítése, valamint a téteszesítés, mind különböző okokból, de egyaránt nagymértékben hozzájárult a nemzetiségek öntudatának, nyelvének elvesztéséhez.

Az asszimiláció nagyon meggyorsult, amikor bevezették a téeszeket, mert a magyarországi horvátok többsége paraszt, földművelő volt. A téeszekben együtt közösen művelték a földet a magyarokkal, és ott a kommunikáció magyarul folyt. Bevezették a körzetesítést is, mivel horvátjaink apró községekben laktak, így egy nagyobb magyar községhez körzetesítették őket, és akkor a gyerekeket odavitték busszal a magyar iskolába. (horvát – érdekképviselő, oktatás)

Az elmúlt 40–50 év olyan károkat okozott, hogy ha ezt így elmondja az ember egy magyarnak, az föl sem tudja fogni, hogy miről beszélek. Elmegyek Mogyoróskára és azt mondják nekem, hogy persze, hogy ruszinok vagyunk. Mondom, hát mondjatok már valamit ruszinul. Jaj, hát pont 3 hónapja halt meg az utolsó, aki beszélt ruszinul. (ruszin – érdekképviselő, média)

Az elmúlt évtizedek szocialista ideológiáinak és torz nemzetiségi politikájának köszönhetően, továbbá a modernizáció, az urbanizáció hatása és a nemzetiségi oktatási rendszer változásai miatt kisebbségek tagjai generációról-generációra egyre jobban távolodnak a nemzetiségekre jellemző életmódtól, szokásoktól, kultúrától, sokszor elutasítva a nagyszülők néphagyományait és a nyelvjárást⁶.

A romák kivételével, a válaszdók 90 százaléka arról panaszkodott, hogy nemzetiségének asszimilációja már előrehaladott állapotban van, de közös erőfeszítéssel és kemény munkával a kedvezőtlen folyamat talán valamilyen mértékben lassítható.

Az asszimiláció megállítása nehéz volna. Nyilván próbáljuk ezt a folyamatot mind inkább lassítani, de mi is mindennaposan ki vagyunk téve a kultúrát és társadalmat érintő ideológiáknak. Most nagyon divatos ez az európai szlogen, ami nem tudom mennyire előnyös a románság megmaradása szempontjából. (román – egyház)

Az asszimilációt csak késleltetni lehet, de megszüntetni nem, ezt tudomásul kell venni egyszer és mindenkorra. Vannak próbálkozások, de ezzel csak időt húzunk. (görög – érdekképviselet)

Vélemények az asszimilációról

Az asszimiláció drámaiságának megítélése alapvetően két táborra osztja a nemzetiségeket: az egyik csoportba azokat a kisebbségeket soroltuk, amelyek annak ellenére, hogy erőteljes asszimiláción estek át, viszonylag elégedettek helyzetükkel, a mindenkori többség nyelvének és kultúrájának felvételét az együttélés természetes velejárójának tekintik. Egyértelműen ebbe a kategóriába sorolhatók a kisebb létszámú csoportok közül a hazai örmények, lengyelek és ukránok.

Évezredes, évtizedes barátság köti egymáshoz a lengyeleket és a magyarokat. Tehát ha én, mint lengyel itt vagyok Magyarországon, nem érzem azt, hogy külföldön vagyok. Ezzel szerintem mindenki így van. Végül is itt magyar családok élnek, tehát természetes, hogy asszimilálódni kell. (lengyel – civil szféra)

Én tudom, hogy a gyerekeim számára Erdély már nem fog annyit jelenteni, mint nekem. És ezzel számolni kell, ezzel szembe kell nézni. Ha ezzel nem számolunk, akkor magunknak okozunk szenvedést, és a gyerekeinket terrorizáljuk. (örmény – művészet)

A kisebb létszámú vagy fiatal múlttal rendelkező kisebbségek nemcsak az asszimilációt fogadják el, mint szükségszerű jelenséget de általában elégedettebben nyilatkoznak helyzetükről, és lehetőségeiket pozitívabban értékelik. Alapvetően ilyen optimizmusról adnak számot a bolgárok, a görögök, a ruszinok, a szerbek és a szlovénok.

Ha a jelenlegi lehetőségek megmaradnak, akkor én azt hiszem, hogy a bolgár közösségnek jó esélye van arra, hogy még további száz évig itt szilárdan megmaradjon. Hiába egy kis létszámú közösségről van szó, azt hiszem, hogy nincsenek olyan feltételek, amelyek előidéznék a megszűnését, a folyamatos leépülését, vagy asszimilálódását. (bolgár – média)

Én bízom benne, hogyha háromszáz évig megmaradtunk, pedig voltak itt ugye kuruc mozgalmak, amik igencsak nehéz idők voltak a szerbek számára, a negyvennyolcas forradalomban is nagyon furcsa helyzet volt, utána is voltak olyan időszakok, amikor nem volt egyszerű a megmaradás (...) én bízom benne, hogy a megmaradásunk nem kétséges. (szerb – oktatás)

A másik kategóriába soroltuk azokat a nemzetiségeket, amelyeknél a megkérdezettek többsége az asszimilációt katasztrófaként és a közösség fogyását esetleg néphalálként éli meg. Ide tartoznak az erős gyökerekkel rendelkező és nagyobb létszámú kisebbségek, amelyek rendszerint elégedetlenebbek a társadalomban elfoglalt helyükkel és a mindenkori rendszert hibáztatják kisebbségi létük háttérbe szorulásáért. Ezek a nemzetiségek az asszimiláció közeli beteljesülésétől tartanak, a megsemmisülés veszélyét tragikusabban fogják fel, úgy érzik, hogy egy nagy múlttal rendelkező kisebbség kultúrájának és nyelvének eltűnése óriási veszteséget jelent a nemzetiségnek és a magyar társadalomnak egyaránt. Ezt a jelenséget fedeztük fel a németek, szlovákok, horvátok és románok körében.

Én mély megrendüléssel és pesszimizmussal fogadom az asszimilációnak ezt az ütemét, és el vagyok ettől keseredve. A magyarországi szlovákságnak tulajdonképpen itt nincs jövője, csak szép és gazdag múltja. (szlovák – média)

Ez a világ folyama, hogy kisebbségek föloldódnak. Ezt késleltetni lehet, főleg rövid távon, mert 10–15 év viszonylag rövid táv, én úgy gondolom, de nagyon hosszú távon az Ungarndeutsche el fog tűnni. (német – oktatás)

Olyan nagymértékű az identitástudat hiánya, hogy ez már megsemmisüléssel fenyeget. (...) Az asszimilációs folyamat végén járunk. A leginkább asszimilálódott réteg az, amelyik ott maradt a kistelepüléseken, megszűntek az intézményrendszereik, nincsen egyházuk, nincsen papjuk, és gyakorlatilag eltávolodtak, vagyis megmaradtak a régi szokásaik, még emlékeznek rá, de a gyerekeik már nem, mert a gyerek már inkább a diszkóba jár. (horvát – érdekképviselő)

A roma kisebbség képviselői, más okokból, de szintén igen negatívan és pesszimistán értékelik csoportjuk jelenlegi helyzetét. A vélemények különbözősége ellenére a 21 megkérdezett egyhangúan a cigányságnak a többségi társadalommal szembeni behozhatatlan hátrányáról számol be, fontos eltérés azonban más nemzetiségekkel összehasonlítva, hogy értelmezésükben a cigányság problémái nem elsősorban az asszimiláció veszélye, a kultúra elvesztésének kérdése körül mozognak. A romák sokkal inkább az integráció sikertelenségét helyezik előtérbe, amikor jelenlegi körülményeikről és jövőképeikről beszélnek. Az ország politikai és gazdasági átrendeződésével, szociális védettségük kvázi megszűnésével (kötelező munkavállalás, szociális juttatások csökkenése) a rendszerváltás elsődleges áldozataivá váltak. Nehéz szociális helyzetüket az előítéletes társadalmi légkör és a többségi társadalom romákkal szembeni diszkriminatív viselkedése súlyosbítja. A romák és a többi 12 kisebbségi csoport helyzete közötti további eltérés abban rejlik, hogy míg a nemzetiségek státusa, kulturális és politikai mozgástere és lehetőségei a rendszerváltást követően egyértelműen javultak, addig a romák éppen a 90-es évek óta küszködnek a legsúlyosabb gazdasági és szociális válsággal. A kisebbségi törvény garanciái és a demokrácia egyéb intézményeinek bevezetése a legtöbb roma megkérdezett szerint mit sem változtatnak a csoport nehéz körülményein.

Én úgy gondolom, hogy Magyarországon a romák nagyon rossz helyzetben vannak. Nincsen egyetlen egy olyan mutató sem, ami mentén, ha vizsgálnánk a helyzetüket, akkor az derülne ki, hogy az megfelel az országos átlagnak. Ha azt vizsgáljuk, hogy mekkora esélyük van egészségesen megszületni, milyen esélyük van arra, hogy jó eredményekkel iskolát végezhetnek, az átlagnak megfelelő álláslehetőséghez, lakáshoz jutnak stb., akkor teljesen egyértelműen az derül ki, hogy mindegyik mutató mentén a legrosszabb a helyzetük. (roma – érdekképviselő)

A romaság valami módon kizuhant a társadalomból, mert nagyon-nagyon gyenge szálakon kötődött a többségi társadalomhoz. (...) ez egy nagyon kiszolgáltatott helyzet, és nem nagyon látjuk a változás jeleit, mert ami változtatási lehetőségek lennének (vállalkozásfejlesztés, átképzések, munkahely-teremtési programok), azok igazából nem érik el a cigányokat, vagy nem változtatnak ezen a helyzeten. (roma – civil szféra)

Az életmentés, az embermentés a legfontosabb dolog. Éheznek a gyerekek, éheznek a szülők, járványok és népbetegségek fogják tizedelni az embereket. Rendkívül rossz állapotban van a romák jelentős része, az egész munkanélküliségi helyzet természeti katasztrófával jellemezhető csak, és a romák többségének nincsen semmi esélye a túlélésre. (roma – civil szféra)

A demokratizálódás hatása az asszimilációra

Az interjúalanyok szerint – a romákat leszámítva – az elmúlt tíz esztendő változásai alapvetően pozitívan befolyásolták a hazai nemzetiségek helyzetét. A demokrácia intézményrendszerének kiépülése, a kisebbségek politikai, kulturális mozgásterének kiszélesedése a rohamos asszimilációval ellentétes folyamatokat kezdett indukálni, ezáltal erősödni kezdett a közösségek nemzetiségi identitása. Függetlenül attól, hogy ezek a kedvező folyamatok a gyakorlatban milyen mértékben segítik a hazai nemzetiségek fennmaradását, a kérdezettek valamennyien elismerték fontosságukat. Eltéréseket találtunk azonban abban a tekintetben, hogy milyen erős kritikákat fogalmaztak meg az egyes nemzetiségek a rendszerváltást követő kisebbségpolitikákkal kapcsolatban.

A kisebb létszámú nemzetiségek egyértelműen kevesebb kritikával illették a nemzetiségi törvény paragrafusait az asszimiláció elleni küzdelemben, és összességében nagyra értékelik, hogy egyáltalán törvényesen elismerték őket, mint nemzeti kisebbségeket. Ilyen elégedettségről adtak számot a hazai szlovének, görögök, lengyelek, bolgárok és az ukránok.

Kezdünk ráébredni arra, hogy meg kell tartuk a nemzetiségünket, anyanyelvünket, identitásunkat, ami ugyan megvolt a II. világháború előtt és után is, hogy mi szlovének vagyunk, de az, hogy vannak szervezeteink, az, hogy van újságunk, tehát, hogy pezsgő kulturális életünk van, ez az, ami tulajdonképpen erősíti, neveli bennünk a szlovén öntudatot. (szlovén – érdekképviselő)

Én összességében pozitívan értékelném az elmúlt tíz évet, mert mi tulajdonképpen a rendszerváltást követően kezdtük el szervezni a közösségi életünket. Persze mindig lehetne jobb is, de azért kisebbségi alapítvány működik, lehet pályázni, bátran bárhova mehetünk és mondhatjuk, hogy ukránok vagyunk, és az állam, amennyire lehet, segít nekünk. (ukrán – érdekképviselő)

A nagyobb lélekszámú nemzetiségek sokkal több kritikát fogalmaztak meg a nemzeti-ségi törvénnyel és a rendszerváltás óta hatalmon lévő kormányok kisebbségi politikájával kapcsolatban.

Jócskán későn jött ez a nemzeti-ségi törvény, már talán nincs is rá igény, már kiveszett az öntudat. Most már, amikor a fiatalok egyáltalán nem beszélnek, most már könnyű egy ilyen nemzeti-ségi törvényt kiadni. Szokták mondani, hogy „halottnak a csók”. (szlovák – érdekképviselő, művész)

A kritikák ellenére az elhangzott véleményekben a pozitívumok is erőteljesen hangsúlyozódtak.

A 24. órában volt a rendszerváltás a nemzetiségek számára is, mert ha már a mi generációnk is elveszett volna, akkor vége. A mi generációnk megmentődött, és általunk mentődött meg, azt hiszem, most a többi is. (német – érdekképviselő)

A rendszerváltás és a kisebbségi önkormányzatiság egy kicsit fölébresztette a kisebbségi tudatot. A szerbek egyébként tényleg nem voltak híresek arról, hogy megfeledkeztek volna arról, hogy nemzetiségiek, de azt hiszem, hogy ez a fajta önkormányzati rendszer hatékonyabbá tette, és egy kicsit megmozgatta ezeket a gondolatokat az emberekben. (szerb – média)

Akadtak a roma interjúk között is olyanok, amelyekben a rendszerváltás nemzetiségi identitásra gyakorolt hatását pozitívan értékelték a megkérdezettek.

A rendszerváltásnak egyetlen pozitív következménye volt a cigányság esetében, hogy szabadon gyakorolhatja nyelvét, kultúráját, ha szükség van, akkor a bíróságon, rendőrségen tolmácsot kérhet, cigányul beszélhet, cigány nyelvből vizsgálhatja, és így tovább. (roma – érdekképviselő)

Jövőkép

Válaszadóink rendkívül borúlátóan nyilatkoztak csoportjuk jövőjéről és az előttük álló lehetséges fejlődési utakról. Mind a 97 mélyinterjú során felvetődött a kisebbség hátralévő éveinek száma, tehát az a kérdés, hogy ki mennyi évet jövendől még saját csoportjának. Magáért beszél az a tény, hogy a legtöbb megkérdezett gyakorlatilag már megkezdte a „vissza-számlálást”, azaz a nemzetiség fennmaradásának csupán néhány évet vagy évtizedet jósol. A nagyobb létszámú csoportok mindenesetre valamivel hosszabb időt tétéleznek, mint a magyarországi gyökerekkel nem rendelkező, kisebb létszámú nemzetiségek.

Sajnos a kép 50 százalékkal rosszabb lesz 15 év múlva, hacsak nem változik meg az államnak a hozzáállása. Mert mindig azt mondják, hogy nincs rá pénz, pedig a kisebbségekre kell hogy legyen pénz... (horvát – érdekképviselő)

Nem egy gyökerekkel rendelkező kisebbség a görögség, idevándoroltak, és az asszimilációt figyelembe véve, nem hiszem, hogy 10–15 év múlva beszélhetünk majd görög kisebbségről. (görög – média)

15 év múlva a jelenlegi ifjúsági generáció veszi át az egyesületet és az önkormányzatot, azaz ezt a közösségirányító feladatot. Mivel ezek a fiatalok még ebben a közösségi szellemben nevelkedtek, tehát ők tovább viszik. Hogy 30 év múlva mi lesz arról, már nem vagyok meggyőződve... (bolgár – érdekképviselő)

A cigányság képviselőinek kérdésfeltevése, eltérően a többi nemzetiségtől, arra irányul, hogy mennyi esztendőbe telik a hazai cigányság súlyos szociális helyzetéből való kilábalása, a leszakadás mérséklése. A válaszadók többsége nem csupán a gazdasági felemelkedésben látja a romák helyzetének javulását, szerintük politikai akaratra és alapvetően a magyar társadalom gondolkodásának megváltoztatására van ahhoz szükség, hogy a hazai romák megtalálják helyüket a társadalomban.

A jelenlegi helyzet siralmas, de ha a jelenlegi kormány elindul egy pozitív úton, elképzelhető, hogy 10–15 év múlva már lesz eredménye. De egyébként szerintem kb. 200 év-re lenne szükség ahhoz, hogy a helyzet megváltozzon. Nem vagyok pesszimista, csak realista. Ehhez a többségi társadalomnak kellene az első lépéseket megtennie, mert a cigányság nem teheti meg, nincsenek lépései, csak ami ki van jelölve. (roma – érdekképviselő, művészet)

Hogyha nem lesz rasszizmus vagy nem lesz megkülönböztetés, vagy legalábbis csökkenő tendenciát fog mutatni, és a polgárosodásnak és az egyenjogúságnak feltételei lesznek, akkor a romáknak egy jelentős része, az én megítélésem szerint a fele képes lesz fölzárkózni, a másik fele viszont végérvényesen lecsúszik. Amennyiben a jelenlegi trendek folytatódnak, úgy a romák 90 százaléka nem lesz képes a túlélésre... úgyhogy én nagyon keserűnek látom a jövőt. (roma – civil szféra)

Láthattuk, hogy a kisebbségek ügyében érintett és azok fennmaradásáért küzdő személyek valamennyien tehetetlenül állnak a csoport fennmaradását igen kedvezőtlenül befolyásoló asszimilációs folyamatokkal szemben. A csoportot a többi csoporttól megkülönböztető nyelvi és kulturális jegyek háttérbe szorulása, az idősebb generációk által még ápolt hagyományok és nyelvjárás egyre radikálisabb elutasítása hatja át a hazai nemzetiségek minden életszféráját. A helyzet tragikumát kiemelő véleményektől a némileg optimistább, a jelen-ség természetességét hangsúlyozó állításokig sokféle nézettel találkoztunk. A romák pesszimizmusa elsősorban a csoportjuk és a társadalom többi része között tátongó, behozhatatlannak tűnő szociális hátrányból és az integráció kudarcából fakad.

NYELV ÉS KULTÚRA

Nyelvvesztés és asszimiláció

Az egyre erősödő asszimiláció következtében e csoportok tagjainak nemzetiségi identifikációjában – a közösségi lét egyéb dimenzióinak háttérbe szorulása miatt – a nyelv többé-kevésbé kizárólagos szerepet tölt be⁷. Annak ellenére, hogy – mint példák sora bizonyítja – a nyelvvesztést követően még huzamosabb ideig fennmaradhat a csoport-összetartozás tudata, a hazai nemzeti kisebbségek általunk megkérdozett elit tagjainak többsége a nyelvváltás⁸ jelenségét azonosítja a közösségi lét hanyatlásával.

A magyarországi kisebbségek szinte mindegyike a teljes nyelvváltás küszöbén áll. Azok a mély történelmi gyökerekkel rendelkező hazai szlovákok, németek, románok és horvátok, akik a magyar közeg hatásai ellenére több száz éven keresztül fent tudták tartani nyelvüket, kultúrájukat, mély megrendüléssel és sokszor értetlenül állnak az utóbbi 50 esztendő során végbement gyors nyelvvesztés jelensége előtt.

Nekem nagy csalódás volt, amikor visszamentem tavaly forгатni a szülőfalumba, és próbáltam a gyerekekkel szlovákul egy kis riportot készíteni, de nem lehetett. Nem is értik, amit kérdezek. (szlovák – média)

Döbbenetes, hogy egy teljesen tiszta, mindig is horvát családban megszűnik a nyelvhasználat, és egyszer csak a nagyszülőkkel már nem tudnak kommunikálni. (horvát – civil szféra)

Egyedül a gazdag magyarországi múlttal rendelkező szerb nemzetiség mára létszámban igencsak kicsire csökkent magjának képviselője említette büszkén, hogy a magyarországi szerbség a többi kisebbséghez képest kevésbé veszítette el nyelvét, kulturális hagyományait.

Sok helyütt, ha megkérdezed, hogy mi a nemzetisége és mi az anyanyelve, akkor nagy különbségek vannak, nálunk ez nincsen. Tehát az identitás nagyon fontos eleme a nyelv. Van sok hely, ahol nagyon leromlott a nyelv, a kiejtés, a szókincs, de mégis használják a nyelvet. (szerb – érdekképviselet)

Fenn lehet tartani a családban a nyelvet Lóréven, sőt én azért úgy látom, hogy még Budapesten is, tehát ahol nem vegyes házasságban élnek az emberek, ott azért a családi közeg egy nyelvtanulási szinthez elegendő (...) (szerb – érdekképviselet)

Emellett több szerb és horvát válaszó is egy ellentétes folyamatról számolt be annak köszönhetően, hogy a Jugoszlávia területén zajló háborús események számos negatív következménye mellett a volt Jugoszláviából Magyarországra áramló menekültek, emigránsok, átutazók nyelvi szempontból pozitívan hatottak a kisebbségekre.

Talán ez az ideiglenesen most itt élő, dolgozó jugoszláv réteg is egy olyan réteg, amely egy vérátömlesztő funkciót tölt be, és ez is segíti a megmaradást. (szerb – oktatás)

A közeljövőnek a sorsa attól is függ, hogy az újonnan jöttek, vagyis idetelepültek hogyan tudnak beintegrálódni ebbe az ősi szerb közösségbe. Mennyire tudja a közösség befogadni őket, és mennyire tudják ők a közösségnek a mondanivalóját és az eddigi életvitelét elfogadni, és hogyha ez pozitívan sikerülne, akkor, azt hiszem, hogy a szerb kisebbség vérátömlesztésen esne át, és – mint tudjuk – egy egészséges vérátömlesztés pozitívat jelent. (szerb – média)

Kilencven után azért egy kicsit másképp alakult, talán a háború miatt. Voltak itt nálunk horvát menekültek, 84 gyereket fogadtunk, akik több mint négy hónapig itt voltak,

háznál voltak elszállásolva egyesével, kettesével; nálunk hárman is voltak, természetesen ezek a kapcsolatok nem szakadtak meg. (horvát – érdekképviselő)

Azok a személyek, akik az asszimilációt természetes folyamatként és a kétnyelvűséget az asszimiláció velejárójaként értelmezik, nyilvánvalóan sokkal nagyobb könnyedséggel kezelik a nyelvvesztés jelenségét is. Tevékenységükkel ők is igyekeznek a nyelvváltást nyelvoktatás és kulturális események szervezésével lassítani, de a folyamatot legtöbbször nem tragédiaként, hanem a kultúrák természetes keveredésének következményeként élik át. Úgy tűnik, hogy ezek a kisebbségek kevésbé ragaszkodnak görcsösen a nemzetiségi nyelv kizárólagos használatához, legyen szó akár hivatalos rendezvényről vagy családon belüli kommunikációról. Ebben a csoportba főként a kis létszámú nemzetiségek sorolhatók, közülük is leginkább a hazai lengyelek, bolgárok és görögök.

Természetesen volt ez, amit mi úgy nevezünk, hogy a szív emigrációja, amikor a lengyel lányok férjhez mentek magyar fiúkhoz és így a gyerekek vegyes gyerekek lettek. (...) A gyerekek itt nálunk, a vasárnapi iskolában jobban beszélnek magyarul, de az a fontos, hogy akarnak lengyelül tanulni. (lengyel – civil szféra)

Mivel az itteni bolgárok, főleg ötventől lefelé, tökéletesen kétnyelvűek, mindenki tudja, hogy a másik így is, úgy is megérti, tehát úgy beszél, ahogy könnyebb. Tehát ha valamilyen szó eszébe jut magyarul, akkor azt magyarul mondja. (bolgár – média)

A hazai nemzetiségek között ugyancsak kicsinek számító örménység esetében, a nyelvváltás nem az elmúlt 40–50 év fejleménye. A kisebbség nagyobb százalékát kitevő, hazánkban a XVII. században letelepülő erdélyi örmények teljesen elvesztették őseik anyanyelvét, szemben az 1915-ös népiirtás során diaszpórába, így Magyarországra is kerülő másik örmény csoporttal, akik még beszélnek a nyelvet, és tartják a kapcsolatot az anyaországgal. A nagyfokú asszimiláción átesett örménység esetében tehát nem az anyanyelv fenntartása, hanem a kultúra ápolása és a nagy csoportszervező erővel bíró, keresztény vallás megőrzése áll a közösség törekvéseinek középpontjában.

Örményül a többség csak néhány szót ismer, én az imának az elejét tudom örményül. Hiába, 350 év, az 350 év, tehát anyanyelvünket mi teljesen elvesztettük. (...) A 38 fonémából álló örmény nyelvet az európai ember nem tudja elsajátítani és alkalmazni, csak akkor, ha azt már gyermekkorában megtanulta. Sajnos a hazai örménység számára ez a nyelv már nem elsajátítható. (örmény – civil szféra, érdekképviselő)

Generációs különbségek a nyelvhasználatban

A nemzetiségi nyelv használatának átstrukturálódása kitűnően nyomon követhető, ha megvizsgáljuk a különböző generációk eltérő nyelvhasználatát és az eltérések okait. Egy-két fent említett, nyelvi szempontból speciális hazai nemzetiség esetétől eltekintve, minden csoportnál az a jelenség figyelhető meg, hogy az idősebb korosztály szinte kizárólagosan a kisebbségi nyelvet használja, vagy részesíti előnyben.

A legidősebb generációval szemben nem lehet kifogás, azok még beszélnek (a horvát nyelvet) tehát inkább az van, hogy talán magyarul sem tudnak sokan. (horvát – média)

Az első generáció sohasem tanult meg jól magyarul, erős akcentussal beszélnek a magyart. Tehát az ő számukra egymás közt a kommunikáció a görög és az általuk szervezett rendezvények hivatalos nyelve is a görög. (görög – tudomány)

A középgeneráció tagjai többnyire, mivel szüleiktől a dialektust hallották gyerekkorukban, értik a nyelvet, esetleg szüleikkel nemzetiségi nyelven kommunikálnak. Ez az a

korosztály (35–45 év körüli emberek), amely a 60-as évek iskolai reformjainak köszönhetően már nem, vagy csak részben vett részt anyanyelvi oktatásban. Megkérdeztettjeink szinte kivétel nélkül ebbe a kategóriába sorolhatók, legtöbbször kétnyelvű vagy alacsony hatékonyságú, nemzetiségi nyelvoktató iskolákba jártak, így érthető, hogy közülük sokan első helyen a megváltozott oktatási rendszert okolják a gyors nyelvváltásért.

A most 30–40 éves fiatalok már nem tanulták a szlovák nyelvet az iskolában, az ő szülei hiába beszéltek szlovákul otthon, nem volt, aki a gyerekeknek átadja, hisz az a heti két óra nulla. A heti négyórás szlovákoktatás sem hoz sokat, ha otthon nem kommunikálnak szlovákul. (szlovák – érdekképviselő)

A mi korosztályunk talán még az utolsó, de tényleg, a negyvenesek azok, akik még értik a svábot. (német – érdekképviselő)

Az igazi nyelvvésztés valójában e középgeneráció gyermekeinél következett be, azaz a ma 15–20 éves korosztály tagjai gyakorlatilag már egyáltalán nem beszélnek a nagyszüleik által még ma is használt nyelvváltozatot.

A magyarországi szlovákok között már senki nem beszél otthon a családban a gyerekekkel szlovákul. A gyerekek 25–30 éve egyáltalán nem tudnak szlovákul, úgy mennek szlovák iskolába, hogy egy kukkot nem tudnak szlovákul. (szlovák – érdekképviselő, tudomány)

Most a napokban olvastam egy statisztikát, egy felmérést csinált a mi országos tanfelügyelőnk, és őszerinte a ma iskolába járó gyerekeknek 94 százaléka nem tudja a nyelvet, tehát úgy jön az iskolába, nulla nyelvtudással; ha ez igaz, ez borzasztó... (horvát – érdekképviselő, oktatás)

A modernizáció következtében megváltozott a családok életvitele, a városi munkavállalással sokan a zárt nyelvi közeget képező nemzetiségi falvak elhagyására kényszerültek. A városba költözéssel felbomlottak a több generációból álló nagycsaládok és a nagyszülők elvesztették a gyerekek nyelvi szocializációjában korábban játszott fontos szerepüket. Az elmúlt 40 év eseményeinek nemzetiségekre gyakorolt kedvezőtlen hatása, a vegyes házasságok, a szülők motivációjának hiánya ahhoz, hogy a gyerekekhez anyanyelvükön szóljanak, a fiatalokat az élet minden szférájában érő magyar nyelvi hatások és az anyanyelvi oktatás szerepének meggyengülése mind hozzájárultak ahhoz, hogy a nyelvváltás igen gyorsan, néhány évtized leforgása alatt következzen be.

Ott, ahol iskola nincs, meg pap, ott nincs semmi sem. A hatvanas években megszüntették a kisebbségi iskolarendszert, a kistelepüléseket agyonütötték, papok ugye nem is voltak nagyon, anyanyelvű papok meg pláne nem, a kulturális intézmények az 50-es években fellendültek egy kicsit, de ma már egy kultúrházba nem megy be normális ember, azért, hogy televíziót nézzen, mert otthon is van neki.(...) Vannak bizonyos klubok, amik valamilyen szisztéma szerint bizonyos gyakorisággal összeülnek egy kultúrházban, és azt mondják, hogy most leülünk, és ezt a klubot tartjuk itten. De ez semmi gyakorlatilag. Nincsenek már a fiatalok benne, tehát nem tudnak megújulni, és már halódik az ügy. (horvát – érdekképviselő)

Nemzetiségi újjáéledés

A kilencvenes évek elejétől kezdődően nemzetiségi újjáéledésnek nevezhető folyamat csírái kezdenek kibontakozni Magyarországon. Minden nemzetiség több-kevesebb sikerrel kulturális egyesületeket alakított, amelyek igyekeznek a közösség minél szélesebb rétegeit

mozgósítani. Számtalan hagyományőrző szervezet alakult, amelyek tevékenységi köre – főleg a nagyobb kisebbségeknél – rendkívül széles skálán mozog (vallási közösség, nyelvapoló klub, táncscsoport, kórus, fiatalok egyesülete, turisztikai egyesület, néprajzi egyesület stb.). E közösségek egy része, úgy tűnik, valamelyest mobilizálni tudja a népi hagyományoktól és a nemzetiségi nyelvtől eltávolodott fiatal nemzedéket.

Volt egy olyan periódus, amikor kevésbé gyakoroltuk ezeket a hagyományokat, de az aktivizálódással párhuzamosan egyre inkább visszajönnek, és a fiatalabb generációk is kezdik magukévá fogadni ezeket. Nagyon sok fiatal látogatja a hagyományőrző klubokat, a gyerekek élvezettel csinálják, és kezdik otthon is gyakorolni. (görög – érdekképviselő)

Én annak örülök leginkább, hogy az utóbbi hat évben a fiataloknál is felelős érdeklődés tapasztalható, táncházakban vesznek részt, több ifjúsági táncscsoportunk, egyesületünk van. Rendszeresen tartunk aprók táncát, óvodás, kisiskolás gyerekek jönnek hente rendszeresen néptáncot tanulni. (bolgár – érdekképviselő)

A határ menti anyaországgal rendelkező kisebbségek elit tagjai abban reménykednek, hogy a szomszédos országokkal beinduló gazdasági kapcsolatok kedvező hatással lesznek a nemzetiségi nyelv fennmaradására, és ösztönözni fogják a fiatalokat a nyelvtanulásra.

Mégis csak a határ mentén élünk, és talán megindul a két ország között egy élő kapcsolat... Kialakul egy olyan réteg, egy olyan fiatal réteg, amelyik ismeri a román nyelvet, és amelyik alkalmas lesz arra, hogy akár üzleti téren, akár bármilyen téren kommunikációképes legyen egy határ menti másik országgal. (román – oktatás)

Ha az Európai Unió tagja lesz Magyarország és Szlovénia is, akkor tulajdonképpen a határok elmosódnak, és nemcsak Ausztriába járnak majd dolgozni tőlünk, hanem majd Szlovéniába is, és ez nagyon jól fog tenni annak érdekében, hogy a munkahelyen is szlovénul beszéljenek majd. (szlovén – érdekképviselő)

Horvátország önálló lett, megindultak a gazdasági kapcsolatok, a shopping-turizmus. Egyre több ember, aki még pár éve nem akarta tanulni, észrevette, hogy szüksége van a horvát nyelvre. Volt tanítványaim kint piacoznak,... és kérdezem, hogy na mi van, azt mondja, olyan jó, hogy tanultam horvátul, most annyira jó, mert ebből él. (horvát – média)

Nyelvjárások és az irodalmi nyelv

A hazánk területén élő nemzeti kisebbségek szinte mindegyike több nyelvjárási csoportra tagolódik. A román nyelv esetén például megkülönböztetjük a máramarosi, a Körösvidéki és a bánáti dialektust; a németeknél keletfrank, rajnai frank, moselfrank, bajor-osztrák és alleman nyelvi közösségekről beszélünk; a horvátok sokác, bunyevác, bosnyák és gradistyei nyelvjárást beszélő csoportokra oszlanak⁹. Ezek a főleg az idősebb generáció által beszélt dialektusok a legtöbb nemzetiség esetében elszigeteltségük miatt különböznek attól az irodalmi nyelvtől, amelyet az anyaország lakossága használ, és amelyet a gyerekek az iskolában tanulnak. Teljesen egyértelmű, hogy ezek a nyelvjárások a végső kihalás stádiumában vannak, és semmiféle nyelvi mozgalom nem képes az újjáélesztésükre.

A hazai németeknél igen tisztán nyomon követhető ez a jelenség. A német nyelv kitüntetett helyzetben van a többi kisebbségi nyelvhez képest, hiszen világnyelvről van szó, és a nemzetiségi területen kívüli hasznosíthatóságához semmiféle kétség nem fér. Ebből következően a német származású gyerekek sokkal szívesebben sajátítják el anyanyelvük irodalmi változatát, mint más nemzetiségi gyerekek. Így a német nyelv elterjedtsége ellenére a nagyszülők generációja által beszélt nyelvjárások a teljes eltűnés fázisában vannak.

A napokban forgattam nyelvjárási klubbot létrehozó fiatalokkal, és rájöttem arra, hogy milyen érdekes, mindenki milyen zavart volt, mert nem szokta meg, hogy nyelvjárásban fiatal fiatallal beszéljen; azt szokta meg, hogy egy idős szól hozzá, és ahhoz beszél (német – média)

Az én lányom az elején nem akarta megérteni, hogy miért kell neki németül tanulnia akkor, amikor többnyire otthon is magyarul beszélünk. És ez ment negyedik osztályig, akkor kiment Németországba tanulmányi kirándulásra. Utána már nem tiltakozott. (német – civil szféra)

Jellegetességek a cigányság nyelvhasználatában

Nyelvi szempontból speciális helyzetben van az ország legnagyobb kisebbsége, a cigányság¹⁰, hiszen különböző közösségeinek nyelvhasználata között nemcsak dialektusbeli különbségeket fedezhetünk fel, hanem teljesen eltérő nyelvet találunk a romák három leginkább elkülöníthető csoportjánál. A többségben lévő, úgynevezett magyar vagy zenész cigányok a XIX. század óta magyar nyelven beszélnek, szemben az oláh és a beás cigányokkal, akik mai napig megőrizték nyelvüket. Az oláh cigányok azt a romani nyelvet beszélik, amelyet a legtöbb európai cigány beszél, és ami szerintük az ősi cigány nyelv, míg a beások a román nyelvnek egy XIX. századi formáját használják.

A nyelv és kultúra átöröklésének és intézményes keretek között való oktatásának kérdése tehát sajátosan vetődik fel a cigányság esetében. A romák különböző csoportjait reprezentáló interjúalanyok véleményei jól tükrözik a kérdés összetettségét és a nyelvvel kapcsolatos állásfoglalások sokszínűségét, hiszen nyilvánvalóan eltérő szempontrendszereket vetnek fel az eltérő nyelvi kultúrák képviselői.

Nálunk a 7–800 ezres tömegből talán 200 ezren beszéljük magát a nyelvet. A másik probléma, hogy nincs az országon belül egy egységesen elfogadott cigány nyelv. Tehát a beás azt mondja, hogy az övé az eredeti cigány nyelv. Vannak a csurárok, ők azt mondják, hogy az a nyelvjárás, amit ők beszélnek, az eredeti, azt kell oktatni. Mi oláh cigányok azt mondjuk, hogy a mi nyelvünk az, mert a mi nyelvünkön egész Európában, bárhova megyünk, tudunk beszélgetni a cigányokkal (...) És nincs egy egységes nyelv, amit lehetne oktatni. És amíg ilyen nincs, addig én ezt nem tudom elképzelni, hogy lehetne oktatni az anyanyelven. Most ezen háborúzzunk össze a beásokkal, most ezen legyenek összetűzések, hogy most melyik nyelvet oktassuk? (roma – érdekképviselő)

Az, hogy „nyelvében él a nemzet” vonatkozik a cigányságra is. Tehát akkor, amikor a kultúránkat meg akarjuk mutatni, és a törvényben előírt jogainkat akarjuk gyakorolni, ami kulturális autonómiára vonatkozik, akkor ehhez elengedhetetlen a nyelv, mert hogy nyelvében él a nemzet, és ez vonatkozik a kultúrára, az irodalomra és a médiára is. (roma – érdekképviselő)

A nyelvüket még őrző beás és oláh cigányok, a magyar cigányokhoz hasonlóan nagyfokú asszimiláción mentek keresztül az utóbbi ötven esztendő során. Emellett a cigány nyelv átöröklését nehezíti az a tény, hogy a cigány és beás nyelvnek mind a mai napig nincs egy mindenki által elfogadott, írott nyelvi formája.¹¹ A nyelvvesztés mögött áll a romákat évszázadok óta sújtó és a rendszerváltás óta sem gyengülő etnikai diszkrimináció is.

Mária Terézia idejében veszítettük el a nyelvet, mert aki cigányul beszélt, az nem volt jó, és az ősünk próbálták asszimilálódni, hogy túléljék ezeket a helyzeteket. Ma sem jó Magyarországon cigánynak lenni, és ezért elfelejtettük a nyelvünket. Egyébként azok-

nál, akik most még beszélik a nyelvet, az oláh cigányok vagy a beás cigányok, több családban a gyermekek már nem beszélik náluk sem a cigány nyelvet, és hát ez nagy baj. Azért van ez, mert nekünk nincs anyaországunk, a másik, hogy Magyarországon nem jó cigánynak lenni, és mindenki szeretne, tisztelet a kivételnek, nem cigány lenni. (roma – civil szféra, érdekképviselő)

KÖVETKEZTETÉSEK

A magyarországi kisebbségek anyanyelvéről és nyelvhasználatáról a mélyinterjúkból kapott ismereteinket összegezve, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kisebbségek mindegyike a nyelvváltás végső stádiumában van. Ez a megállapítás maga után von számos, a hazai kisebbségek jövőjével kapcsolatos problémát. Joggal merül fel például az a kérdés, hogy egy, a nyelvét többé-kevésbé elvesztett közösség milyen módon biztosíthatja hagyományos kultúrája folyamatos megújulását. Természetesen lehetetlen olyan választ találni erre a kérdésre, amely a nyelvi és kulturális szempontból meglehetősen változatos hazai kisebbségek mindegyike számára egyaránt érvényes, illetve elfogadható lenne.

Megfigyeléseink arra engednek következtetni, hogy egy, a nyelvét és tömeges társadalmi bázisát elvesztő nemzeti vagy etnikai kisebbség fennmaradásának is lehetnek esélyei. Feltétele lehet az asszimiláció ilyen típusú leküzdésének a közösség politikai emancipációja és kulturális önszerveződése, hiszen a csoport belső kohéziójának intézményi erősítése növeli a közösség tagjainak kisebbségi hovatartozásra irányuló igényét is. Az anyaországgal rendelkező nemzetiségek esetén óriási jelentősége lenne a csoport anyaországgal kialakított kötelekeinek is. Az így kialakult kapcsolatok szintén éleszthetik az egyre inkább feledésbe merült nyelvet és nemzetiségi identitást. Egyúttal elmondható az interjúkban megfogalmazott, sokszor nagyon ambivalens vélemények alapján, hogy ma Magyarországon több, egymásra ellentétesen ható tényező határozza meg az asszimiláció ütemét, így nehéz lenne megjósolni a nemzetiségi és etnikai kisebbségi csoportok jövőjét.

JEGYZETEK

¹ Kende, A.–Kosztandinidisz, D.–Szilassy, E.: Tömegkommunikáció a kisebbségek szolgálatában? – Elemzés a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek és a média kapcsolatáról. *JEL-KÉP*, 1999/1.

² Tanulmányunk a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Párbeszéd Program Alapítvány támogatásával, 1997–98-ban az ELTE Kisebbségkutató Intézetben készült kutatás eredményeiről számol be. A támogatók mellett köszönetet szeretnénk mondani Radó Péternek módszertani tanácsaiért és Örkény Antalnak a kutatás feltételeinek megteremtéséért.

³ Lásd a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt

⁴ Az asszimiláció elméleti megközelítéseire ebben a tanulmányban nem térnénk ki, fogalmainkat elsősorban az amerikai (kisebbség) szociológia és szociálpszichológia eredményeiből és elméleteiből merítettük. Lásd például Armstrong, J. A. (1982) *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.; Gordon, M. M. (1964): *Assimilation in American Life, the Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.; Smith, A. D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. London: Basil Blackwell.

⁵ Az identitás, nemzetiségi identitás vagy kisebbségi identitás fogalmának értelmezésében a szociálpszichológiában széles körben elfogadott definíciókra támaszkodunk, lásd például Tajfel, H. (ed.) (1982) *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge, U. P.; Giles, H. (ed.) (1977) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, New York and San Francisco: Academic Press.

⁶ Fehér I. (1993): *Az utolsó percben – Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest, Kossuth Kiadó.

⁷ E témáról lásd bővebben: Radó P. (1992) *Asszimiláció és nyelvhasználat* (Nemzeti kisebbségek Magyarországon). Budapest: Citoyen Kiadó.

⁸ *Nyelvváltáson* azt a folyamatot értjük, amely során a többségi nyelv (magyar) használata kizárólagossá válik a kisebbséggel szemben, azaz felváltja a csoport által korábban használt nyelvet vagy nyelvjárást. A nyelvváltás fogalma mellett „nyelvvesztéssel” is jelölhető ez a folyamat.

⁹ Radó, P. (1992): *Asszimiláció és nyelvhasználat* (Nemzeti kisebbségek Magyarországon). Citoyen Kiadó és Gyurok, J. (1998) : *A magyarországi horvátok*. Pécs: Gálos Nyomdász Kft. 36–37. old.

¹⁰ A cigány kultúrával és nyelvvel kapcsolatos legfontosabb problémákat bővebben Roma Parlament Szakértői csoport (1992) *A cigányság problémavilága*. (Szakértői tanulmány.)

¹¹ A cigány nyelv írásos kodifikációján jelenleg több nyelvész és cigánykutató dolgozik, többek között Marcel Courthiade és Donald Kenrick. Lásd Courthiade, M.: *La standardisation du romanès*, és Kenrick D. N.: *L'évolution d'une langue littéraire romani; ou en sommes-nous??* In Patrick Williams (ed.) (1989) *Tsiganes: Identité, Evolution*. Paris: Syros Alternatives. (375–384. és 395–401. old.); Courthiade M. „A közös romani ábécé.” *Amaro Drom*, 1998/3. (24–30. old.)

Szél Júlia

TÁRSKERESŐ HIRDETÉSEK NŐ- ÉS FÉRFIKÉPE

*„Férfi és nő hogyan érthetné meg egymást; hisz mindkettő
mást akar: a férfi a nőt, a nő meg a férfit.”*

Karinthy Frigyes

Napjainkban nem kevesen – férfiak és nők egyaránt – választják a kapcsolatteremtésnek egy sajátos módját: az újsághirdetést. E hirdetések óhatatlanul egyben világképközvetítők is: napjaink nője és férfija mutatkozik meg rajtuk keresztül, úgy, ahogy látják és láttatni szeretnék magukat, illetve ahogy látják és látni szeretnék a másik nem képviselőit.

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy e hirdetéseken keresztül megragadjam azokat az attribútumokat, amelyek napjaink férfiai és nőit jellemzik; és amelyek éppúgy jellemzik a kort is, melyben születtek, azaz a 90-es évek végét. Forrásként az EXPRESSZ hirdetési újság különböző számait használtam, két okból. Egyrészt ez az a lap, mely a legnagyobb terjedelemben közöl ilyen típusú hirdetéseket (is), tehát a minta itt a legnagyobb; másrészt pedig ez az egyetlen politikailag-világnézetileg garantáltan semleges újság, s mint ilyen, megóv a megfigyelés szempontjából nem kívánatos szűkítéstől, az ilyen-olyan egyéb vonzalmakból-kötődésekből fakadó óhatatlan torzításoktól. Másképp fogalmazva: egyéb forrásokkal összevetve, ez a minta közelít leginkább a semleges véletlenszerű kiválasztásához.

Az első, rövidebb részben egy speciális hirdetéstípust fogok vizsgálni: a társközvetítők hirdetéseit. Ezúttal nem célom annak feszegetése, hogy ajánlatuk mennyire tisztességes vagy tisztességtelen, direkt vagy indirekt ígéreteik egyáltalán betarthatók-e. Az ajánlatok explicit és implicit tartalmán keresztül szükségképpen kirajzolódnak azok a – feltételezett – csoportok, amelyek „fizetőképes keresletet” jelenthetnek a társkeresőpiacon. Ideális esetben ez a „kínálat” le kell hogy fedje a valódi társkereső hirdetések által megjelenített „keresletet”.

Dolgozatom második részében magukat a hirdetéseket vizsgálom majd meg tartalmi és nyelvi-stiláris szempontból. Hipotézisem szerint az alapos vizsgálat meg kell hogy jelenítse a világképek olyan rendszerét, mely korrelál napjaink férfi- és nőképeivel, természetesen azok szociokulturális csoportok szerinti eltéréseivel együtt.

Egyúttal arra a kérdésre is próbálok választ találni, hogy valószínűsíthetően hatékony-e ez a társkeresési stratégia. Minthogy a teljes érvényű válaszhoz elengedhetetlenül szükséges ismeretek a folytatást (a kapcsolat létrejöttét és kiteljesedését) illetően nem állnak rendelkez-

zésemre, pusztán annak a vizsgálatára szorítkozom, hogy (a) az egyik oldalon megjelenő „kínál” értéklista mennyire korrelál a másik oldal „keres” értékeivel, és (b) mennyire működik „piaci” szabályok alapján ez az adok-veszek játék: mindenki rózsadombi villát szeretne-e, akár tíz forintja van, akár milliói, avagy a többség számot vet valódi „vásárlóerejével”.

A társkereső szolgálatok

A társkereső szolgálatok az egykori házasságközvetítők egyfajta – a kornak megfelelően módosult – intézményes örökösei. Az idők változásával természetesen az elvárások is megváltoztak. Nem is oly régen a fő – ha nem az egyetlen – kritérium a kölcsönösen előnyös frigy létrehozása volt. A „matchmaker” feladatkörébe tartozott a kiszemelt ara/férj előnyös tulajdonságairól meggyőzni a leendő apóst (ritkábban anyóست), továbbá a hozomány nagyságáról és tartalmáról való aprólékos tárgyalássorozat levezénylése; leendő férj és feleség egymás iránti vonzalma csak ezután következett a sorban.

A gazdasági-társadalmi változások „nagykorúsították” a házasulandókat-társkeresőket; a prioritások megváltoztak; a technikai-technológiai fejlődésnek köszönhetően kitágult a tér, aminek következtében viszont a valaha faluhoz, birtokhoz de mindenképpen mikroközösséghez kötődő, és magától értetődően személyes ismeretségek és bizalom alapján működő közvetítői foglalkozás is elszemélytelenedett, intézményesült. A személybe vetett bizalmat ma már a „komputeres adatbázis”, a „többezres ügyfélkör”, jó esetben a „videós bemutatkozás” megbízhatósága veszi át.

Kik keresik föl manapság a társközvetítő irodákat? Klienseik feltehetően több típusba sorolhatók, a motivációk egyéneken belül is keveredhetnek:

- olyanok, akik mégiscsak egyfajta személyreszabottságot vélnek felfedezni a rendszerben, még akkor is, ha a kiválasztók nem ők maguk, hanem egy arra felkent személy vagy gép; mégiscsak az ő személyes igényeik alapján történik a kiválasztás;
- olyanok, akik roppant „elfoglaltak”, nincs idejük kapcsolatokat építeni, de még csak hirdetésekre válaszolni, zsákbamaczka randevúkra járkálni sem;
- olyanok, akik vélt vagy valós hendikepjük miatt túlzottan félnek egy újabb sérüléstől; ezt vélik megúszhatni a „megfelelő partner” előzetes kiválaszt(at)ásával;
- végül olyanok, akik többé-kevésbé már belefáradtak a sikertelen keresgélésbe, de azért „még adok magamnak egy esélyt, mit veszthetek” alapon ezzel is megpróbálkoznak.

Kiket szólítanak meg a társközvetítők? Több típust különböztethetünk meg a célcsoportok szerint.

- Az irodák egy csoportját akár a *legek* társkeresőinek is nevezhetnénk: ezek azok a cégek, amelyek a vevőknek a „nekem a legjobb kell” működési mechanizmusaira bázíroznak: „Magyarország legnagyobb, legszínvonalasabb társközvetítője”, „MM társkereső – legréggebbi iroda” stb.
- Irodák, melyek a reménybeli kliensek anyagi helyzetére apellálnak. A skála egyik végén helyezkednek el az olcsóságot, „akciós” árat, adott esetben ingyenességet ígérő irodák: „Nagy engedmények!”, „Nőknek díjtalan”, „Nőknek díjtalan, férfiaknak jutányosan”, „Díjtalan társkeresés csak áprilisban”, „Most díjmentes”, „Ingyenes közvetítés német urak és magyar hölgyek között” stb. Ezek az ajánlatok persze – hasonlóan a bolti akciókhoz – ugyanúgy bázíroznak a valóban vékony pénztárcájúakra,

mint azokra az akár tehetősekre, akik nem szeretnék az alkalmi vétel lehetőségét kihagyni.

- A másik póluson helyezkednek el az elit – vagy a magát elitnek tudni szerető – közönséget megszólító hirdetések: „Elit belvárosi társkereső szolgálat igényes ügyfélkörrel”, „Vállalkozók társközvetítő irodája”, „Vállalkozóknak társközvetítés, rendezvényekkel”, „Egzisztencia országos társközvetítő”, „Házasságközvetítés igényeseknek”, „Gellérthegy álmok? Igényes nemzetközi társkereső rendezvényekkel”, „Igényesek videós-fotós társkeresése” (érdekes nyelvészociológiai jelenség, hogy napjainkra az „igényes” a *gazdag, drága* eufemisztikus szinonimájává változott; például: „Lakás igényesnek eladó”), „Luxus életvitelű társkeresők klubja” stb. Az „igényeseknek” szóló hirdetések nem kis része a vállalkozókat célozza meg: bármilyen is legyen e réteg valós anyagi helyzete, a hirdetésekben (mint majd később látni fogjuk, ide értve a hirdetések önjellemző részét is) a gazdagság, de legalábbis a biztos jólét megtestesítőjeként jelenik meg.
- Profizmust ígérő/sugalló irodák: „modern módszerekkel”, „professzionális társ- és partnerszerviz”, „igényesek videós-fotós társkeresője” stb. Ezeknek a cégeknek a klientúrája feltehetőleg azokból verbuválódik, akik egyéni keresésük sikertelenségét valamiféle „szakértelem” hiányával magyarázzák. Érdeemes megemlíteni, hogy a magukat professzionálisnak hirdető irodák többnyire jótékony homályban hagyják profizmusuk mibenlétét.
- A telefonos társkeresők azoknak tűnhetnek csábítóknak, akik a személyességet inkognitójuk – legalább időleges – megőrzésével szeretnék párosítani: „Telefonos társkereső”, „társkeresés telefonon” stb. Az ismerkedés ezen módja egyszerre kecsgetet kockázatmentességgel és – a kiválasztás átmeneti átruházásának visszavétele után – autonómiával.
- Eleve szűkebb, célzott kört szólítanak meg a külföldi partner-, illetve házastárskereső társaságok: „Társ- és házasságközvetítés Amerikába”, „Franciaországba házasságközvetítés”, „Belföldi-külföldi társközvetítés”, „Házasságközvetítés Belgiumba 25 és 30 körüli hölgyeknek, alapszintű nyelvtudással” stb. Potenciális klienseik lehetnek egyfelől a „kalandvágyó”, nyitott, totális élettérváltozásra is kész nők és férfiak; másfelől vonzó lehet ez a lehetőség azok számára is, akik úgy érzik, itthoni kapcsolatteremtési csatornáik bedugultak, kötődésük kevés vagy netán nincs, ily módon viszont a hiányt lehetőséggé fordíthatják át.
- Budapest köztudottan nem homogén: a kerületek, körzetek földrajzi megoszlása különféle egzisztenciális és szociokulturális tagozódással korrelál a közgondolkodásban. Úgy véljük, informatív, tehát fontos tudnunk valakiről, hogy *zuglói*-e vagy netán *angyalföldi*; nem ugyanazt jelenti, ha valaki *rákospalotai*, mint ha *józsefvárosi* lenne. Az azonos körzetben lakás másféle azonosságok ígérétével is biztathat. Erre a – megfogalmazott vagy ösztönös – várakozásra játszanak rá azok az irodák, melyek egy-egy városrészre „szakosodtak”: „Társkeresés Óbudán”, „Kispesti társközvetítő”, „Gellérthegy álmok?! Igényes nemzetközi társkereső”, „Rózsadomb contact társközvetítő elit ügyfélkörrel”, „Rózsadombon exkluzív társkereső elit ügyfélkörrel” (ez utóbbiak meg is fogalmazzák az adott körzethez tapadó „tudást”) stb.
- Némelyek az azonosság lehetőségét inkább világnézeti-felekezeti, semmint területi azonosságban vélik megtalálni. Rájuk is gondol néhány – szám szerint három – társközvetítő cég: „Keresztény szellemiségű házastárskereső iroda”, „Mazltov há-

zasságközvetítő”, „Salom társközvetítés”. Érdekes itt felfigyelni két mozzanatra. Az egyik, hogy a populációban elfoglalt arányukból kiindulva, nagy valószínűséggel a társkeresők körében is jelentős mértékben alacsonyabb lehet a zsidók aránya. Mégis, két iroda is rájuk specializálódott. A másik mozzanat, hogy e két iroda, ha alig rejtetten is, de mégiscsak kódolva üzen reménybeli ügyfeleinek. Mi lehet ennek a két sajtószámnak az oka? Az elsőre két magyarázathipotézisem van: a zsidó populációban máig nyúló hagyományai vannak a *sadhenolásnak*, közvetítésnek; ebben a körben tehát feltételezhetően nagyobb is a hajlam az ezen az úton történő ismerkedésre. Emellett szerepet játszhatnak a zsidókról kialakult olyan sztereotípiák is, hogy jó módúak, megbízhatóak, családcentrikusak, és ezek komoly szerepet játszhatnak kíváncsi kuncsafttá nyilvánításukban. A kódolás magyarázata is kettős: egyrészt a *zsidó* szó leírásával/kimondásával még mindig igen óvatosan bánunk; féltabu jellege máig nem szűnt meg. Másrészt a kódolás – bármily könnyű és egyértelmű legyen is a dekódolás – mindig a beavatottság, bennfentesség illúzióját kelti.

- Szintén viszonylag szűk, behatárolt réteget szólítanak meg azok az irodák, melyek értelmiségieknek kínálják szolgáltatásaikat. A mindössze két ilyen orientációjú iroda egyike további megszorítást nem alkalmaz, míg a másik kétszeresen is – az életkor és egzisztencia mentén – tovább szűkíti a kört. „Értelmiségiek! Korrekt társközvetítés tanácsadással!” hirdeti az egyik, míg a másik: „Rózsadombi luxusirodában 50-es, diplomás urak középkorú értelmiségi hölgyeket keresnek.”
- Vannak olyanok is, akik ha egyszer rászánták magukat az „intézményes” társkeresésre, gyors eredményt szeretnének. Korunk emberei ők; az „itt és most” filozófiáját vallják. Nekik jelenthet segítséget a „Ma szeretne randevúzni?”, „Díjmentes, azonnal”, „Azonnali választással” típusú ajánlat.
- A társkereső irodák pusztán egy szűk köre igyekszik az intézményesült keretek közé némi személyességet vagy egyénreszabottságot becsempészni. Az ő hirdetéseikben szerepelnek a „korrekt, vonzó, bizalmas”, „kizárólag ügyfeleink személyiségének megismerése alapján”, „játékos ismerkedés korosztályok szerint”, „kérésre személyes bemutatás”, „szimpátiakapcsolatok diszkrét közvetítése” kitételek.

Amit a férfiak keresnek

Milyen külső tulajdonságokat preferálnak a nőknél manapság a férfiak? Egyáltalán, szükségszerűen megjelennek-e fizikai kritériumok a hirdetésekben? Ha igen, hogyan aránylanak az egyéb elvárásokhoz? Felfedezhető-e valamilyen összefüggés az életkor vagy a szociokulturális csoporthoz tartozás, illetve az elvárásrendszer között? Először ezekre a kérdésekre kerestem a választ.

A *szépség, csinosság, jóalakúság* – úgy tűnik – nem önmagában fontos, nem egyéb változóktól független követelmény, de prioritásként jelenik meg az üzletemberek, vállalkozók hirdetéseiben; e hirdetéseket olvasván az lehet a benyomásunk, hogy a jó minőségű terméket a tehetséges mecénások készek megfizetni, és az anyagi jólét erotikus vonzerőként, esetenként erotikus pótlékként funkcionálhat. „Szép lányok figyelem! 18–24 éves barátnőjének a csillagokat lehozná jóvágású, tehetséges budapesti vállalkozó”, „182/41 sportos, budai öröklakással rendelkező, diplomás vállalkozó vagyok. 24–30 körüli, szép arcú, telt keblű hölgy fényképes levelét várom”, „Ha 18 fölötti és 26 alatti, vidám természetű, kedves, szemérmes-

lenül csinos lány vagy, egy 180/40 éves üzletember csak rád vár”, „Kitűnő egzisztenciájú, jómódú, 40 éves cégtulajdonos üzletember keresi csinos, fiatal hölgy barátságát”, „Kitűnő egzisztenciájú, 41 éves, jómódú üzletember keresi csinos, fiatal hölgy szoros barátságát. Gáláns kapcsolat jeligére”.

A férfiak többsége számára azonban a fizikai vonzerő – ha egyáltalán szerepel a kíváncsalmak között – csak az egyik, és nem is feltétlenül a legfontosabb szempont. Általában beérik elnagyolt leírásokkal: a „csinos”, „vékony”, „sportos”, „ápoltság”, „telt keblű”, „molett”, „jó alakú”, „érzéki”, „szép (arcú)” megjelölések a leggyakoribbak. A „fényképet kérek” vagy „fényképnek örülnék” kitételek már konkrétabb igényeket jeleznek. A hagyományos női attribútumok (szép, csinos, telt keblű stb.) mellé felsorakoznak az emancipáció jelzői is: az életmódbeli emancipációt konnotálják a „sportos”, „vékony” jelzők, míg az „érzéki” a női szexualitás vállalhatóságára utal.

Az igények egy további csoportja az életmód-egzisztencia tengely mentén rendeződik. Milyen életmódú partnereket keresnek a férfiak? A kor változása ebben az aspektusban is tetten érhető. Egyre kevesebbszer bukkan fel a „háziasság” mint elvárás. Annál gyakrabban tűnnek fel viszont az egészséges életmódot preferáló jelzők, úgy mint „nem dohányzó”, „természetet kedvelő”, „a korszerű táplálkozás híve” stb., valamint a mobilitás igényéről tanúskodó kíváncsalmak: „jogosítvány jó lenne”, „utazást kedvelő”, „jól úszó, jól síelő” stb.

Az utóbbi évtizedben újra divatba jött vonzódás a természet(esség)hez a hirdetésekben ez leképződik. Rendkívül gyakran jelennek meg azok az értékek, melyek az egészséges életmódot, természetközelséget favorizálják. A „nem dohányzó”, „egészséges életmódot kedvelő”, „természet-szerető”, „vidéki életet kedvelő”, „kirándulni szerető”, „természetes hajszínnú” elvárások, mondhatni, valamennyi korosztály és szociokulturális csoport hirdetéseit jellemzik.

Külön csoportot alkotnak azok a férfiak, akik jelzik a gyerek(ek)hez való pozitív viszonyukat. Ők további két alcsoportra oszthatók. Az első csoportba tartozók egyedül nevelik gyermeküket, és a társ személyében egyúttal „anyukát” is keresnek. Ebből a körből tipikusnak tekinthető a következő hirdetés: „Gyermekeit egyedül nevelő, káros szenvedélyektől mentes, józan életű apuka 19 éves fiával anyukát-társat keres, Anyuci jeligére.” A másik csoportba azok tartoznak, akik „nem bánják”, ha a nőnek van már gyermeke, vagy kifejezetten gyermekes társat keresnek. Nézzünk ezekre is egy-egy példát: „Gyermekeit egyedül nevelő, fiatal hölgyet szeretnék megismerni. Lakással rendelkező, egyedülálló üzletember vagyok”, illetve „45 éves, elvált, gyermektelen férfi korban hozzáillő hölgyet keres feleségnek. 1 kisgyermek nem akadály, de szeretnék én is egyet”.

Hogy egzisztenciálisan mit kell felmutatnia a keresett hölgynek? Az ilyen irányú igény megfogalmazása viszonylag ritka. Ennek fő oka lehet a hagyományos szerepek továbbélése: az anyagi biztonság megteremtése *par excellence* férfiszerepekör. Ahol mégis megjelenik erre utaló formula, ott a két szélső pólus valamelyike tűnik fel. Az egyik póluson szerepelnek a „kiemelkedő egzisztenciájú”, „jó körülmények között élő” kíváncsalmak. A társkereső férfi – sejtetően, de sohasem explicite kimondva – anyagi biztonságot (is) keres, vagy pedig maga is jómódú lévén, teljesen szimmetrikus feltételekkel képzelel el az ideális kapcsolatot, feltehetőleg – akár gyanakvása, akár rossz tapasztalatai okán – még a lehetőségét is szeretné elkerülni egy esetleges érdekkapcsolatnak.

A másik póluson elhelyezkedő, jóval gyakrabban reprezentált típust szintén jómódúak alkotják; ők kifejezetten, ha nem is mindig egyértelműen kimondva, szerény körülmények között élő nőket keresnek, akiket kényeztethetnének, és akikkel – szintén nem kimondva –

fölényben érezhetnék magukat. Ebben a hirdetéstípusban gyakori a jelentős korkülönbség is a férfi javára; újfent az a férfigmeggyőződés ölt itt testet, hogy a pénz erotikus pótlék, afféle fiatalító afrodiziákum: „Jó anyagiakkal rendelkező... keres kimondottan reprezentatív egyetemista lányt szórakozáshoz, tengerparti üdüléshez”, „Kitűnő egzisztenciájú, jómódú 40 éves cégtulajdonos üzletember keresi csinos, fiatal hölgy barátságát”, „Jólétet igénylő, fiatal hölgyet szeretnék megismerni. Egyedülálló, középkorú üzletember vagyok” stb.

Vegyük most szemügyre a belsőnek nevezhető értékeket. Ezeket alcsoportokra oszthatjuk aszerint, hogy érzelmi, intellektuális vagy világnézeti jellegű értékekről van-e szó, bár az is igaz, hogy a hirdetésekben megjelölt tulajdonságok gyakran ellenállnak a kategorizálásnak: hol egyik csoportba sem szoríthatóak be, hol pedig egyaránt besorolhatóak lennének többbe is.

Itt a preferenciákban már megjelenik a férfi társadalmi státusa, szociokulturális hovatartozása is. Az értelmiségiek, illetve azok, akik ezt hirdetésükben fontosnak tartják közölni, hangsúlyt helyeznek a nő értelmi és érzelmi adottságaira is. Azonban közülük is igen kevésnek fontos, hogy potenciális társuk szintén értelmiségi legyen. Az e kör által megjelölt leggyakoribb tulajdonságcsoporthoz: „intelligens és csinos”, „kedves, szolid, intelligens”, „művelt, csinos, nem dohányzó”, „független, csinos, diplomás”, „kedves, intelligens”, „kedves, csinos, intelligens”, „szerelemre vágó, nagyon vékony, nagyon intelligens”, „érzelemgazdag, csinos”, „diplomás vagy min. érettségizett, kifejezetten csinos, intelligens és romantikus” stb.

A paletta másik végén helyezkednek el a megfogalmazottan kevésbé kvalifikált, maximum érettségivel vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező férfiak. Ők vannak kevesebben; akár azért, mert ezt a mozzanatot nem tartják fontosnak/előnyösnek közölni, akár azért, mert körükben valóban kevesebben vannak a hirdetés útján ismerkedni vágyók. Az általuk kíváncsiaknak minősített női tulajdonságok jellemzően közelebb állnak a tradicionális nőképhez. Ők azok, akik „kimondottan csinos, nem molett, vidám”, „kimondottan szép lábú, házias”, „mélyérzésű”, „földön járó, családcentrikus”, „intelligens, gyermeket akaró, kedves, szerény, gyermektelen, nőies” avagy „kedves, intelligens, diploma nélküli” partnert keresnek.

Sajátos, hogy a hirdetések mintegy felénél semmiféle utalás nincs a férfi végzettségére, munkájára. Gyakran jelenik meg azonban a „vállalkozó” szó, ami egyszerre konnotál foglalkozást, életmódot és anyagi jólétet. A foglalkozására nem utalók többsége – egyéb jegyek alapján – vélhetően középfokú vagy annál alacsonyabb végzettségű, illetve még diák. Az ő értékpreferenciáik „csinos, független”, „monogám, érzelemgazdag, szolid”, „csinos, okos”, „csinos, jóalakú, vidám, érzéki”, „kedves, érzelemgazdag, vékony testalkatú, káros szenvedélytől mentes, keresztény erkölcsű”, „független, csinos, nagyon értelmes, van humora, üzleti érzéke, nem dohányzik”, „szeretetre vágó, helyes, lehetőleg nem diplomás”, „jó körülmények között élő, vékony, intelligens, érzékeny”, „életvidám, családcentrikus, csinos, érzéki”, „nem dohányzó, kirándulást kedvelő, csinos, sportos, vidám”, „mély érzésű”, „mosolygós, életvidám”, „nem dohányzó, független, kedves, karcsú” és még hosszan sorolhatnánk.

A szó tágabb értelmében vett világnézeti azonosságot többnyire a monogámia, a természet szeretete, a mozgékonyosság garantálhatja; a felekezeti azonosságot keresők hirdetéseit elsősorban jelennek csak meg. Ennek kézenfekvő magyarázata lehet persze, hogy az ilyen jellegű prioritásokat kiemelő hirdetőknak rendelkezésre állnak a vallási-felekezeti lapok is. Az is valószínű ugyanakkor, hogy napjainkban alapvetően mégsem a szorosan vett világnézeti

„megfelelésben” keresik az összeillés zálogát. A más összefüggésben már idézett hirdetésen kívül („keresztény erkölcsű lányt”), pusztán három ilyen hirdetésre bukkantam: „hívó lányt keresek”, „jóképű, sportos, barna hajú, keresztény kertész férfi, korszerű táplálkozás híve, keresi hasonló csinos párját”, illetve „egyedülálló férfi társat keres. Menóra jelige”. Ez utóbbinál is ugyanazt a finom kódolást figyelhetjük meg, amelyről már esett szó az irodák kapcsán.

A vizsgált minta alapján úgy tűnik, hogy bár a szórás igen nagy, mégis fölfedezhetők közös vagy legalábbis konvergáló értékelemek. Így a *kedvesség, érzékenység, érzelmgazdagság, mély érzés* gyakori kiemelése arra mutat, hogy a férfiak – még a macho típusok is – számára is kiemelten fontosak az elfogadásukat, érzelmi biztonságukat garantálni látszó női tulajdonságok.

Amit a nők kínálnak

Ebben a fejezetben két kérdésre keresem a választ. Elsőként azt vizsgálom majd, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyeket a nők fontosnak tartanak közölni magukról hirdetéseikben. Ezután azt elemzem majd, hogy a talált tulajdonságok miképpen viszonyulnak azokhoz a vonásokhoz, melyeket a férfiak keresnek; másképpen fogalmazva, mennyire fedik le egymást a „keres” és a „kínál” oldal értékei.

A nőiesség tartalma az idők során jelentős változásokon ment keresztül; századokon át fontosnak vélt attribútumok jelentéktelenné váltak, hogy aztán időről-időre újra tért nyertek. Bár a „szép” nő fogalma koronként és körönként eltérő, sőt akár ellentétes is lehet, egy valami nem változott: a nőiesség elsőként (bizonyos rétegeknél kizárólag) külső jegyekben manifesztálódik. Nem véletlen tehát, hogy a női hirdetőik szinte mindegyike utal valamilyen formában a külsejére. A magabiztos, öndicsérő, narcisztikus „reprezentatív”, „karcsú, jó alakú, attraktív”, „karcsú, vonzó, szép arcú” tulajdonságokat kiemelők helyezkednek el az egyik végleten. Rájuk jellemző a jelzőhalmozás, a fokozás. Félt, hogy gyakran túllőnek a célon. A férfinember gyanakodni kezdhet: ha olyan szép és vonzó, miért kell akkor hirdetnie? Netán valami belső „csúnyaság” is van, amiről hallgat? A potenciális partner esetleg megriad: elég leszek én neki? A másik pólust a visszafogottabb, tárgyyszerűbb hangűtés képviseli. A kettő közti mezsgye igen széles. Az önminősítésben feltehetőleg itt is, akár a belső tulajdonságok megfogalmazásában, legalább akkora szerepet játszik az önértékelés, az önkép, mint az objektív(?) adottságok.

A legtárgyszerűbbnek a fizikai paramétereket megadó hirdetések tűnnek. Ez a típus nem köthető egyéb tagozódáshoz: kortól, végzettségtől szociokulturális csoporthoz tartozástól függetlenül általános népszerűségnek örvend. A magyarázat meglehetősen kézenfekvő: megóv az öndicséret vagy a szerénykedés többnyire kínosnak megélt kényszerétől, egyszerűen mind a „döntsd el te, milyen vagyok!” gesztusával átpasszolja a másik félnek a minősítés lehetőségét. Elméletben. Mert a gyakorlatban azért – többnyire – mégiscsak szükségesnek tartják megtoldani a szikár számokat: „44/157/53, kedves arcú”, „47/160, teltkarcsú”, „177/60/40, sportos”, „36 éves, 170 cm magas, filigrán testalkatú”, „40-es, 165 magas, arányosan telt”, „31 éves, 169/ 56 „barna, csinos”, „vörös hajú, barna szemű, 164/63/27 éves anyuka”, „31/174, kissé molett”, „ötvenes, szőke 164/65 fiatalos” stb.

Milyennek lát(tat)ják magukat a nők? Mit tartanak fontosnak vagy érdekesnek a külsejükről elmondani? A válasz viszonylag egyszerű. Először is azt, aminek egyértelműen po-

zítív a konnotációja: „csinos”, „csinosnak mondott”, „fiatalos”, „karcsú”, „kellemes megjelenésű”, „vonzó”, „sportos alkatú”, „szép arcú” stb. Aztán azt, ami ízléstől függően lehet vonzó vagy akár taszító, de önmagában nincs értéktartalma: „gesztenyebarna hajú”, „szőke”, „kék szemű”, „barna szemű”, „vékony testalkatú”, „filigrán”, „molett”, „telt”, „teltkarcsú” stb. Alig bukkanunk azonban előnytelen külsejű nőkre; érthető módon senki nem óhajt publicitást adni annak, ha netán csúnya, rossz alakú, lapos, seshínű hajú, stb. Vagy nem ejt szót az illető előnytelen fizikai tulajdonságáról, vagy eufemizmusba burkolja, például: „kissé molett”.

A nők férfi társaiknál gyakrabban tartják fontosnak társadalmi és olykor – főleg kedvező anyagi háttér esetén – egzisztenciális státusukra utalni. A státusleírásban szerepel a családi állapot éppen úgy, mint a nevelt gyerek(ek), a végzettség és – ha vannak – az anyagi javak. A családi állapotra utaló jelzők között a leggyakoribb az *elvált*, az *özvegyek* csak utánuk következnek, míg a jelzetten *egyedülállók*, illetve *függetlenek* a sor végén állnak. A közlés tényét – a korrekt tájékoztatás szándékán túl – valamiféle legitimációs törekvés is motiválhatja: „én nem selejtes, visszamaradt áru vagyok; az egyedüllét nálam pusztán aktuális helyzet, nem hosszú ideje fennálló állapot.”

A hirdetésekben megnevezett belső női tulajdonságok között – úgy tűnik – nem dominálnak a férfiak számára általánosan fontos karakterjegyek, mintha a nők nem tartanák fontosnak a „kedves”, „érzékeny”, „elfogadó”, „érzelemgazdag” attribútumok kidomborítását. Akik mégis, azok többnyire értelmiségiek, vagy szellemileg igényesebbek: „Csinos, szőke, független, érzelemgazdag diplomás hölgy”, „Keresem azt a diplomás férfit, akinek életéből hiányzik a szeretet, gyengédség. Csinos, diplomás, elvált nő vagyok...”, „diplomás, komoly gondolkodású, életvidám, mély érzésű keresztény nő”, „Teltkarcsú, mosolygós, megértő nő, megbízható kulturált barátot keres”, „Karcsú, valóban csinos melegszívű hölgy, jó érzésű, legalább középfokú végzettségű férfit keres” stb. Mintha valami diszkrepancia mutatkozna aközött, amit a férfiak keresnek, és amit a nők el szeretnének adni.

Melyek is hát akkor azok a belső tulajdonságok, amelyeket fontosnak tartanak megemlíteni magukról a társkereső nők? Ezekből nincs túl sok. A végzettségre utaló – „értelmiségi”, „diplomás”, „középfokú végzettségű” – jelzőkön kívül a *kellemesség* jelentéstartományába tartozó attribútumok állnak az első helyen: „mosolygós”, „víg kedélyű”, „kedves”, „kellemes egyéniségű”, „szimpatikus”, „életvidám”, „vidámságot szerető” stb.

A nem a főnti kategóriába tartozó tulajdonságok két fő csoportra bonthatók, érzelmi, illetve érzelmi kvalitásokat tartalmazókra. Az első csoportba az „érzelemgazdag”, „mély érzésű”, „őszinte”, „temperamentumos”, „szeretetet, gyengédséget adó”, „romantikus, szolid, utazást kedvelő”, „szeretetre, romantikára, őszinteségre vágyó”, „meleg otthont ígérő” vonások sorolhatók, míg a másodikba „igényes életvitelű”, „nyelveket beszélő”, „értelmes, igényes, talpraesett”, „túl igényes, válogatós”, „intelligens”, „kvalifikált” jelzők. Jóval ritkábban észlelhetünk a hirdetésekben valamiféle érzelmi-érzelmi kiegyensúlyozottságra való törekvést, de azért erre is vannak példák: „komoly gondolkodású, életvidám, mélyérzésű”, „önmagára és környezetére igényes”, „intellektuálisan és érzelmileg is igényes”, „jellem, kellem, szellem”. Figyelemre méltó, hogy még a látszólag önjellemző részek is igénymegfogalmazásokat (is) tartalmaznak; az *igény* szó és képzett formái árulkodóak e tekintetben.

A választásban komoly szerepet játszhat a hasonló életmód és érdeklődés is, mégis azt látjuk, hogy viszonylag kevesen tesznek erre vonatkozó utalásokat. Közülük is a többség beéri a „természetkedvelő”, „kevés szabadideje értelmes eltöltése”, „széles érdeklődésű kö-

rű”, „az életet élvezni tudó és akaró”, „sokoldalú”, „romantikus”, „gyakorlatias” jellegű, inkább általános formulákkal. Éppen ezért kiugranak a konkrét preferenciákat kifejező megfogalmazások: „természetet, zenét, táncot, utazást kedvelő”, „szeretek színházba, moziba, múzeumba járni, utazni és kirándulni”, „Zorán-koncert? jeligére”, „természetet, utazást, kultúrát kedvelő”, „sportot szerető”, „természet-, könyvbarát, művészeteket, sportot kedvelő”, „sport-, tánc-, természetszerető realista”, „társ kiránduláshoz, sporthoz, kószáshoz, nevetéshez, szerelemhez” stb.

A férfiak hirdeteiben a szorosan vett világnézet nem mutatkozott relevánsnak a választás szempontjából. A nőknél a helyzet hasonló: A „diplomás, katolikus erkölcsű”, „mély érzésű, keresztény”, „mazltov jeligére”, „római katolikus, szolid, sportos, diplomás lány” megjelölések csak elvétve szerepelnek hirdeteikben. A felekezetre vonatkozó utalások is „rímelnek” a férfiak igényeiben megjelentekre.

Az egészséges életmódhoz való kötődés jelei a nők önjellemzésében is körülbelül ugyanolyan gyakoriak, mint a férfiak igényeiben: „sportos”, „fitness jeligére”, „természet-szerető”, „füstmentes”, „nem dohányzó”, „mértéktartóan dohányzó, egyéb káros szenvedélyektől mentes” stb. A nők a férfiaknál valamivel gyakrabban közlik, ha dohányoznak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy egyenjogúság ide vagy oda, a dohányzás máig nem tartozik a vállalhatóan nőies attribútumok közé.

Általánosságban elmondható, hogy a női önportrék kidolgozottsága messze elmarad a férfiakkal szemben támasztott kívánalmak kidolgozottsága mögött, annak ellenére, hogy a tradicionális értékrend szerint a férfi az, aki választ. Miért van ez így? A következő fejezetekben erre is megkísérlek választ adni.

Amit a nők keresnek

Ránézésre is szembeszökő, hogy a nők által felsorolt kívánalmak jóval részletesebbek, kidolgozottabbak a férfiakénál; az elváráscsoportok (életkor, foglalkozás, státus, érzelmek, érdeklődés stb.) aránya is sokkal kiegyensúlyozottabb náluk.

Az előnyös külső tulajdonságok nyilvánvalóan férfiak esetében sem elhanyagolhatók, a nők – bevallottan legalábbis – ezeknek mégis pusztán mérsékelt jelentőséget tulajdonítanak. A „jóképű”, „jó megjelenésű”, „vonzó”, „attraktív”, „férfias”, „ápoltság”, „fiatalos” meglehetősen általános kritériumokon kívül főleg a testalkatra, de még inkább a testmagasságra vonatkozó elvárásokkal találkozhatunk: a „sportos”, „sportos alkatú”, „magas”, „170 cm-től”, „kifejezetten magas”, „nem túl magas” elvárások jelennek meg a legsűrűbben.

Az életmód-egzisztencia-státus kritériumhármasság ugyan fontos, ám közel sem olyan jelentős, mint ahogy azt a férfiak vélik a saját hirdeteikben megfogalmazottak tanúsága szerint. A gazdagság tehát a nők számára – az esetek többségében – nem funkcionál erotikus vonzerőként; a hölgyek, ha egyáltalán támasztanak egzisztenciális jellegű követelményeket, pusztán a közepes biztonság garanciáit látják bennük. Leggyakrabban a „biztos háttérrel”, „rendezett körülmények között”, „gépkocsival rendelkező”, „rendezett anyagiakkal”, „biztos egzisztenciával”, „kellő egzisztenciával” kívánalmak bukkannak fel; a „nagyvonalú”, „kocsi, nyaraló nem akadály”, „jól szituált”, „sikeres” és hasonló típusú igénymegfogalmazások jóval ritkábbak. Az a főiskolás „fotómodell hostess lány” pedig, aki „jól szituált, intelligens üzletembert keres pillanatnyi egzisztenciális problémája megoldásához”, bár állítása szerint „tartós kapcsolatot” szeretne, gyaníthatóan inkább alkalmi kapcsolatra szá-

mít. Az életmódra utaló elvárások terén viszont lényegében egybeesnek a nők és a férfiak értékei: a nőknél is kiemelt a „nem dohányzó”, „káros szenvedélyektől mentes”, „utazást kedvelő”, „sportolni szerető”, „természetszerető” tulajdonságok szerepeltetése.

A keresett „belső” értékeket vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a nők férfi társaiknál jóval artikuláltabb, árnyaltabb elképzelésekkel rendelkeznek. Az érzelmi elvárások közül a leggyakoribb a „megbízható”, és a sorban rögtön utána következik a „jóérzésű”, „jólelkű”, „szeretni tudó”, „őszinte”, „megértő” jelzők, a „kedves”, „derűs”, „vidám” elvárások viszont jóval ritkábban jelentkeznek. Ehelyett viszont a humorérzék iránti igény („jó humorú”, „humorérzékkel rendelkező”, „humoros”) jelenik meg jóval nagyobb gyakorisággal, mint a férfiak esetében. A gyermekeseknél vagy gyermeket akaróknál a lista még kiegészül a „gyerekszerető”, „családcentrikus” kritériummal is.

Mindebből több következtetés is levonható. Az egyik, hogy a megbízhatóság – a szó valamennyi értelmében – még ma is fő jellemzője a nők számára a kíváncsú partnernek. A másik, hogy a nők kevésbé visszafogottak szóhasználatukban, és meg merik fogalmazni, hogy jóságra és szeretetre vágnak. A szemérmes férfinyelvben ennek az eufemizált „kedves”, „érzékeny” jelzők felelnek meg.

A végzettség iránti igények megfogalmazásában dominánsnak tekinthető az azonos-ságra való törekvés, például a felsőfokú végzettségű nők többnyire – megfogalmazottan vagy impliciten – diplomás társat keresnek: „Olyan értelmiségi társat keresek, aki... értelmiségi társat igényel”, „Könyvbarát nő... művelt, intelligens társat keres”, „Diplomás (orvos) kulturált társat keres”, „Független, diplomás nő elképzelése független, diplomás úr”, „Csinos, diplomás hölgy megismerkedne diplomás, intelligens gentlemannel”, „Elvált, diplomás nő elképzelése nyitott, érdeklődő, diplomás társ”, „Diplomás, független realista nő, keres független, műszaki diplomás társat”. Az alacsonyabb végzettségűek rendszerint nem támasztanak diploma iránti igényt; ők „művelt”, „kulturált”, „intelligens” társat keresnek.

A világnézeti kritériumok megfogalmazása, a korábban tapasztaltakkal egyezően, a nők oldalán is elhanyagolható: „keresem katolikus férfi életre szóló barátságát, szeretetét”, „Salom jelisére” stb.

Ami az érdeklődési kört illeti, a nők hajlamosabbak a „mit szeress”, mint a „mit szeretek én” típusú megfogalmazásokra. Sokkal terjedelmesebbek a vágyott férfi-érdeklődési területeket megfogalmazó listák, mint a saját preferenciáké. Az általánosabbnak tekinthető „utazást szerető”, „sportolni szerető”, „természetszerető”, „szabadideje kulturált eltöltése” igényeken kívül gyakori a specifikusabb, olykor extravagáns elvárások megfogalmazása is: „főzést kedvelő”, „zenét kedvelő”, „kerékpártúrához, tengerparti nyaraláshoz”, „utazást, kultúrát kedvelő”, „akivel tartalmasabbak lehetnek az eljövendő évek”, „aki megosztaná velem kevés szabadidejét”, „kiránduláshoz, sporthoz, kószaláshoz, nevetéshez”, „külföldi, belföldi utazáshoz”, „művészetszerető, sportos, játékos”, „aki szereti a téli és nyári sportokat, a komoly és vidám filmeket, a komolyzenét és a bluest, az édességeket és zöldségeket” stb.

Amit a férfiak kínálnak

A férfiak hirdetéseit a leírt fizikai tulajdonságok aspektusából szemügyre véve, két, általánosítható jelenséget tapasztalunk. Az első, hogy a férfiak nem kis százalékánál az „előnyös megjelenés” követelménye csak a „keres” oldalon” jelentkezik; a „kínál” oldalon egzisztenciális és státuszjelzések alkotják vagy inkább helyettesítik a „férfias külsőt”. Ők több-

nyire a „független, jó anyagiakkal rendelkező vállalkozó”-k, a „sikeres üzletember”-ek, a „diplomás vállalkozó”-k, a „kiemelkedő egzisztenciával rendelkező üzletember”-ek, a „budai lakással rendelkező férfi”-ak, a „diplomás üzletember”-ek.

A másik, általánosnak nevezhető jelenség, hogy a férfiak a nőknél visszafogottabban nyilatkoznak magukról. A viszonylag gyakori „jó megjelenésű”, „jóképű”, „jó vágású”, esetleg „kitűnő megjelenésű” önminősítéseket leszámítva, a férfiak fizikai önjellemzései tárgyyszerűek, a direkt minősítést kerülők. A „185/85/38” típusú adathármason túl kedveltek még az előnyös alkatra utaló „sportos alkatú”, „vékony”, „magas, vékony”, a férfiasságot konnotáló „bajuszos”, illetve a szem- és hajszínt megjelölő „barna”, „szőke”, „kék szemű” jelzők. A hendikepnek számító kövérséget a „mackós” és „erős testalkatú” eufemizmusok helyettesítik.

A hirdető férfiak nem elhanyagolható hányada életkorán, státusán, végzettségén és külsőjén kívül nem is tart fontosnak magáról egyebet közölni. Esetleg még azt említi meg, hogy nem iszik, nem dohányzik. A „lakással rendelkező, egyedülálló üzletember vagyok”, a „43 éves vékony testalkatú férfi, diploma nélkül”, a „31/160/50 káros szenvedélyektől mentes, független fiatalember”, a „178/80/39 független, bajuszos, kék szemű vállalkozó”, „176/33/62 értelmiségi fiatalember” típusú lakonikus önbemutatókhoz azonban szinte mindig igen részletes és pontos külső-belső igénymegfogalmazások társulnak.

Mit tartanak a fentiekén kívül fontosnak közölni magukról a férfiak? Kínálják-e a nőknek érzelmileg oly fontos megbízhatóságot, biztonságot, őszinteséget, szeretetet? Vagy ha nem, akkor helyette mit? Az egyik csoportba az érdeklődési területre utaló attribútumokat feltüntető hirdetéseket sorolhatjuk. Itt a fizikai kedvtelések, melyek implicite a jó fizikai kondícióra utaló jegyek is egyben (utazás, kirándulás, sport) éppúgy megjelennek, mint a művészetek, a kultúra iránti vonzódás; gyakran e kéttípusú affinitás együtt szerepel: „sportot, utazást kedvelő”, „sokoldalú, vidám, olvasást, sportolást, utazást kedvelő”, „vidám, zenekedvelő”, „utazást kedvelő”, „kétdiplomás, széles érdeklődési körű”, „sportos alkatú, kert-, állatbarát, barkácsoló”, „kirándulást, természetet szerető”, „független, széles érdeklődési körű”, „ötvenes, még fickós, táncos lábú”, „munkájával időnként nagyon elfoglalt, színházat, filmet kedvelő” stb. A másik csoportban találjuk azokat a férfiakat – ők vannak kevesebben –, akik érzelmi diszpozícióikról is beszámolnak: „diplomás, érett, egészséges, megértő”, „hűséges társ, igaz barát”, „stílus, megbízhatóság, érzelem”, „zenével foglalkozó, fantázia- és érzelemdús”, „gyermekét egyedül nevelő, józan életvitelű apuka”, „normális kapcsolatra vágyó”, „jólétet és szeretetet adok”, „jókedélyű, kiegyensúlyozott”, „komoly, de vidám, természetkedvelő”, „simogatás, ölelés, biztonság vár”, „figyelmes, rendezetten élő, sportos, megbízható”, „független, figyelmes, jó humorú”, „művészetet, sportot, sakkot, gyerekeket kedvelő”, „ha biztonságban, szabadon, emberi megbecsülésben akarsz élni”, „kisportolt testalkatú, vidám, türelmes, sokoldalú, alkalmazkodóképes, kellemes modorú, érdekes egyéniségű, érzéki, lendületes”, „intelligencia, érzékenység, műveltség, erő, gyengédség, biztonság, szenvedély, bolondozás, stílus, tolerancia, megbízhatóság” stb.

A fentebb megfogalmazott kérdésre tehát igennel felelhetünk: a férfiak a hirdetéseikben készek biztonságot, megbízhatóságot, odaadást, elfogadást nyújtani, még ha nem is olyan arányban, amilyenben a nők ezt igényelnék. Az arányeltolódásnak – legalábbis részben – ismét a konvenciókban is kereshetjük a magyarázatát: férfikörökben kínos, népszerűtlen, „férfiatlan” e tradicionálisan női attribútumok vállalása.

A hirdetések nyelvi-stiláris jellemző

„A stílus maga az ember” – idézzük gyakran a filozófus Buffont. De vajon mennyire érvényes ez a hirdetésekre, amelyeknek nyelve és stílusa több szinten is szigorúan keretek közé szorított?

A legfőbb korlát a terjedelem: a magánhirdetéseknél – így a társskereső hirdetéseknél is – meghatározó a húszszavas limit, utána „ugrik” a tarifa. Ettől eltekintve is, a hirdetés műfaja tömörséget követel. Tehát a cél minél kevesebb szóval, minél többet elmondani.

A másik szigorú szabályozó a műfaji konvenció: kényes egyensúlyozást kíván, ha valaki úgy szeretne a lexikai-nyelvi-stiláris kliséken túllépni és egyéni lenni, hogy ne legyen egyszersmind komolytalanul jópofáskodó, erőltetetten eredetieskedő vagy egyenesen nevetséges.

A harmadik és talán legnyomósabb ok, amiért nem könnyű a személyiséggel adekvát stílust eltalálni, pszichés jellegű: a sem túl sokat, sem túl keveset mondani, eltalálni, hogy a másik mire figyel fel, ugyanakkor saját magamhoz is kedvet csinálni, ha lehet, mindezt őszintén és őszintének hatóan – mindez bizony kemény dió.

Ezekkel a tényezőkkel magyarázható, hogy miért van oly sok nyelvi, gondolati klisé a hirdetésekben. A klisé a feladó és a vevő számára egyaránt kényelmes, könnyedén dekódolható, bejáratott, azonkívül kockázatmentes. Nézzünk néhány példát. A jeligékből önállóan is szép kis csokor állítható össze: „Május”, „Orchidea”, „Rózsa”, „Piros tulipán” és minden létező virág, „Tavaszi”, „Őszinteség”, „Napfény”, „Remény”, „Tavaszi szél”, „Májusi találkozás”, „Várlak”, „Harmónia”, „Az igazira várva”, „Budapesti tavasz”, hogy csak néhányat ragadjunk ki a leggyakrabban előfordulók közül. Közös vonásuk, hogy banálisak és semmitmondóak. A hirdetésekben belüli klisékre sem különösebben nehéz példát találni: „csinosnak mondott özvegyasszony társaság hiányában”, „rendezett körülmények között élő”, „vonzó, független, biztos egzisztenciával rendelkező”, „özvegyasszony társat keres lelkiekben gazdag, antialkoholista férfi személyében”, „kedves, okos, csinos, művelt, független”, „megismerkedne korban hozzáillő”, „komoly kapcsolatra vágyó”, „nem kalandot kereső” – a sor a végtelenségig folytatható.

Azok viszont, akik a kliséktől – ösztönösen vagy tudatosan – igyekeznek magukat távol tartani, és mindenáron föl akarják mutatni egyéniségüket, könnyen kerülhetnek az öncélúnak látszó extravagancia, jópofáskodás, különcködés, eredetieskedés csapdájába. Lásunk erre is példákat: „Az élet nevű társas úthoz keresem a szebbik felem”, „Elvált értelmiségi nő kis testi hibával (3 gyerek)... átmenet vagyok a milói Vénusz és Aphrodité között”, „Szőke boszorka várja ötven körüli krampusz bemutatkozó levelét”, „Keresi az igazit? Van egy jó hírem, megtalálta. Ragadjon tollat és válaszoljon nekem, ígérem, nem fog csalódnia!”, „Szőke, hosszú hajú gömbforma keresi azt a téglatestet, akivel együtt alkothatnának mértani alakzatot”, „Nemcsak a gésák titka a perpetuum mobile a gömbvillámmal, intim tornával üzemelő háztáji atomreaktor – idők végezetéig tartó működéséhez – társat keres” stb.

Az is érthetőbb így, hogy miért van oly sok ügyetlen, suta (valószínűleg a személyiséget tényleges kvalitásainál gyakorta értéktelenebbnek mutató) megfogalmazás az egyik végén, és oly kevés igazán egyéni, stílusában is informatív szövegezés a másik póluson.

Mindennek megítélése persze végső soron szubjektív. Ami az egyiknek klisé, a másiknak fontos információ; ami az egyiknek ügyetlenség, a másiknak őszinteség, hitelesség. Hogy e szubjektivitást illusztráljam, végezetül két olyan hirdetésrészletet idéznék, amelyek *szerintem* stílusosak, *engem* megfogtak: „...Kellemes megjelenésű és egyéniségű özvegy

vagyok. Őszintén örülnék finom lelkű, nem dohányzó, művelt, ápolt, értelmiségi úr barátságának, aki szintén szeretne – függetlensége megőrzése és emlékei tiszteletben tartása mellett – társsal, tartalmas életet élni. Szellem, kellem, jellem jeligére”, illetve „Színeket és éveket szeretnék gyűjteni neked, nekem, veled, velem... Hölgy keres kulturált, intelligens férfit, partnert, kedvest”.

IRODALOM

Berne, Eric: *Emberi játszmák*. Gondolat, Budapest, 1987.

Cseh-Szombathy László: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest, 1979.

H. Sas Judit: *Nőies nők és férfias férfiak*. Akadémiai, Budapest, 1984.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Rejtjelek 2*. Kossuth, Budapest, 1995.

Krippendorf, Klaus: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi, Budapest, 1995.

Peseschkian, Nossrat: *A párkapcsolat 17+1 formája*. Helikon, Budapest, 1992.

CONTENTS

Horányi, Özséb: REMARKS ON PUBLICITY AND PUBLIC OPINION. REFLECTIONS ON RÓBERT ANGELUSZ' BOOK <i>OPTICAL ILLUSIONS</i>	3
Angelusz, Róbert – Róbert Tardos: ON THE WAY TO THE INTERNET GALAXY?	33
Tölgyesi, János: BROADCAST INTERNET: A NEW MEDIA?	45
Varga, Barbara: MANUEL CASTELLS AND THE FALL OF THE MCLUHAN GALAXY	59
TRAITORS OR SAVIOURS OF LANGUAGE? (Miklós Györffy's interview with Miklós Kontra)	75
Kende, Anna–Diana Kosztandinidisz–Eszter Szilassy: ASSIMILATION AND MINORITY IDENTITY	79
Szél, Júlia: IMAGES OF SEXES IN THE ADVERTISEMENTS OF MATRIMONIAL AGENCIES	93

210 Ft